

A. M. BIRMAN

KÄIBEVAHENDITE PLAANIMINE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1952

A-19318

A. M. BIRMAN

KÄIBEVAHENDITE PLAANIMINE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1952

AUTORILT

Käesolev töö on arvestatud plaani- ja rahandusorganite töötajale, tööstus-, transpordi-, ehitus-, põllumajandus-, varumis- ja kaubandusettevõtete ning -organisatsioonide ökonomistidele, kõrgemate majanduslike õppeasutiste ja tehnikumide õpilastele, ettevõtete majandus- ja parteiaktiivile. Ta seab endale sihiks tutvustada lugejaid käibevahendite olemusega Nõukogude Liidus, nende organiseerimise põhimõtetega, vahenditetarviduse, nende tekkimise allikate ja käibevahendite kasutamise tõhususe plaanimise metodoloogiaga ning kontrolli organiseerimisega plaani täitmise üle käibevahendite alal.

Raamatu ülesanne on — abistada tegelikke töötajaid, esmajärjekorras partei- ja majandusaktiivi ning plaaniorganite töötajaid, kellel on kokkupuuteid kõigi rahvamajandusharudega, — üles otsida ja mobiliseerida reservid meie Kodumaa tähtsa rahvusliku vara osa — käibevahendite — kasutamise edasiseks parandamiseks.

Plaanimistöökäsitlitud meetodite konkretiseerimiseks on toodud rida näiteid ja arvestusi, millede arvulistel andmetel on tinglik, illustreeriv laad.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUS

Nõukogude Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaan 1946.—1950. a., mis võeti vastu pärast meie Kodumaale enneolematult raske sõja lõppu, täideti määratu suure eduga. Tunduvalt on ületatud tööstusliku tootmise ülesanne — 1950. a. jooksul valmistati tööstustoodangut 73% rohkem kui 1940. aastal. Tähtsamad tööstusharud — mustmetallurgia, kivisöe ja nafta ammutamine, elektrienergia tootmine, masinaehitus jt. — ületasid kaugelt plaaniülesanded.

Tööstusega üheaegselt arenesid edukalt ka teised rahvamajandusharud. Teravilja kogusaak tõusis 1950. aastal 7,6 miljardi puudani, ületades tunduvalt, eriti kõige väärtuslikuma kultuuri — nisu — osas sõjaeelse taseme. Tunduvalt on ületatud ühis-produktiivkarja kasvatus arendamise sõjaeelne tase. Suuresti ületasid sõjaeelse taseme ka raudteetransport, kaubandus ja teised harud.

Grandioossed on sõjajärgsel perioodil teostatud ehituse mastaabid. Sõja tõttu kannatada saanud rajoonide tööstus oli 1950. a. lõpuks mitte üksnes taastatud, vaid ka tunduvalt laiendatud uue ja ajakohasema tehnika alusel. Rohkem kui enne sõda annab toodangut lõuna metallurgia. Donbass on taas maa kõige suuremaks ja kõige paremini mehhaniseeritud kivisöebasseiniks. Kolmekordistunud on kivisöe ammutamine Moskva-lähedases basseinis. Hoogsalt areneb ehitus Nõukogude Liidu Euroopa-osas, Uraalis, Siberis, Kesk-Aasias. Viimase viisaastakuga on taastatud ja ehitatud enam kui kuus tuhat tööstuslikku ettevõtet, tuhandeid masina-traktorijaamu ja sovhoose, raudteejaamu ja depoosid, üle 90 milj. m² elamuid linnades ja asulais ning üle 2,5 milj. elumaja maapaikkondades.

Sotsialistliku majanduse arengu kõige üldistavam ja eredam näitaja — rahvatulu — suurenes 1950. aastal, võrreldes 1949. aastaga, võrreldavais hindades 64 protsenti, viisaastakuplaaniga ettenähtud 38%-lise juurdekasvu asemel.

Kogu rahvamajanduse arengu edusammudele kaasneb nõukogude rahva ainelise heaolu ja kultuurilise taseme edasine tõus.

Sõjajärgse viisaastaku plaani edukas täitmine iseloomustab eriti veenvalt sotsialistliku majandussüsteemi võrreldamatut üleolekut kapitalistlikust majandusest, Lenini-Stalini partei tarka juhtimist, nõukogude rahva patriotismi ja tema ennastsalgavust võitluses kommunismi ülesehitamise eest.

Nõukogude Liidu rahvamajanduse arengut sõjajärgsel perioodil iseloomustab pidev tootmise organiseerimise taseme tõstmine ning eesrindlike vormide ja meetodite juurutamine. Kõigis rahvamajanduse harudes ja majandusliku tegevuse aladel tekivad pidevalt uued, ajakohasemad töö organiseerimise, seadmete ja materjalide kasutamise, plaanimise ja arvestamise vormid. Nõukogude valitsus ja kommunistlik partei teevad pidevat kommunistlikku kasvatustööd laiaades töötajate hulkades, annavad kõik võimalused talentide — kellede pooltest meie rahvas on rikas — väljaselgitamiseks ja arendamiseks, levitavad eesrindlikke kogemusi ja taotleavad, et need saaksid kõikide omaks. Partei määratu suure töö tulemusena muutus ennenägematult nõukogude töötav inimene, tõusis tema meisterlikkus, laienes silmaring, rannemaks muutusid nõudmised, veelgi lähedasemaks, omasemaks said Kodumaa huvid, kommunismiehitamise ülesanded.

Kunagi varem pole sotsialistlik võistlus olnud niivõrd massiline, niivõrd kõikehaarav. Seadmete kasutamises on meie maal saavutatud palju näitajaid, milledele pole võrdseid maailmas. Kõrgahje kasutatakse 25% võrra paremini kui sõjaeelsel perioodil, martäänahje — 32% võrra. Naftapuuraudude eksploatatsioonilise puurimise kiirus on suurenenud 43% võrra. Metallilõikamise kiirus eesrindlikes ettevõtetes, veerevkoosseadu ärakasutamine raudteetranspordis, raskete ja töömahukate tööde mehhaniseerimine ja paljud muud sotsialistliku ökonomika näitajad ületavad kaugel kapitalistlike ettevõtete näitajaid.

Sotsialistlik võistlus on saavutanud määratu suuri edusamme ka tööobjektide — tooraine, materjalide, kütte kasutamises. Alustanud lihtsamaist vormidest, jõudis liikumine võitluseni materjalide kompleksse kokkuhoiu eest, mille tulemusena antakse toodangut üleplaani ilma täiendavate fondideta, või antakse kuus 1—2 päeva jooksul toodangut kokkuhoiu tulemusena säästetud materjalidest.

Määratu suuri edusamme saavutati tootlikkuse tõusus. 1950. aastal suurenes tootlikkus tööstuses sõjaeelse 1940. aastaga võrreldes 37% viisaastakuplaanis ette nähtud 36% asemel.

Kõik need edusammud saavutati kommunistliku partei ja Nõukogude riigi juhtimise tulemusena. Seltsimees Stalini näpunäitel toimus rahvamajanduse plaanimise ümberkorraldus. Plaanid hakkasid toetuma mitte keskmistele aritmeetilistele näitajatele, vaid eesrindlike ettevõtete progressiivsetele normidele, ettevõtete eesrindlikele töötajaile, progressiivseile tootlus-, seadmete ja materjalide kasutamise normidele. Sellega avanes lai tee eesrindlike kogemuste juurutamiseks kõigis rahvamajandusharudes.

Võitluses rahvamajanduse taastamise ja edasise arendamise eest etendavad suurt osa Nõukogude riigi poolt ellu viidud majanduslikud abinõud. Hulgi- ja eelarvehindade läbivaatamine, preemiasüsteem, tööstusharude järgi diferentseeritud eraldamised direktorifondi, sovhooside üleplaanilise toodangu eest tasumise uus kord ja muud Nõukogude riigi üritused viimastel aastatel on aidanud oluliselt kaasa meie Kodumaa majandusliku

võimsuse kasvule, toodangu ja ehituse omahinna alanemisele, rentaabluse tõusule.

Tehasesise isemajandamise arendamine, massiline liikumine isiklike kokkuhoiuarvete avamise eest aitasid palju kaasa ettevõtete sisemiste ressursside selgitamiseks ja mobiliseerimiseks.

Stahaanovlikud ettevõtted, kes annavad ainult parima kvaliteediga toodangut, omandavad iga aasta uusi, keerulisemaid toodete liike, kasutavad üha efektiivsemalt neile riigi poolt antud ressursse — just need on, kes tänapäev sammuvad esirinnas ja tõmbavad endaga kaasa kõiki vabrikuid ja tehaseid, kaevandusi ja depoodid, ehitusi ja sovhoose.

Tootmise organiseerimise kõrgenenud tase seadis sotsialistliku ökonomika üldistavad põhiprobleemid sotsialistliku võistluse keskpunkti. Võitlusest tootmise üksikute külgede parandamise eest siirdusid ettevõtete kollektiivid koondnäitajatele, mis iseloomustavad ettevõtete tegevuse kõiki külgi, võistlusele üleplaanilise kasumi eest, põhi- ja käibevahendite parema ärakasutamise eest. Selleks, et võita esikoht niisuguses võistluses, ei ole küllalt seadmete üksikute liikide paremast ärakasutamisest või materjali üksikute liikide kokkuhoiust, ei ole küllalt põhitootmistööliste kaasa-tõmbamisest aktiivseks osavõtuks võistlusest. Nende üldistavate plaaninäitajate iseärasus selles seisabki, et nad iseloomustavad kogu ettevõtte kollektiivi töö kvaliteeti: nii põhitootmistööliste kui ka tootmise abistavaid protsesse teenindavate tööliste ning teenistujate oma. Üleplaanilise rentaabluse saavutamiseks, vahendite käibe kiirendamiseks tuleb kõigil töötada hästi: inseneril ja laohoidjal, stahaanovlasel, kes töötleb kõige vastutusrikkamaid detaile, ja arvestusala töötajal, kes vormistab maksedokumente lähetatud toodangule.

See fakt, et võitlus rentaabluse eest, põhi- ja käibevahendite parema ärakasutamise eest on hargnenud paljudes tuhandeis tööstus-, transpordi-, ehitus-, põllumajandus- ja teistes ettevõtetes, ning selles saavutatud suured edusammud iseloomustavad kõige paremini nõukogude inimeste ideelispoliitilise taseme, tehnika, ökonomika ja rahanduse valdamise taseme tõusu rahvamajandusharudes.

Käibevahendite kasutamise parandamine ettevõtete poolt on olnud alati partei ja valitsuse tähelepanu keskpunktis. Juba VK(b)P X ja XI kongressi otsustes viidati ettevõtetele käibevahendite eraldamise ja nende ratsionaalse ärakasutamise vajadusele. Maa sotsialistliku industrialiseerimise perioodil rõhutas seltsimees Stalin vahendite käibe kiirendamise vajadust kui üht laiendatud sotsialistliku taastootmise tingimust. Need juhendid kajastuvad ka ÜK(b)P XIV ja XV kongressi otsustes. Eriti detailselt on läbi töötatud käibevahendite küsimused ÜK(b)P Keskkomitee määruses 5. detsembrist 1929. a. «Tööstuse juhtimise reorganiseerimise kohta» ning valitsuse otsustes, mis on seoses 1930.—1931. a. krediidireformiga.

Stalinlike viisaastakute täitmisega kaasnes tunduv käibevahendite kasutamise paranemine Nõukogude Liidus. Sõjaeelseil viisaastakuil kiirenes

vahendite käive enam kui kahekordselt. See protsess jätkus Suure Isamaasõja aastail ning sõjajärgsel perioodil. Kuid käibevahendite käibe kiirendamise laialdane liikumine, mis algas 1949. aastal, ei olnud varem saavutatud edusammude lihtsaks jätkamiseks. See tähistas uut astet, millele oli tõusnud ettevõtete ökonomika, — tootmise kultuuri, organiseerimise ja juhtimise veelgi kõrgemat taset.

Varem oli suurem vahendite käibe kiirus kõikide abinõude tulemusena, milledega suurendati tootmise mahtu, tugevdati kokkuhoiurežiimi, soodustati paremat ettevõtete laialipaigutamist ja koostööd. Nüüd on käibevahendite kasutamine saanud iseseisvaks lüliks, veel üheks majanduslikuks hoovaks kommunismi ehitamise tempo tõstmiseks meie maal. Vahendite käivet saavutatakse praegu mitte üksnes tootmisprotsessi ulatuse ja organiseerimise viiside tulemusena; tootmisprotsess organiseeritakse algselt peale kohe sääraselt, et tagada varem kindlaksmääratud kohustuse täitmist käibevahendite kasutamisel. Käibevahendite ärakasutamise ülesandega käib kaasas töötootlikkuse tõstmise, toodangu omahinna alandamise ja rentabluse kasvu ülesanne kui relv võitluses plaani täitmise ja ületamise eest.

Liikumine käibevahendite käibe kiirendamiseks aitab kaasa tootmise ökonomika edasisele tundmaõppimisele, ettevõtete töötajate majanduslike teadmiste tõstmisele. Käibevahendite koostis ja struktuur, nende osavõtt tootmisprotsessist, käibe kiirendamise tähtsus, selle kiiruse tegurid ja muud küsimused, millega varem tegeles võrdlemisi kitsas inimeste ring, on siirdunud nüüd ajalehtede, raamatute ja ajakirjade lehekülgedele, muutunud vestluste ja ettekannete teemaks; nad on võetud tuhandete stahaanovlike koolide ja ringide õppekavadesse, partei- ja ühiskondlike organisatsioonide igapäevase töö päevakorda. Kõrvuti tootmistöölistega on haaratud kõige vahetumasse ja aktiivsesse osavõttu, võitluse käibevahendite käibe paremaks muutmise eest, ettevõtete varustuse ja toodangu turustuse ala töötajad, ladude ja kaupluste töötajad, plaani-, arvestus- ja finantsala töötajad.

Hoogsalt arenev sotsialistlik võistlus on aidanud kaasa ka käibevahendite teooria arengule. Veelkordselt leidsid kinnitust Engelsi tähelepanuväärivad sõnad selle kohta, et teaduse arenguks on elu nõuded tähtsamad kümne ülikooli avamisest.

Viimaste aastate kokkuvõtted näitavad suurt rahvamajanduslikku efekti käibevahendite ärakasutamises. Plaanilised normatiivid on muutunud täpsemaks ja rangemaks, tunduval hulgal on vabastatud vahendeid käibest ning suunatud uutesse ehitustesse ja tootmise mahu suurendamiseks.

«Võistlus kaubalis-materiaalsete väärtuste käibe kiirendamise eest, mis areneb laialdaselt ettevõtteis ja majandusorganisatsioonides, on andnud tõsiseid tulemusi. Ettevõtteis on võetud tarvitusele organisatsioonilis-tehnilisi abinõusid tootmisüklite lühendamiseks, tehnoloogiliste protsesside täiustamiseks, tooraine, materjalide, küttaeaine ja elektrienergia progressiivsete kulunormide veelgi suuremaks juurutamiseks ning ka materiaalse ja tehnilise varustamise ja valmistoodangu turustamise organiseerimise parandamiseks. Selle

tagajärjel on kaubalis-materiaalsete väärtuste käive märgatavalt kiirenenud, võrreldes 1948. aastaga.»¹

Liikumise arenemine käibevahendite paremaks ärakasutamiseks ja viimase aja kogemused püstivad sel alal uusi ülesandeid. Seni toimus käibe kiirendamine peamiselt tööstuses ja ainult väiksemal määral teistes rahvamajandusharudes: transpordis, kapitaalehituses, põllumajanduses, varumis- ja kaubandusorganisatsioonides. Tööstuses endas olid sellesse võitlusse haaratud masinaehitus-, tekstiili- ja tootlustegevõtted, vähem aga ammutava tööstuse ja ehitusmaterjale tootvad harud. Liikumise säärases arenemiskäigus käibe kiirendamiseks kajastub tööstuse juhtiv osa teiste rahvamajandusharude seas. Kuid siin avaldub mõningal määral ka see asjaolu, et teiste harude spetsiifilised tingimused on halvemini läbi uuritud, et instruktiivne materjal ja majandusala kirjandus puudutavad rohkem tööstust ning esmajärjekorras masinaehitust. On saabunud aeg likvideerida säärane ebavõrdsus ja tõsta liikumine käibevahendite parema ärakasutamise eest kõikides majandusharudes eesrindlike tööstusettevõtete tasemeni.

Käibevahendite teooria läbitöötamisel osutatakse kõige rohkem tähelepanu käibe kiiruse kindlaksmääramisele ja vahendite suurusele, mis vabanevad käibest selle kiirenemisel. See on ka arusaadav: ettevõtete kohustused puudutavad just probleemide neid külgi. Kuid vahendite vabastamine on töö lõpuleviimine, mitte töö alustamine vahendite paremaks kasutamiseks. Tuleb osutada tähelepanu vahendite organiseerimise ja käibe kõigile staadiumidele, mille tulemusena vahendid käibest vabanevadki.

Eristel tähelepanu tuleb sellel etapil osutada käibevahendite plaanimisele.

Nagu teada, on plaanimine meie maal suureks organiseerivaks jõuks. Moskva 103 ettevõtte patriootiline algatus, kes võtsid endale kohustuse kiirendada vahendite käivet, mida üksmeelselt toetati kogu maal, kajastus ka riigi finantsplaanis. Nagu teada, nägi 1949. a. riigieelarve ette kogu rahvamajanduse kohta tervikuna käibe kiirenemist 3% ulatuses 1948. a. normatiivist. 1950. a. riigieelarve koostati käibe edasise kiirenemise arvestusega rahvamajandusharudes keskmiselt 3,3% võrra. Käibevahendite ärakasutamise tõhususe riikliku ülesande sissevõtmine ettevõtete plaani annab sellele üritusele täpsed vormid, kuna bolševistliku kontrolli organiseerimine selle täitmise üle aitab kaasa täiendavate reserveid selgitamiseks ja nende mobiliseerimiseks rahvamajanduse hüveks.

Kuid praegust käibevahendite plaanimist ei saa tunnistada rahuldavaks. Puudulikult on läbi töötatud normatiivi enda mõiste. Ei ole küllaldase täpsusega piiritletud ettevõtete oma- ja laenatud vahenditega tagamise põhimõtted. Ühetaolistes rahvamajandusharudes rakendatakse üksikute käibevahendite elementide normimisel mitmesugust meetodikat. Paljud elemendid

¹ A. G. Zverev, NSV Liidu 1950. aasta riigieelarvest ning NSV Liidu 1948. ja 1949. aasta riigieelarve täitmisest, „Pravda“ 14. juuni 1950. a.

(tööriistad, abimaterjalid jt.) määratakse rea ettevõtete plaanides kindlaks, lähtudes tegelikkusest. Osa ettevõtete mahutusi (aktivad) ja nende ressursse (passivad) ei võeta praegusel ajal finantsplaani. Seejuures lähtutakse olustusest, et plaanis mitte ette nähtud ressursside vajadused kattuvad mitteamvestatavaist allikaist. Kuid see oletus ei ole millegagi põhjendatud ning säärane tarviduse ja ressursside ühtelangemine võib olla vaid juhuslik. Sageli aga viib ressursside puudujääk finantsiliste raskuste tekkimiseni, mis ei tulene ettevõtte tootmistööst, liigsus aga — vahendite ebaõige kasutamiseni ning materiaalsete ressursside käibe aeglustumiseni. Tuleb laiendada normitavate aktivite ja finantsplaanides arvestatavate passivate ringi.

Tunduvat parandamist nõuab normatiivide viimise metoodika ministereid peavalitsusteni ja viimastest ettevõteten.

Ettevõtete varustamise organiseerimises ja nende koopereerimises sõjaajärjel perioodil saavutatud kahtlematust paranemisest hoolimata, ei saa seda küsimust lugeda veel lahendatuks. Ikka veel esineb materjalide ja pooltoodete ebaratsionaalseid ja vastassuunalisi vedusid. Ei ole küllaldaselt arenenud ettevõtete varustamine üldtarvitavate materjalide ja tööriistadega (abimaterjalid, taara, kemikaalid, juhtmed jm.) turustusorganisatsioonide territoriaalsete baaside kaudu, ametkondlike varustusorganisatsioonide asemel. Aeglaselt toimub ettevõtetele mittevajalike ja liigsete materjalide väljaselgitamine ja realiseerimine. Täpsustamist nõuavad lepinguis ettenähtavate vedude transiidi normid, monteerimise normid, hangete tähtajad ja partiide suured. Lõpuks on ebarahuldav käibevahendite kasutamise kogemuste vastastikune vahetamine. Eesrindlike ettevõtete saavutusi populariseeritakse süsteemilt ja pealiskaudselt. Käibevahendite kasutamises puuduvad täpsed ja hästiorganiseeritud eesrindlike kogemuste edasiandmise vormid, mis toob rahvamajandusele suurt kahju.

Käibevahendid on rahva ühisvara tähtis osa. Kogu maa mastaabis arvutatakse neid sadades miljardites rublades. Hoolimata käibe kiirenemisest, väljendub nende iga-aastane juurdekasv vaid kümnetes miljardites rublades. Üksi 1946.—1950. aastate finantsplaanides suunati käibevahendite suurendamiseks üle 80 miljardi rubla. Selle ühiskondliku vara õige kasutamine mõjutab oluliselt rahvamajanduse arengu temposid. Märgitud käibevahendite summadega ja nende poolt täidetava ülesandega peab olema tagatud laiendatud sotsialistliku taastootmisprotsessi katkestamatus, nendega määratakse kindlaks käibevahendite-alase töö tähtsus.

Käibevahendite seisukorra uurimine viib järelduseni, et rahvamajandusharudes on praegusel ajal käibevahendeid ikkagi veel rohkem kui on vajalik tootmise kindlaksmääratud mahu edukaks täitmiseks, antud ökonoomika ja tootmise organiseerimise tasemel, — et olemasolevad reservid on siin suured. Neid reserve tuleb avastada ja mobiliseerida. Selle tähtsa ülesande lahendamiseks käesoleval ajal on suur tähtsus käibevahendite plaani-

mise parandamisel, millesse kuulub endastmõistetavalt bolševistlik võitlus plaani täitmise ja ületamise eest.

Tuleb parandada käibevahendite tarviduse, käibevahendite allikate ja kujundamise korra, nende kasutamise näitajate plaanimist, parandada kontrollimise süsteemi plaani täitmise üle. Käibevahendite teaduslikult põhjendatud plaanimise süsteemi juurutamine kõigisse tööstuslikesse, põllumajandus-, transpordi-, ehitus-, varumis-, kaubandus- ja teistesse ettevõtetesse aitab oluliselt kaasa rahvamajandusplaanide täitmiseks ja ületamiseks, aitab tõsta kommunismi ehitamise tempot NSV Liidus.

Käibevahendite plaanimine rahvamajandusharudes peab tagama sotsialistliku majanduse määratu suurte eeliste, võrreldes kapitalistliku majandusega, täielikku ärakasutamist kõikidel aladel, sealhulgas ka käibevahendite alal. Nagu järgnevalt näeme, kasutavad Nõukogude Liidu ettevõtted materiaalset ressursse ka praegu efektiivsemalt kui kapitalistlikud ettevõtted. Nende kasutamist tuleb aga veelgi parandada. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus, majanduse plaanimine, tootmisjõudude ratsionaalne paigutus, kommunistliku partei ja Nõukogude riigi juhtimine on loonud kõik vajaliku selleks, et käibevahendite kasutamiseks olemasolevad reservid mobiliseeritaks täies ulatuses.

ESIMENE PEATUKK

KÄIBEVAHENDID

Inimühiskonna olemasolu vältimatuks tingimuseks on materiaalsete hüviste, tarbeesemete ja selleks vajalike tootmisriistade tootmine. «Selleks et elada, peab omama toitu, riideid, jalanõusid, elamuid, kütet jms.; selleks, et neid materiaalseid hüvesid omada, peab neid tootma; aga selleks, et neid toota, peab omama tootmisriistu, millega inimesed valmistavad toitu, riideid, jalanõusid, elamuid, kütet jms., peab oskama neid riistu valmistada, peab oskama neid riistu kasutada.»¹ Tootmisprotsess toimub katkestamatult, sama katkestamatult kui tarbiminegi. Seoses tööviljakuse tõusuga, tootmisaparaadi laienemisega ja töötajate arvu suurenemisega kasvab aasta-aastalt tootmise maht. Katkestamatu tootmisprotsess, vaadatuna oma alalises seostuses ja uuendumise katkestamatus voolus, on samal ajal taastootmisprotsessiks. Tootmisprotsessi faasid seejuures korduvad: tooraine muretsemine, selle töötlemine, tarbimine ja taas tooraine muretsemine jne.

Kapitalismi ajajärgul, eriti selle üldkriisi perioodil, katkeb taastootmine massilise kroonilise tööpuuduse, seadmete mittetäieliku koormatuse, sügavate majanduslike kriiside tõttu, millega kaasub tootvate jõudude hävitav purustamine. Neis kriisides ilmneb antagonistlik vastuolu tootlike jõudude arenemisel saavutatud taseme ja kapitalistliku ühiskonna iganenud tootmissuhete vahel, väljendub see ajalooline fakt, et kapitalism on oma aja ära elanud ja hoiab endal hinge sees vaid fašistliku riigi — monopolide teenri — relvasutatud terrori abil.

Taastootmisprotsessi seadused ja staadiumid kapitalismi tingimustes avastas ja formuleeris K. Marx.

«Millised ka ei oleks ühiskondlikud tootmise vormid», märgib Marx, «selle tegureiks jäävad ikka töölisel ja tootmisvahendil. Kuid, olles üks teisest lahutatud seisukorras, on nii ühed kui teised selle tegureiks vaid võimalusena. Selleks, et üldse toota, peavad nad ühinema. See eriline laad ja viis, kuidas seda ühinemist teostatakse, eraldab ühiskondliku korra üksikuid majanduslikke ajajärke.»² Kapitalismi tingimustes on tööjõud ja tootmis-

¹ J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, lk. 486.

² K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 32 (v. k.).

vahendid tööstuskapitali elementideks, mida ettevõtja rakendab tööliste poolt tootmisprotsessis loodud ning kapitalisti poolt väljamaksmata väärtuse-osa — lisaväärtuse muudetud vormi — kasumi — ammutamiseks.

Kapitali ringkäik tootmisprotsessis sisaldab endas kolme faasi: kapitalisti poolt tööjõu ja tootmisvahendite ostmine; nende tootmistegurite tootlik ärakasutamine; toodetud kauba ja temas sisalduva lisaväärtuse realiseerimine. Esimene ja kolmas faas läbivad ringlussfääri, teine — tootmis-sfääri.

Marx annab järgmise üldise valemi ettevõtja poolt mahutatava rahakapitali ringkäigule:

$$R - K \dots T \dots K' - R', \text{ kus}$$

R on ettevõtja poolt avansseeritud rahakapital;

K — selle raha eest ostetud kaup (tööjõud ja tootmisvahendid);

T — tootevkapital (toodangu tootmine, samuti ka lisaväärtuse tootmine;

K' — toodang, mis sisaldab endas loodud lisaväärtust;

R' — rahakapital, mis saadi tagasi pärast toodangu realiseerimist ja mis sisaldab endas realiseeritud lisaväärtust. Punktid tähendavad, et kapitali ringlus on katkenud, kuid selle ringkäigu protsess jätkub tootmis-sfääris.

Kaubad, mida kapitalist soetab *R — K* faasis, ei ole lihtsalt kaubad, vaid on elemendid tootmisprotsessis, mille tulemusena luuakse lisaväärtus. Järelikult muutus ettevõtja poolt mahutatud rahakapital tootevkapitaliks. Säärase muutumise võimalus järeldeb mitte sellest, et ettevõtjal on raha, vaid sellest, et on olemas tootmise kapitalistlikud tingimused: on olemas tootmisvahendeist eraldatud proletariaat, kes müüb oma tööjõudu tootmisvahendite omanikule.

Nagu äsja osutasime, katkeb tootmisprotsessi ajaks kapitali ringlus, kuid selle ringkäik jätkub, ning läheb ringlussfäärist üle tootmissfääri. Siin toimub tööjõu ja tootmisvahendite ühinemine, mille tulemusena luuakse toodang, mis sisaldab endas kapitalisti poolt avansseeritud väärtust ja tööliste poolt tootmisprotsessis loodud lisaväärtust. Just siin toimubki reaalne muutumine, kapitali suurenemine, kuna eelmises *R — K* ja järgnevas *K' — R'* faasis on üksteisele vastamisi võrdsed suurused ning esineb vaid vormi muutumist, raha muutumist kaubaks või kauba muutumist rahaks.

Tootmisprotsessi tulemusena loodi toodang, mis sisaldab endas ka lisaväärtust *K'*. Kapitalisti eesmärgiks on müüa valmistatud toodang võimalikult kiiremini, sest seega realiseeritakse ka temas sisalduv lisaväärtus, mis ongi tootmise organiseerimise põhimotiiviks. Pärast toodangu müümist võtab kapital rahalise vormi ja teda võib uuesti kasutada tööliste värbamiseks ning tootmisvahendite ostmiseks, tööliste edasiseks ekspluateerimiseks ja lisaväärtuse ammutamiseks. Järelikult — mida kiiremini müüakse toodang, seda enam kordi on võimalik kasutada olemasolevat kapitali tootvalt. «Olenevalt mitmesugustest kiiruseastmetest, millega kapital heidab endast kauba vormi ja võtab rahalise vormi, ehk olenevalt müügi kiirusest, esineb üks ja sama kapi-

tali väärtus väga ebaühtlaselt — nii produkti loojana kui ka väärtuse loojana, ning olenevalt sellest taastootmine kas laieneb või kitseneb.»¹

Pärast toodangu realiseerimist valdab ettevõtja kapitali taas samas rahalises vormis (kuid suuremas ulatuses), milles ta oma kapitali avansseeris. Seepärast nimetabki Marx seda protsessi rahalise kapitali ringkäiguks.

«Kapitali ringkäik toimub normaalselt vaid siis, kui selle mitmesugused faasid lähevad takistusteta üle ühest teise. Kui kapital jääb peatuma esimeses faasis R — K, siis külmub rahaline kapital aardeks; kui aga tootmisfaasis, siis asuvad ühel pool mittefunktsioneerivad tootmisvahendid, teisel pool aga jääb tööjõud kasutamata; kui kapitalil tekib takistusi viimases faasis K' — R', siis tõkestavad müümata kaubad oma kuhjumisega ringlusvoolu teed.»²

Seega kujutab kapitali ringkäik endast ringluse ja tootmise terviklust. Iga osa ettevõtja poolt mahutatud kapitalist teeb ringkäigu, siirdudes rahakapitali vormist tootevkapitali vormi, seejärel kaubakapitali ning sellest taas rahakapitali vormi. Teisiti öeldes — kapital on pidevalt jaotatud kahte ossa, milledest üks teenindab tootmissfääri, teine aga ringlussfääri. «... tootmine teostub katkestamatult vaid sel tingimusel, kus tootmisprotsessi on pidevalt rakendatud tegelikult vaid osa tööstuskapitalist. Kuni üks osa on tootmisperioodis, peab teine osa olema alati ringlusperioodis. Ehk teiste sõnadega — üks osa võib funktsioneerida tootevkapitalina vaid sel juhul, kui teine osa kauba- või rahakapitali vormis jääb välja tootmisest otseses mõttes.»³ Mida pikem on osa vahendite viibimise periood ringlussfääris, seda väiksem osa kogu kapitalist on tootmissfääris, ja ümberpöörduvalt. Järelikult on ringluse aeg ja tootmise aeg, kui kogu ringkäigu aja osad, pöördvõrdelised. Ajades taga lisaväärtuse kasvu, pikendavad kapitalistid tööaega (päeva), tugevdavad töö intensiivsust, püüavad suurendada ringlussfääris viibiva kapitali osa arvel tootmissfääris viibivat osa.

Tootmissfääri piires jaguneb kapital omakorda kahte ossa: vahetult tootmisprotsessis viibivaks osaks ja tootmissfääris varuna viibivaks osaks, mis tagab tootmisprotsessi katkestamatuse. See teine osa ei võta vahetult osa väärtuse ja lisaväärtuse loomise protsessist. Ta on tegevusetu, kuigi see tegevusetus on möödapääsematu, sest temata ei ole tootmisprotsessi katkestamatus tagatav.

Nagu osutasime eespool, ei saa tootmisprotsess olla peatatav. Seoses sellega siirdub üks kapitali ringkäik üle teise, kolmandasse jne. Perioodilise protsessina vaadatuna on ringkäigud kapitali käibeks. Marx märgib, et kapitali käivete loomulikuks ajamõõtühikuks on aasta, sest tähtsamais parasvööndi maades toodetakse põhilisi põllumajanduslikke saadusi üks kord aastas.

Käibe seisukohast vaadatuna ei ringle kapital kõigi oma osadega ühtlaselt. See osa kapitalist, mis on mahutatud töövahendisse (hooned, ehitised,

¹ K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 36 (v. k.).

² Samas, lk. 47—48 (v. k.).

³ Samas, lk. 263 (v. k.).

seadmed, transpordivahendid), viibib tootmissfääris mitmeid aastaid. Ta funktsioneerib mitme tootmisperioodi vältel, mitte lahkudes tootmissfäärist. See osa kapitalist kaotab tootmisprotsessis aegamisi, töövahendite kulumise tõttu, oma väärtuse, mis kantakse üle valmistatud toodangu maksumusele. Kuid seejuures funktsioneerib tööpink (või ükskõik milline töövahendite liik) tegelikult, kogu ta funktsioneerimise vältel, oma täielikus tarbimisväärtuses, kuigi 0,8 tema maksumusest on juba üle kantud valmistatud toodangu maksumusele. Selle tema stabiilsuse tõttu nimetab Marx seda kapitali osa p õ h i kapitaliks.

Ümberpöördult — see osa kapitalist, mis on mahutatud tööesemeisse (tooraine, materjalid, küte jm.), võtab tegelikult ja väärtusega osa vaid ühest tootmisperioodist (oma naturaalsel kujul), väljub sellest valmistoodangu kujul ja astub ringlussfääri. Seda kapitali osa, samuti ka seda osa, mis läks tööjõu eest tasumiseks, nimetab Marx k ä i b e- ehk l i i k u v kapitaliks.

Niisiis on kapitali jagunemine, tema käibest osavõtu vaatekohalt (põhi- ja käibe-) erinev selle jagunemisest, vaadatuna lisaväärtuse (püsiv ja muutuv) tekkimise vaatekohalt. Lisaväärtust loob vaid tööjõud; töövahendite ja tööesemete maksumus vaid kantakse üle uuelloodud produktsiooni maksumusele. Järelikult asuvad antud juhul tööesemed kõrvuti töövahenditega, moodustades püsiva kapitali ja mitte muutuva, mis kulutati tööjõu eest tasumiseks. Ümberpöördult, käibe vaatekohalt moodustavad töövahendite maksumus ja töötasu käibekapitali, vastandina põhikapitalile. Edasi näeme, kuivõrd tähtis on nende, esmakordselt Marxi poolt kindlaksmääratud mõistete täpne piiritlemine käibekapitali olemuse õigeks mõistmiseks.

Marx toonitab korduvalt, et kapitali jagunemise aluseks põhi- ja käibekapitaliks on eranditult kapitali ühe või teise osa ringlemise viis. Mitte materjali tugevus, millest on tehtud töövahendid või esemed, mitte nende liikuvus või mitteliikuvus, mitte nende funktsioneerimise kestus, vaid ainult ringlemise viis annab kapitali ühele osale põhi- ja teisele käibekapitali laadi. Raud, millest tehakse ader, on tugevam puust kudumistelgedest, kuid sellele vaatamata on kudumistelg põhikapital, raud aga käibekapital. Vedur liigub, seemned maa sees aga on liikumatud, kuid sellele vaatamata on vedur põhikapital, seemned aga käibekapital. Tööpink võib tööst välja langeda 2 aasta pärast, loomi aga tuleb nuumata tapmiseks 4—5 aastat, kuid siiski on tööpinki põhikapital, tapmiseks nuumatavad loomad aga käibekapital, sest tööpinki ja veduri maksumus kantakse a e g a m i s i üle toodangu maksumusele, kuna raua, seemnete ja loomade maksumus (ka raud, seemned ja loomad ise) astub k o h e tootmisprotsessi ja sellest ringlusprotsessi.

Selle tõttu, et määrajaks on tootmisprotsessist osavõtu viis, saab põhi- ja käibekapitaliks jaguneda vaid tootevkapital, sest raha- ja kaubakapital ei võta vahetult osa tootmisprotsessist, väärtuse ja lisaväärtuse loomise protsessist.

Käibe viisi erinevuse tõttu on erinevad ka kapitali avansseerimise vormid. Töövahendite soetamiseks minev kapital tuleb mahutada kohe selles ulatuses,

mis tagab ettemääratud tootmise mahu. Kuni ajani, kus neid töövahendeid pole vajalik asendada nende füüsilise või moraalse kulumise tõttu, ei ole selleks vaja uut kapitali mahutamist, olenemata sellest, kuidas kulgeb tootmise ja realiseerimise protsess. Teisiti on lugu käibekapitaliga. Kuna see vabaneb iga tootmisprotsessi lõpetamisega ja tuleb asendada uue vahendite summaga, siis põhjustab viivitus toodangu realiseerimises t ä i e n d a v a kapitali avanseerimise vajaduse selleks, et tagada tootmise protsessi.

Pärast seda kui Marx oli läbi uurinud kogu ühiskondliku kapitali käibe tingimused ja vormid, tegi ta kindlaks ka need proportsioonid, mis on vajalikud laiendatud taastootmise häireteta kulgemiseks, ja teostas, et kapitalistlikus korras teostuvad need proportsioonid nende pideva rikkumisega, et kapitalismi põhimised vastuolud — tootmise ühiskondliku laadi ja erakapitalistliku omandamise vormi vahel — viivad paratamatult klassivastuolude teravnemiseni, kriisideni ja revolutsioonideni, mille tulemusel ekspluateerimisele rajatud kapitalistlik tootmisviis heidetakse kõrvale ja asendatakse vaba sotsialistliku tootmisviisiga. Tegelik elu kinnitas Marxi geniaalse õpetuse õigsust.

Millisel määral on Marxi õpetus kapitali ringkäigust seostatav NSV Liidu sotsialistliku ökonoomikaga?

Põhimine lähtetingimus, millele on rajatud Marxi õpetus vahendite käibest kapitalismi tingimustes — tööliste ja tootmisvahendite lahutamine — on meie riigis likvideeritud. Nõukogude Liidus on töötajad tootmisvahendite valdajaks. Järelikult ei ole meie maal kaupa «tööjõud», ei ole eraomandust tootmisvahendite, — tähendab, ei ole kapitali. Nõukogude Liidus ei ole ega saagi olla sääraseid majanduslikke kategooriaid, nagu raha-, kauba- ja tootevkapital. Ei ole järelikult ka tootevkapitali jagunemist põhi- ja käibekapitaliks.

Nõukogude Liidu sotsialistlik majandus on plaanitav majandus. Ettevõtete varustamine, tootmisprotsess, toodangu müük — toimub plaani järgi, mis koostatakse enne, kui jõuab kätte aasta nende protsesside alustamiseks. Meil puuduvad vastuolud tootmise laadi ja omandamise vormi vahel, ei ole ka toodangu turustamise probleemi selle kapitalistlikus mõttes. Laiendatud sotsialistliku taastootmise katkestamatuks teostamiseks vajalikud proportsioonid rahvamajanduse harude vahel nähakse ette plaanilises korras. Tootmisvahendite ühistamine, majanduse plaanikohane juhtimine, nõukogude rahva heaolu taseme pidev kasv — tagavad kriisistust ja sotsialistliku majanduse arenemise kõrget tempot kommunismi ehitamisel.

Kapitalismi seadustel oli, nagu märkis juba Marx, üleminev ajalooline iseloom. Need ei ole kehtivad meie maal. Nõukogude Liidu rahvamajandus areneb omade, temale omaste seaduste järgi.

Sellele vaatamata on Marxi poolt avastatud ringkäigu ja käibe vormid suure tähtsusega ja rakendatavad sotsialistliku majanduse uurimisel. Asi on selles, et «... igas tööprotsessis, millistes ühiskondlikes tingimustes see ka ei toimuks, jagunevad tootmisvahendid alati

töövahendeiks ja tööesemeks».¹ Marx märgib, et töövahendite ja tööesemete erinevus tuleneb tööprotsessi olemusest. Järelikult püsib see ka sotsialistliku majanduse tingimustes.

Rõhuv osa Nõukogude Liidu rahvavarandusest on rahva ühisvara. Rahvara tähtsamaiks elementideks on põhifondid, käibefondid ja ringlusfondid. Samal viisil jagunevad ka iga tööstusliku, transpordi-, ehitus-, põllumajandusliku ettevõtte varad. Ettevõtte asutamisel eraldab riik põhikirjafondi näol osa sotsialistlikust omandist, mis tagab ettevõtte põhi-, käibe- ja ringlusfonde.² Erinevus mõistete «põhikapital» ja «põhifond» vahel ei ole terminoloogiline, vaid klassiline. Põhikapital on seal, kus töötajad on eraldatud tootmisvahendeist, kus nad müüvad oma tööjõudu ja on allutatud eksploateerimisele. Põhifondid on seal, kus töötajad on tootmisvahendite peremeesteks ja kasutavad neid tootmisvahendeid endi huvides. Sellest põhimisest erinevusest mõistete sisus järeldub ka vahe nende esemlikus koostises. Kapitalistlikes maades kuuluvad põhifondidesse vaid tootmisprotsessist vahetult osa võtvad tootmisfondid, sest kapitalistile on oluline vaid see protsess, kus luuakse lisaväärtust. Nõukogude Liidus kuuluvad põhifondidesse ka mittetööstuslikud fondid (elamud, sotsiaal-kultuuriliste asutiste hooned jm.).

Sotsialistliku ettevõtte käsutuses olevad tootmispõhifondid on tema hooned, ehitised, seadmed, transpordivahendid. Nad funktsioneerivad paljude aastate vältel, pikkamööda kuludes. Nende maksumus kantakse amortisatsiooni näol, pikkamööda, valmistatud toodangu maksumusse. Pärast toodangu realiseerimist see osa laekumisest, mis võrdub amortisatsiooniga, kantakse ettevõtte poolt üle pankadesse, põhifondide taastootmise — kapitaalheituse ja kapitaalremondi finantseerimiseks.

Ettevõtte käibefondideks on tööesemed: tooraine, materjalid, kütus jm. Igast tootmisprotsessist võtavad nad osa täielikult, nii oma maksumusega kui ka natuuras, ja väljuvad sellest toodangu kujul. Pärast toodangu realiseerimist suunatakse osa laekunud summadest tootmisprotsessi jätkamiseks vajalike uute tööesemete soetamiseks.

Käibefondides sisaldub ka ettevõtete poolt väljamakstav töötasu, sest see ühineb tööesemete maksumusega (lõpetamata toodang) ja võtab osa käibest koos nendega.

Peale käibefondide esinevad Nõukogude Liidu rahvamajanduses ka ringlusfondid: kaubad ettevõtete ja turustusbaaside ladudes, teel hankijatelt tarbijateni, kauplustes; rahalised vahendid kassas, arvelduskontodel pankades ja arveldustes. Käibefondid ja ringlusfondid tervikuna, väljendatuna rahas, moodustavad Nõukogude Liidu rahvamajanduse käibevahendid.

Kas on õigusepärane käibefondide ja ringlusfondide ühendamine ühte kategooriasse?

¹ K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 157 (v. k. — Meie sõrendus — A. B.).

² Erinevused kooperatiivsete ettevõtete vahendite organiseerimises ja plaanimises ei ole käesolevas raamatus vaatlusele võetud.

Marx loeb säärase ühendamise kapitalistlikus tootmisviisis ebaõigeks. «Las rahakapital ja kaubakapital funktsioneerivad kapitalina, kuid nii kiiresti kui nad ka ei ringleks, võivad nad muutuda, vastupidiselt põhikapitalile, käibekapitaliks vaid sel tingimusel, et nad muutuvad tootvekapitali käibe koostusosadeks. Kuid kuna need kaks kapitali vormi esinevad ringlussfääris, siis, nagu näeme, ei ole suutnud majandusteadus, alates A. Smith'i aegadest, hoiduda kiusatusest segada neid ühte hunnikusse tootvekapitali käibelise osaga, ühendades nad kategooriasse «käibekapital». Tegelikult on rahakapital ja kaubakapital — vastupidiselt tootvekapitalile — ringluskapitaliks, mitte aga käibekapitaliks — vastupidiselt põhikapitalile.»¹

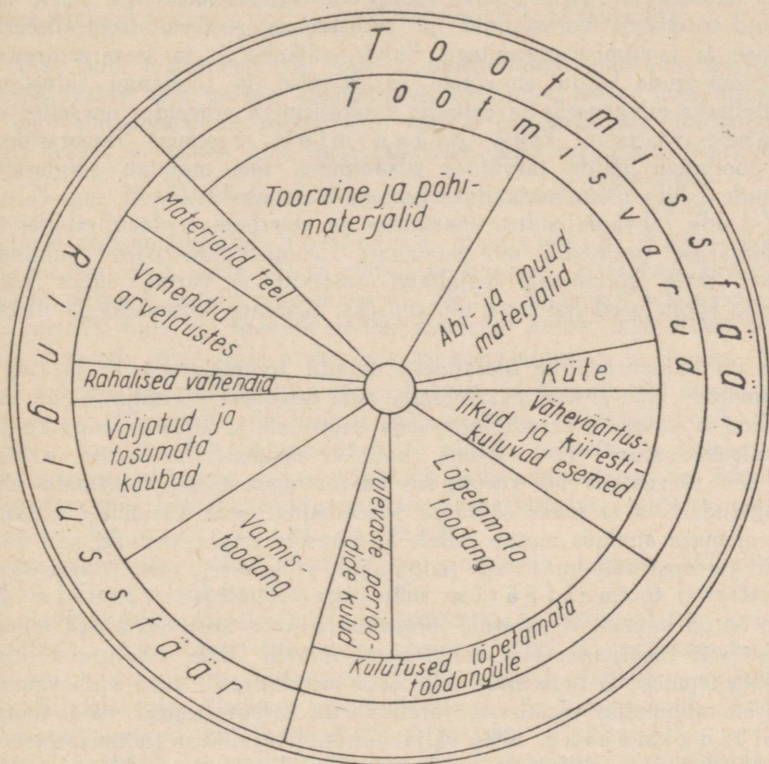
Kapitalismi tingimustes ei ole ringlussfääris tegutseva kapitali ühendamine tootmissfääris tegutseva osaga õigusepärane paljudel põhjustel. Esiteks likvideeritakse sellega tootvekapitali kategooria ja mäsitakse kinni see fakt, et lisaväärtus luuakse mitte ringlusstaadiumides, vaid tootmissstaadiumis. Järelikult varjab käibekapitali ebaõige mõistmine kapitali jagunemist püsivaks ja muutuvaks osaks. Teiseks eraldub kapitalistliku tootmismeetodi arenemisega ringlussfääri teenindav kapital tootmissfääri teenindavast kapitalist, millega seoses tekib tööstuskapitali käibe ja lisaväärtuse tootmise võimalus mõne aja vältel, sõltumata toodangu ja lisaväärtuse lõplikust realiseerimisest. Teatavasti pannakse majanduskriisile eelneval perioodil mõni aeg tähele tootmise kasvu, üheaegse kaubavarude kuhjumisega jae- ja hulgikaubanduse võrgus. Kolmandaks esineb kapitalismis ringlussfääris peamiselt vormi vahetus, kauba muutumine samasuureks rahasummaks, mis muudab selle sfääri mitteühendatavaks tootmissfääriks, kus toimub väärtuse kasv, uue väärtuse loomine. Lõpuks ringleb kapitalismi ringlussfääris, kõrvuti kaubalis-materiaalsete väärtuste liikumisega, suurel hulgal fiktiivset kapitali: vekslid, pantimis-kohustused jm.

Nõukogude Liidu sotsialistlikus majanduses esinevad samuti teineteisest erinevad tootmissfäär ja ringlussfäär. Kuid sotsialistlikus majanduses on nende kahe sfääri västastikused suhted printsiipsiaalselt teistsugused kui kapitalismis. Nõukogude Liidus on suurem osa ringlussfääris kulutatavast tööjõust ja suurem osa käibekulust reaalseiks kulutusteks materiaalsete hüviste tootmise protsessi lõpuleviimisel. Nõukogude Liidu kaubandus on lülitatud rahvatulu tootvate harude hulka. Ringlussfääri plaanitakse samuti kui tootmissfääri. Ringlusfondid peegeldavad reaalselt kaubalis-materiaalsete väärtuste liikumist ja teenindavad koos käibefondidega laiendatud sotsialistliku taastootmise ühtset protsessi. Neil alustel osutub meie arvates käibefondide ühendamine ringlusfondidega ühtseks mõisteks (nende eraldamisega selle mõiste piirides), majanduslikult põhjendatuks ja vajalikuks. See võimaldab analüüsida laiendatud taastootmist teenindavate vahendite ringluse k o g u protsessi, määrata kindlaks abinõud nende paremaks ärakasu-

¹ K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 163 (v. k.).

tamiseks, kontrollida vahendite jaotamist ringlus- ja tootmissfääris. Sellel majanduslikul alusel tekkis käibevahendite õiguslik vormistamine nõukogude rahanduse ja krediidi süsteemis.

Käibevahendite jagunemise skeem

Nagu näeme skeemis, asetsevad käibevahendid osaliselt ringlussfääris (materjalid teel ettevõtja-tarbijani, valmistoodang, raha, vahendid arveldustes) ja osaliselt tootmissfääris (materjalid ettevõtte laos, tööriistad, lõpetamata toodang).

Millised on käibevahendite organiseerimise, planimise ja ärakasutamise ülesanded Nõukogude Liidus?

Et vastata sellele küsimusele, tuleb üksikasjalisemalt uurida käibevahendite funktsiooni ja ülesandeid taastootmisprotsessis. Nagu juba osutasime, lähevad töövahendid tootmisprotsessi mitte üksi maksumuses, vaid ka tegelikult ja väljuvad ettevõttest valmistoodangu kujul. Seepärast tuleb hoolit-

se da pidevalt varude katkestamatu täiendamise eest, sest teisiti katkeb pidev tootmisprotsess. Nagu märgib Marx, «... peavad olema valmis pandud teatavad tooraine ja abimaterjalide varud, selleks et tootmisprotsess enam või vähem kestva aja vältel toimuks aegsasti ette kindlaksmääratud ma staabis...».¹ Analoogiline on olukord tööriistade varude, tseh hides toodangu partiide, ladudes ja ringlussfääris valmistoodangu olemasoluga. Meie maal on loodud toodangu varustamise ja turustamise süsteem tsentraliseeritud plaanimise ja jaotamise organitega, hulgi-, väikehulgi- ja jaeturstusettevõtetega. Nõukogude Liidu ettevõtete varustamise ja toodangu turustamise põhimõtteliseks erinevuseks ja eeliseks kapitalismiga võrreldes on selles osas materiaalsete väärtuste käibe plaanimine, tootmise ressursside ja kõikide toodangu liikide tarviduse plaanimine, mis muudab ringlussfääri Nõukogude Liidu plaanimajanduse orgaaniliseks osaks.

NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise plaani edukas täitmine sõjajärgsel perioodil, mis saavutati Lenini-Stalini partei juhtimisel, kindlustas meie kodumaale vajalikud reservid ja varud, luues kõigile ettevõtetele võimalused häireteta töötamiseks, plaanide täitmiseks ja ületamiseks.

Seega on käibevahendite ülesandeks tagada tootmisprotsessi ja ringluse katkestamatust. Kas ei saaks lahendada seda küsimust võimalikult suuremate materjalide ja kaupade varude loomisega ettevõtteis ja turustus- ning kaubandusorganisatsioonides? Kui loome näiteks masinaehitustehases aastased metalli, söe, tööriistade jm. varud, siis on tootmisprotsessi katkematus tingimata tagatud. Kas ei saaks sääraselt lahendadaagi seda küsimust? Käibevahendite olemuse analüüs annab sellele küsimusele eitava vastuse, sest käibevahendid on oma suuremas osas paigutatud varudesse, mis Marxi sõnade järgi asetsevad tootmis sfääris, mitte aga tootmisprotsessis. Nad ei kuulu antud momendil vahetule töötlemisele, vaid esinevad ainult tootmise potentsiaalsete teguritena. Kui mingi partii metalli läheb toorkujul töötlemisele, võtab tema koha laos enda alla teine metallipartii, kuna käibevahendid on endiselt mahutatud varudesse. Järelikult on käibevahendid vaid tootmisprotsessi tingimussiks, olles välja lülitatud tegelikust tootmisprotsessist. Arusaadavalt on osa rahvavara säärane väljalülitamine vajalik, sest selleta ei ole võimalik tootmise ja toodangu ringluse protsess. Kuid siiski ta jääb väljalülitamiseks. Käibevahendite juurdekasv 20 miljardi rubla võrra tähendab näiteks seda, et mõned materiaalsed väärtused (mets, metall, süsi, riie jm.) 20 miljardi rubla väärtuses on läinud varude ja jääkide suurendamiseks tseh hides, ladudes, transpordis, ehitusplatsidel, elevaatoreis, kauplustes jne. Käibevahendite juurdekasv ei ole negatiivne nähtus. Ümberpöördukt, ta tähendab majandusliku tegevuse mahu laienemist, uute ettevõtete tegevusse rakendamist jne. Aga kui oleks suudetud tagada sama tootmise ja ringluse taset käibevahendite juurdekasvuga mitte 20, vaid, oletame, 15 miljardi

¹ K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 118 (v. k.).

rublaga, siis see oleks tähendanud reaalselt kokkuhoidu rahvamajanduses. Selgitame öeldut näitega.

Oletame, et meie maal on aasta algusel 10 milj. m³ metsamaterjale ja aastane toodang moodustab 100 milj. m³ metsamaterjale. Oletame edasi, et keskmiselt läheb ühele ehitusele 10 tuh. m³. Kas tähendab see seda, et selle aastaga ehitatakse $\frac{110000000}{10000} = 11000$ hoonet? Ei tähenda.

Teatav hulk metsamaterjale jääb valmistoodangu näol metsatööstuskeskustesse, teatav hulk on teel lauatehastest ehitustele, teatav hulk metsamaterjale jääb ehitusplatsidele materjalide varude ja lõpetamata toodangu näol. Teisiti öeldes — teatav hulk metsamaterjale jääb varudesse. Märgime seda hulka X-iga. Järelikult ehitatakse sel aastal hooned: $\frac{110\ 000\ 000 - X}{10\ 000}$.

Seejuures metsamaterjalide tootmise muutmata mahu korral, mida suurem on X, seda vähem ehitatakse hooned, ja ümberpöörduvalt. Analoogiline olukord on iga muu materjali liigiga. Materjali bilansside koostamisel metalli, riide või ükskõik millise materjali kohta, määratakse ressursid kindlaks varude muutumise arvestamisega aasta alguseks ja lõpuks.

Siit tuleneb käibevahendite organiseerimise ja plaanimise ülesande teine külg — viia käibevahendite suurus miinimumini. Järelikult võib ülesande tervikuna formuleerida järgmiselt: tuleb tagada tootmis- ja ringlusprotsessi katkestamatust vajalikus mahus vähimate käibevahenditega. See ülesanne on lahendatav vaid käibevahendite parema ärakasutamise, või, mis on sama, nende käibe kiirendamise teel.

Laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessis toimub käibevahendite ringkäik järgmise valemi kohaselt: $R - K \dots T \dots K' - R'$. Kuna sotsialistlikus majanduses kehtib väärtuseseadus ümbermuudetud kujul, siis toimub käive mitte üksi naturaalses vormis, vaid ka maksumuses. Ehkki ringkäigu valem on oma välimuselt identne kapitali ringkäigu valemiga, on selles väljendatavate üksikute elementide sisu ja klassisuhted Nõukogude Liidus teistsugused kui kapitalistlikes maades. Kapitalistliku majanduse uurimisel kajastab see valem töötajate ekspluateerimist kapitalistide poolt, kes valdavad tootmisvahendeid. R ja K ei ole lihtsalt raha ja kaup, vaid kapitali vormid, mis väljendavad antagonistlikke tootmisvahetordi tööliste ja ettevõtjate vahel; T ei ole ainuüksi kaupade tootmine, vaid ka lisaväärtuse väljapigistamise protsess. Tervikuna annab valem klassivahekordade üldise iseloomustuse kapitalismis. Nõukogude Liidus on vahendite ringkäik laiendatud taastootmise protsessi väljendus. Töötajad meie maal on tootmisvahendite peremeesteks. Nad lasevad neid vahendeid käiku, selleks et suurendada tootmise ulatust, luua kommunismi materiaalne baas, veelgi enam kindlustada sotsialistliku riigi võimsust.

Ringkäigu protsessis lähevad käibevahendid ühest staadiumist teise, mis tegelikkuses tähendab käibevahendite üheaegset olemist kõikides staadiumi-

des igal antud momendil. Mida kiiremini toimub vahendite ringkäik tootmisprotsessis, seda vähem on neid vaja. Sama mõtet võib väljendada järgmiselt: mida kiiremini toimub taastootmise protsess, seda väiksem osa ressursse suunatakse pidevalt varudesse. Käibevahendite ringkäiku arvutatakse materjalide ja muude tootmiselementide eest tasumise momendist ettevõtte poolt kuni vahendite tagastamiseni summade laekumise näol realiseeritud toodangu eest. Kui tootmisprotsess kestab 20 päeva, vahendite ringkäik aga 65 päeva, siis vajab ettevõtte käibevahendeid nii palju, et oleks võimalik tootmise võtta neli järjekordset toodete partiid, kuni summade laekumiseni esimese partii realiseerimisest. Kui ringkäiku kiirendada 45 päevani, siis väheneb, antud toodangu mahu püsides, käibevahendite vajadus veerandi võrra. Tegelikus töös pole võimalik kindlaks teha iga käibe vahetut veldet, seepärast määratakse vahendite käibe kiirus kindlaks realiseeritud toodangu maksumuse suhtega käibevahendite summale, mis oli ettevõttel kasutada aasta kestel. Oletame, et ettevõttel on käibevahendeid 25 milj. rubla ja ta realiseeris aastas toodangut 125 milj. rubla eest. Kuidas oli see võimalik? Ainult siis, kui käibevahendid tegid 5 käivet, kui iga rubla kasutati viis korda materjalide soetamiseks, töötasu ja muude, tootmisprotsessiks vajalike kulude tasumiseks. Mida rohkem käibeid teevad käibevahendid aasta kestel, seda tõhusamalt neid kasutatakse. Tõhususe määra saab väljendada kolmel viisil:¹

a) vahendite käibe koefitsiendi (Kr) kaudu — realiseeritud toodangu maksumuse ja käivet teenindava vahendite summa suhtega. Sel juhul on $Kr = \frac{125}{25} = 5$. Mida tõhusamalt kasutatakse käibevahendeid, seda suurem on käibe koefitsient. See koefitsient näitab toodangu väljalaset käibevahendite ühe rubla kohta. Käesoleval juhul andis ettevõtte tema käsutusse antud iga käibevahendite rubla kohta riigile toodangut 5 rubla eest aastas;

b) käibel olevate vahendite koormuse koefitsiendi (Kk) kaudu — käibevahendite summa ja realiseeritud toodangu maksumuse suhtega. Sel juhul on $Kk = \frac{25}{125} = 0,2$. Mida tõhusamalt kasutatakse käibevahendeid, seda väiksem on koormuse koefitsient. See näitaja iseloomustab, kui palju on ettevõttel käibevahendeid realiseeritud toodangu iga rubla kohta;

c) ühe käibe vältel näitaja kaudu päevades (V) — plaani- või aruandeperioodi päevade arvu ja käivet teenindava vahendite summa korrutise ning realiseeritud toodangu maksumuse suhtega. Sel juhul $V = \frac{25 \times 360}{125} = 72$.

Nende näitajate majanduslik tähtsus on üks ja sama. On ükskõik, kas öelda, et üks käibe vältas keskmiselt 72 päeva või et iga käibevahendite rubla kohta realiseeriti toodangut 5 rubla eest või et iga realiseeritud too-

¹ Üksikasjalisemalt vt. VI peatükis.

dangu rubla kohta oli ettevõtet käibevahendeid 20 kopikat. Praktikas rakendatakse kahte esimest näitajat käibevahendite kasutamise tõhususe iseloomustamiseks, kolmandat — ära märkimiseks, kui pikaks ajaks on ettevõtte tagatud konkreetset liiki materjalide varudega.

Õeldust ilmneb, et käibevahendite summa, mis peab olema rahvamajanduses antud tootmismahu ja kaubakäibe korral, või ettevõtet antud tootmisprogrammi korral, määratakse kindlaks vahendite käibe kiirusega. Tõepoolest — viie käibe korral aastas on 25 milj. rubla käibevahendeid küllalt selleks, et toota ja realiseerida toodangut 125 milj. rubla eest. Vahendite nelja käibe korral oleks vahendeid vaja 6,2 milj. rubla võrra rohkem. Kuue käibega oleks ettevõtte saanud läbi 20,8 milj. rublaga. Vähenedes käibe vältet keskmiselt 72 päevalt 60 päevani, oleks ettevõtte vabastanud käibest 4,2 milj. rubla ehk 17% kõikidest tema käes olnud käibevahendeist. Vahendite käibe kiirendamine kogu rahvamajanduse ulatuses ühe päeva võrra vabastaks käibest mitte vähem kui 2 miljardit rubla. Mida tähendab see majanduslikult? See tähendab, et määratu suured hulgad materiaalseid väärtusi — metsa, metalli, nahka, riidet, suhkrut, kütet jm. — muutub potentsiaalseist tõelisteks tootmise elementideks, et rahvamajanduse antud ressursidega saaks suurendada ehitatud hoonete hulka ja väljalastud toodangu mahtu.

Patriootilise liikumise määratu suur tähtsus käibevahendite käibe kiirendamise eest seisabki selles, et see võimaldab suurendada kapitaalehituse ja toodangu väljalaske mahtu suuremas ulatuses kui kasvavad ehitusmaterjalide, tooraine ja kütte ressursid. Käibevahendite käibe kiirendamine annab meie kodumaa rahvamajandusele täiendavaid reaalseid ressursse, seepärast on selle sotsialistliku võistluse vormi igakülgne arendamine majandusmeeste, kõikide ettevõtete partei- ja ametiühingu-organisatsioonide ning maa majanduslike organisatsioonide tähtsaks ülesandeks.

Liikumine käibevahendite käibe kiirendamise eest kogu rahvamajanduse ulatuses miljonite töötajate aktiivsel osavõtul on võimalik vaid sotsialistliku majanduse tingimustes. Kapitalismis, tema anarhiaga tootmises, konkurentsivõitlusega ja mis peamine — ekspluataatorite vihkamisega proletariaadi poolt, ei ole isegi mõeldav niisuguse ülesande seadmine.

Käibevahendite koostis ja struktuur ning nende käibe laad on erinevad, olenevalt rahvamajandusharust ja haru piires — tootmise organiseerimisest, väljalastava toodangu tüübist ja paljudest muudest teguritest. Erilise tähtsusega on tootmiskulude struktuur, samuti ka ettevõtte asukoht. Muude võrdsete tingimuste korral hakkavad käibevahendite koostises domineerima need tööesemed, mis domineerivad tootmiskulude eelarves. Mis puutub asukohta, siis see ettevõtte, mis asub tooraine ja kütte tootmise rajoonide läheduses, vajab ühe toodangu rubla kohta vähem käibevahendeid kui ettevõtte, mis asub kaugel neist rajoonidest. Nõukogude Liidu rahvamajanduse käibevahendite detailsem uurimine ja ressurside väljaselgitamine nende kasutamise edasiseks parandamiseks on võimalik vaid siis, kui vaatleme neid üksikuis

tähtsamais harudes: tööstuses, transpordis, ehituses, põllumajanduses, varuorganisatsioonides, kaubanduses.

Tööstus on juhtiv rahvamajandusharu. See, mis eespool ütlesime käibevahendite kohta, puutub kõige enam tööstusse. Siin tuleb ära märkida veel kahte asjaolu. Käibe vâlde on tööstuses lühem kui ehituses ja põllumajanduses, kuid pikem kui transpordis ja kaubanduses. Seejuures on eri tööstusharudes vahendite käibe kiirus väga erinev: laevaehituses ja raskemasinaehituses on vahendite käive kõige aeglasem; mõnedes toiduainete- ja ammutava tööstuse harudes — kõige kiirem. Nii, näiteks, teevad kaevandustes vahendid 20 ja enam käivet aastas. Teine asjaolu seisab selles, et mitmesugustes tööstusharudes on käibe iseloom erisugune. Mõnedes tööstusharudes (masinaehitus-, söe-, nafta- jm. tööstus) suureneb käive astmeti kuust kuusse, kvartalist kvartalisse. Teistes (suhkru-, konservi-, veini-, puuvillapuhastamise, turba- jt. tööstused) käive mõnes kvartalis järsult kasvab, mõnedes — järsult väheneb, millega kaasneb käibevahendite hooajaline suurenemine ja vähenemine. Tunduvalt vähemas ulatuses on hooajalisi kõikumisi ka teistes tööstusharudes, nagu on märgitud ptk. II ja IV.

Käibevahendite analüüsimisel harude järgi tuleb silmas pidada ka erinevusi vahendite koostise, struktuuri ja käibe vahel üksikuis ettevõtteis ja keskasutise kohta tervikuna, sest keskasutise (peavalitsus, ministeerium) koosseisu kuulub peale põhiettevõtete veel muid ettevõtteid vahendite teistsuguse struktuuriga. Nii näiteks Söetööstuse Ministeerium ühendab kaevandusi, ehitusorganisatsioone, masinaehitusettevõtteid, varustus- ja turustusorganisatsioone, sovhoose, kirjastust ja muid ettevõtteid. Seepärast on selle ministeeriumi käibevahendite koostis ja struktuur teistsugune kui kaevanduse käibevahenditel.

Oma ülesandeilt taastootmisprotsessis võib tööstuse käibevahendid jaotada 4 rühma: vahendid, mis on mahutatud tootmisvarudesse; vahendid, mis on mahutatud lõpetamata toodangusse; vahendid, mis on mahutatud valmistoodangusse; vahendid, mis on kassas ja arvelduskontol, samuti arveldustes. Vaatleme iga rühma üksikasjalisemalt.

Esimesel kohal tootmisvarude rühmas on tooraine ja põhimaterjalid. Marxi määranu järgi on tooraineks ja põhimaterjalideks need materjalid, mis lähevad esemlikult toodangusse, moodustades kauba keha. Suurim tähtsus on toorainel ja materjalidel neis harudes, kus toodetakse tarbeesemeid, kus nende osatähtsus moodustab tootmiskulude eelarves kuni 80% ja enam, käibevahendeis — kuni 60%. Masinaehituses moodustavad põhimaterjalid 20—25% kõikidest käibevahendeist. Neid ei ole üldse olemas ammutavas tööstuses (metsavarumine, turba-, söe-, nafta-, gaasi- jm. tööstus), kus tegutsetakse kasulike maapõuevarade väljatoomisega maa alt. Söetööstuse Ministeeriumi käibevahendeis, näiteks, moodustavad põhimaterjalid mitte rohkem kui 5% ja kuuluvad masinaehituse-, remondi- ja teistele ettevõtteile.

Põhimaterjalide iseärasuseks on nende lokaalsus. Tavaliselt kasutab ettevõtte vähest arvu põhimaterjalide nimetustest: masinaehitustehas tarbib valtsmetalli, õmblusvabrik — riidet, kondiitritööstus — suhkrut, jahu jne. Kuid valtsmetallil on palju marke, profiile, suurusi jne. Seepärast sisaldab suurtes ettevõtetes põhimaterjalide loetelu 150—200 nimetust.

Toorainel ja põhimaterjalidel on tööstuslik ja põllumajanduslik päritolu. Esimesi ammutatakse ja hangitakse läbi aasta. Teisi kogutakse tavaliselt üks kord aastas ja säilitatakse kuni nende töötlemiseni kas ettevõtteis endis või varumisorganisatsioonide ladudes.

Plaanimise ja arvestamise praktikas lülitakse samasse käibevahendite rühma ka pooltooted, mis on valmistatud teistes ettevõtteis ja sattusid antud ettevõttesse koopereerimise korras. Tehakse vahet ka teelolevatele materjalidele (hankijalt) ja materjalidele laos.

Abimaterjalid, mis kuuluvad samuti tootmisvarude rühma, on need materjalid «... mis tarbitakse tööesemete endi poolt nende funktsioneerimisel, nagu aurukatel tarbib kivisütt, või mis vaid soodustavad protsessi, näiteks valgustusgaas jne...».¹ Selle käibevahendite rühma osatähtsus on suur küttemahukais harudes (ehitusmaterjalitööstus, mustmetallurgia jt.) ja ammutava tööstuse harudes, näiteks söetööstuses, sest kaevanduste toetusmaterjal (mets) kuulub abimaterjalide hulka. Teistes tööstusharudes ei ületa abimaterjalidesse mahutatud vahendite osa 5—6% kõigist käibevahendeist.

Erinevalt põhimaterjalidest, on abimaterjalid tavaliselt universaalsed: määrdeõlid, kütus ja muud on kasutatavad eranditult kõikides tööstusharudes. Arvestades kütte erilist tähtsust, eraldatakse see plaani- ja arvestusdokumentides üldisest abimaterjalide massist.

Tootmisvarude hulka kuulub ka käibetaara, s. t. tarbija poolt tagastatav taara, näiteks tagastatakse jahukotid leivatehase poolt veskeile. Kuigi käibetaara maksumus kantakse osade kaupa üle toodangu maksumusele, kuulub see käibe- ja mitte põhivahendisse, sest ta funktsioneerib tavaliselt vähem kui aasta; aga just aasta, nagu varem märkisime, on vahendite käibe aja loomulikuks mõõtühikuks. Taarasse paigutatud vahendite osatähtsus on väike. Ainult mõnedes toiduainetetööstuse harudes moodustab taara tunduva osa käibevahendeist. Samasse rühma kuuluvad ka vahendid, mis on mahutatud tavalisse, mitte käibetaarasse: ostetud taara varud, omavalmistatud taara jäägid jm.

Varuosad seadmete jooksvaks remondiks — järgmine tootmisvarude element — kuuluvad käibevahendisse, sest jooksevremont kaetakse käibevahendeist tootmisüldkulude eelarve piires. Varuosadesse mahutatud vahendite absoluutne ulatus on õige suur kõigis tööstusharudes. Nende osatähtsus kõikides käibevahendis on eriti kõrge ammutavas tööstuses, metallurgia-, tekstiili-, suhkrutööstuses ja masinaehituses.

¹ K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 154 (v. k.). (Kivisüsi võib olla ka põhimaterjaliks, näiteks koksi-keemiatööstuses. — A. B.)

Tootmis- ja elutarbeline inventar kuulub samuti tootmisvarude rühma. Siia kuuluvad igasugused tootmis- ja kontoriinventari esemed maksumusega kuni 200 rubla üksuselt, samuti elutarbeline inventar ühiselamute sisustamiseks (kapikesed, toolid, voodid jm.). Suurima tähtsusega on elutarbeline inventar ammutavas tööstuses (metsavarumine, turbalõikus, söetööstus) ja tekstiilitööstuses. Plaanimisel ja arvestamisel lülitatakse sellesse ka erirõivastis (rõivaste varud laos, samuti erirõivastis ekspluatatsioonis, kui see on töölistele välja antud tasuta).

Käibevahendisse kuuluvad ka tööriistad, maksumusega kuni 200 rubla üksuselt, ja, olenemata maksumusest, kõik tööriistade liigid, milliste riistade tarvitamise kestus on alla ühe aasta. Mõlemad need rühmad haaravad endasse peaaegu kõik tööriistad (peale kallihinnaliste spetsiaalsete), mida kasutatakse tööstusettevõtteis. Need arvatakse käibevahendisse seetõttu, et nad funktsioneerivad tavaliselt alla ühe aasta. Pealegi oleks tegelikult vägagi keeruline rakendada väheväärtuslike ja kiirestikuluvate tööriistade suhtes põhifondidele rakendatavat finantseerimise, plaanimise ja arvestamise korda. Seepärast on nimetatud tööriistade rühmad arvatud käibevahendisse. Ettevõtteis kasutusel olevate tööriistade nomenklatuur ulatub tuhandesse ja kümneisse tuhandesse üksustesse. Tööriistade varudesse on mahutatud tunduv osa käibevahendeid, eriti masinaehituse harudes.

Plaanimisel ja arvestamisel ühendatakse tööriistad, inventar ja erirõivastis (vahel ka varuosad) tihti üheks käibevahendite kirjeks. Masinaehituse ettevõtte moodustab see ligemale poole kõikidest tööstuslikest varudest.

Teine käibevahendite liik ühendab vahendeid, mis on paigutatud lõpetamata toodangusse.

Kuna tootmisprotsess kulgeb katkestamatult, siis on ettevõtteis alati suur hulk tooteid, millede töötlemine ei ole lõpetatud. Neisse toodetesse on mahutatud materjalid ja töötasu, s. t. on mahutatud ettevõtte vahendid, mis igal antud momendil ei ole ettevõttesse laekuvad, sest tooted on veel lõpetamata ja neid pole võimalik müüa. Kuna teatav osa ettevõtte ressursidest peab olema alati mahutatud lõpetamata toodangusse, seepärast eraldatakse käibevahendite selleks otstarbeks kindlaksmääratud summad. Nende vahendite suurus sõltub kõigepealt tootmise mahust ja tootmise kestusest, esmajärjekorras tööperioodist. Nagu teada, nimetatakse tööperioodiks omavahel katkestamatult seotud tööpäevade arvu, mida vajab antud tööstusharu valmistoodangu saamiseks. Tööperioodi kestus kõigub ühest tunnist söekaevanduses kuni aastani ja enam mõnedes laevaehitustehastes. Tööperiood on sõltuv tootmise iseloomust, operatsioonide hulgast, mida tuleb järjestikku täita, ja tööviljakuse tasemest, mis määrab ära iga operatsiooni kestuse. Tööstuslike ettevõttele vajalike käibevahendite suurus on otseses sõltuvuses tööperioodi kestusest: mida kauem kestab tööperiood, seda kauem viibivad vahendid tootmissfääris, seda rohkem on neid vaja kogu tootmisprotsessi teostamiseks.

Reas toiduainete-, keemia- ja kergetööstuse harudes katkeb tööperiood

ajavahemikkudeks, millede kestel töösemed ei kuulu kas üldse või osaliselt tööliste mõjutusele, sest toodangu saamiseks vajatakse keemilisi ja muid reaktsioone. Aeg, mille vältel need reaktsioonid toimuvad, moodustab samuti osa tootmise ajast; ta tekitab samuti käibevahendite seisakut tootmissfääris. Eriti suur on lõpetamata toodangu ulatus laevaehituses ja raskemasinatööstuse harudes, samuti turba- ja metsavarumise tööstuses. Ümberpöörduvalt — mõningais toiduainetetööstuse harudes ei moodusta lõpetamata toodang kuigi märkimisväärset osa käibevahendite koostises, maagi-, nafta- ja söetööstuses aga puudub lõpetamata toodang üldse.

Käibevahendite plaanimisel arvatakse lõpetamata toodangusse ka oma tööstuse need pooltooted, mis lähevad üle ühest tsehhist teise. Pooltooteid arvestatakse tihti eraldi.

Majanduslikult kuuluvad lõpetamata toodangusse ka vahendid, mis on paigutatud niinimetatud tulevaste perioodide kuludesse. Väiksem osa neist vahendeist on mahutatud ruumide üüri, blankettidesse, ajalehtede tellimistesse ja muudesse kuludesse. Rõhuvas enamikus aga on need ühekordsed kulud, mis on seoses tootmise ettevalmistamisega. Ammutava tööstuse harudes kuuluvad siia maavarade paljandamise ja mäetööstuse ettevalmistustööd, masinaehituses — kulud, mis on seotud uute tooteliikide tootmise ettevalmistamisega, katsemudelite valmistamisega jm. Oletame, et tehas omandas 1950. aastal uut tüüpi tööpingi tootmise ja laskis välja 3 niisugust pinki. Kulutused moodustasid 1200 tuh. rubla. Oleks ebaõige arvata, et iga tööpingi omahind on 400 tuh. rubla, sest pärast ettevalmistamist laseb tehas välja sadu ja tuhandeid neid pinke ja nende omahinda arvatakse teatava perioodi kestel ka ettevalmistuse kulutused (mis laekuvad pärast tööpinkide realiseerimist). Seni aga, kui need kulud on tagasi saamata, tuleb neid finantseerida käibevahendite arvel.

Kolmanda käibevahendite rühma moodustavad valmistoodangusse.

Mis puutub valmistootesse, siis, ehkki nende töötlemisprotsess on lõppenud, kuni ettevõtte arvelduskontosse pole laekunud summad toodangu realiseerimisest, — pole ettevõtte vahendite ringkäik lõpetatud, käibevahendid pole vabastatud ega suunatavad taas materjalide soetamiseks ja muudeks kulutusteks. Valmistooteks loetakse toodang, mis asub ladudes, samuti toodang, mis on lähetatud ostjatele, kuid nende poolt tasumata. Arvelduse kehtiva korra kohaselt on teiselinnalised ostjad kohustatud tasuma neile saabunud maksedokumentid (kui neil ei ole sisulisi vastuväiteid hanke kohta) mitte hiljem kui 10 päeva jooksul pärast nende saabumist. Kui aga ostjad keelduvad maksedokumentide vastuvõtmisest (aktseptist) ning kaubad jäävad nende vastutavale hoiule, siis jäävad ettevõtte käibevahendid mahutatuiks vastavaisse tooteisse kuni nende realiseerimise küsimuse lõpliku lahendamiseni. Teatavasti on toodangu realiseerimise protsess Nõukogude Liidus põhimõtteliselt erinev kaupade rahaks muutumise protsessist kapitalistlikes maades. Nõukogude Liidus puudub vastuolu tootmise laadi ja omandamise

vormi vahel. Sellepärast on valmistoodangusse mahutatud vahendite osa meie maal tunduvalt väiksem kui kapitalistlikes maades, mis võimaldab käibevahendite tõhusamat ärakasutamist sotsialistliku taastootmise protsessis. «Plaanilise juhtimise eelised võimaldavad nõukogude majandusel läbi saada tunduvalt väiksema kaubavarude normiga, kui see on vajalik kapitalistlikus majanduses; kogu rahvamajanduse seisukohalt tervikuna on see aga tunduvalt kokkuhoiuks.»¹ Kuid toodangu realiseerimine ei ole tehniline moment, mis on seotud vaid kaupade transportimisega, nende pakkimisega jne. Kuna Nõukogude Liidus kehtivad kaubalis-rahalisel vahekorrad, siis on ettevõtte poolt valmistatud toodangu realiseerimine ja käibevahendite vabastamine m a j a n d u s l i k protsess, osa kogu laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessist.

Toodangu realiseerimine toimub häireteta, kui toodang on nõutavas kvaliteedis, sortimendis, kompleksuses ja kui see on tagatud ostjatega sõlmitud lepingutega. Nende tingimuste rikkumine võib põhjustada realiseerimise aeglustumist ja valmistoodangu tunduvalt jääkide tekkimist, käibevahendite suuremal määral takerdumist valmistoodangusse. Selle tagajärjel jäävad käibevahendid seisma ringlussfääris ega ole toodete müüja poolt kasutatavad järjekordseiks materjalide ostudeks ja töötasu maksmiseks. Selle tulemusena võib tekkida võlgnevus hankijatele, Riigipangale, riigieelarvele, mis avaldab tõsist mõju tootmise käigule.

Lõpuks tagavad ettevõtte käibevahendid raha olemasolu kassas, arvelduskontol Riigipangas, akreditiivides. Nad võivad olla mahutatud ka ostjate võlgnevusse, kes ei tasu neile saadetud toodangut, ja ka teistesse rahalistesse ja arvelduskirjeisse, mida tingivad tööstuslike ettevõtete vastastikused vahekorrad.

Raamatupidamise arvestuses jaotatakse valmistoodangusse mahutatud vahendid kirjeiks: valmistoodang, lähetatud kaubad, kaubad ostjate vastutaval hoiul. Vahendid arveldustes jaotatakse: ostjate poolt tähtjaks tasumata kaubad ja deebitorid.

Seega on tööstusliku ettevõtte (tööstusharu) bilansis ligikaudu järgmine liigitus kirjetel, milledesse on mahutatud käibevahendid: 1) tooraine, põhimaterjalid ja ostetavad pooltooted; 2) abimaterjalid; 3) kütus; 4) taara; 5) varuosad, väheväärtuslikud ja kiirestikuluvad tööriistad ning inventar, erirõivastis; 6) lõpetamata toodang ja omatoodetud pooltooted; 7) tulevaste perioodide kulud; 8) valmistoodang; 9) lähetatud kaubad; 10) kaubad ostjate vastutaval hoiul; 11) rahalisel vahendid; 12) ostjate poolt tähtjaks tasumata kaubad; 13) deebitorid.

Järgmised andmed iseloomustavad rasketööstuse käibevahendite põhiosa (eelloetletud kirjetest 1—8) sõjaeelset struktuuri, põhimiste majanduslike rühmade järgi:²

¹ UK(b)P Keskkomitee kongresside, konverentside ja pleenumite resolutsioonid ja otsused, II osa, 1940, lk. 242 (v. k.).

² „Plaanimajandus“ nr. 5, 1950, lk. 51 (v. k.).

NSV Liidu rasketööstuse harude käibevahendite struktuur 1. jaanuaril 1940. a.
(normitavate aktive järgi %-des)¹

Tööstusharud	Tootmis- varud	Lõpeta- mata too- dang ja pooltooted	Valmis- tooted	Muud	Kokku
Kivisöetööstus (Donbassi ja Kaukaasia Söetööstuse Peavalitsus)	76,6	2,8	16,5	4,1	100,0
Naftaammutustööstus	74,1	7,3	10,2	8,4	100,0
Rauamaagitööstus	40,7	4,4	14,2	40,7	100,0
Turbatööstus	22,4	3,1	74,0	0,5	100,0
Mustmetallurgiatööstus (Ida Söetööstuse Peavalitsus)	61,8	20,8	16,3	1,1	100,0
Naftatöötlemise tööstus	70,8	13,1	13,9	2,2	100,0
Kummitööstus	83,0	14,2	2,2	0,6	100,0
Üldine masinaehitustööstus	46,8	33,9	11,5	7,8	100,0
Raskemasinaehitustööstus	40,0	44,0	11,9	4,1	100,0

Käibevahendite erisuguste majanduslike rühmade käibe kiirus on erinev. Materjalidesse mahutatud vahendite käibe kiirus oleneb peamiselt varustuse organiseerimisest; lõpetamata toodangusse mahutatud vahendeil — tootmise organiseerimisest; rahalis-arvelduskirjetesse mahutatul — arvelduste organiseerimisest jne.

Olemasolevad andmed näitavad, et tootmisvarudesse mahutatud vahendid enne sõda käibisid aastas: rasketööstuses — 7,0, kergetööstuses — 9,3, toiduainetetööstuses — 9,9, metsatööstuses — 8,8 korda. Tootmisvarude rühmasisestel käibisid toorainesse ja põhimaterjalidesse mahutatud vahendid palju suurema kiirusega kui abimaterjalidesse mahutatud. Nii tegid naftatöötlemistööstuses põhimaterjalidesse mahutatud vahendid rohkem kui 20 käivet aastas, abimaterjalidesse mahutatud — vähem kui 2 käivet, keskmises masinaehitustööstuses — vastavalt rohkem kui 5 ja vähem kui 3 käivet jne. Erineva kiirusega käibisid ka lõpetamata toodangusse mahutatud vahendid: 68 käibest toiduainetetööstuses kuni 4,4 käibeni raskemasinaehitustööstuses.

Sõjajärgsel perioodil suurenes tunduvalt käibekiirus, kuid käibevahendite struktuur on reas harudes jäänud oluliste muutusteta. Nii paiknesid käibevahendid 1949. aastal mustmetallurgia-ettevõteteis järgmiselt: põhi- ja abimaterjalides — 40—45% kõikidest käibevahendeist, varuosades — 17—20%, lõpetamata toodangus — 17—20% ja valmistoodangus — 10—12%.

Reas muudes harudes, seoses materjalide hulgihindade muutumisega, samuti tootmisrežiimi tunduva kiirenemisega, tõusis tootmisvarude osatähtsus lõpetamata toodangu arvel.

Alltoodud arvud, seisuga 1. I 1949. a., iseloomustavad muutusi, võrreldes ülaltoodud tabelis esitatud andmetega.

¹ Normitavaist aktivaist, vt. II peatükk.

Tööstusharud	Tootmis- varud	Lõpetamata toodang	Valmis- tooted	Kokku
Raskemasinaehitustööstus . . .	44,2	42,2	13,6	100,0
Üldine masina- ja aparaadi- tööstus	52,7	30,4	16,9	100,0
Auto- ja traktoritööstus	64,2	30,3	5,5	100,0

Tuleb märkida, et toodud andmed on keskmised haru kohta. Selle keskmise piires esineb üksikuis ettevõtteis suuri kõrvalekaldumisi.

Vahendite käibes transpordis — Nõukogude Liidu rahvamajanduse teises suures harus — esineb olulisi erinevusi, võrreldes tööstusega.

Kuna paljude kaupade tarbimine on võimalik vaid pärast nende ümberpaigutamist tootvaist rajoonidest, siis on vajalik veel täiendav transpordi tootmisprotsess. «Ühelt poolt moodustab transporditööstus iseseisva tootmis-haru . . . Kuid teiselt poolt iseloomustab teda see, et ta on tootmisprotsessi jätkuks ringlusprotsessi piires ja ringlusprotsessi jaoks.»¹

Vahendite käibe erinevused transpordis on järgmised:

Esiteks, nagu märgib Marx, kuna tööstuses ei saa põhifondid naturaalsel kujul minna individuaalseks tarbimiseks, sest tootmisprotsessis kandub üle vaid nende maksumus, siis transpordis nad lähevad individuaalsele kasutusele: reisija sõidab vagunis, aurikul, autol, ta «tarbib» neid põhivahendite liike.

Teiseks vahendite käibe eriomaduseks transpordis on valmistoodangu puudumine tootmisprotsessi tulemusena, nagu seda tavaliselt mõistetakse, s. o. kui omaette kaupa. «...transporditööstus müüb ümberpaigutamist ennast. Tema poolt saavutatav kasulik efekt on lahutamatult seotud transpordi protsessiga, s. o. transporditööstuse tootmisprotsessiga. Inimesed ja kaubad sõidavad koos transpordivahenditega, ja nende sõit, nende ümberpaigutus ongi transpordivahendite poolt loodav tootmisprotsess. Kasuliku efekti saab tarbida vaid tootmisprotsessi ajal...»² Seoses nende erisusega esineb vahendite käibe valemis mõningaid muudatusi, langeb välja valmistoodangu tootmine, kui omaette käibe staadium, samuti langeb ära tema realiseerimise vajadus, sest tootmisprotsess viib vahetult vahendite laekumiseni. Vahendite ringkäigu valem transpordis on järgmine:

$$R - K \dots T - R'$$

Transpordi need eriomadused avalduvad tema käibevahendite koostises. Kuna puudub tootmisprotsessist eraldatav valmistoodang, siis pole ka põhimaterjale, mis moodustavad selle valmistoodangu keha, ning pole ka lõpetamata toodangut (lõpetamata tootmist). Tunduv osa transpordisorganisatsioonide käibevahendeid on mahutatud igasugustesse remondimaterjalidesse ja varuosadesse, sest katkestamatult liikuva transpordivahendid

¹ K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 148 (v. k.).

² Samas, lk. 51 (v. k.).

(samuti raudteeliin) nõuavad süstemaatilist tööd nende töökorras hoidmiseks. Raudteetranspordis moodustasid põhimaterjalide koosseisus 1949. aastal metsamaterjalid 30%, määrdeained — 19%, mustmetall — 11%, värviline metall — 4%, pukside täidismaterjalid — 2% jne. Tunduva osa võtavad enda alla kütus, erirõivastis ja transporditöötajale antav vormirõivastis. Lõpuks, kuna põhimistel transpordiorganisatsioonidel on suur hulk remondi-, varustus-, kaubandus- ja muid ettevõtteid, siis on osa käibevahendeist mahutatud neisse ettevõtteisse: nende põhimaterjalidesse, lõpetamata toodangusse, valmistoodangusse jne.

„Ühe ringkonna raudtee 1947. a. aruandebilansi andmeil olid käibevahendid mahutatud (%-des):¹

1. Materjalide varud ladudes	30,7
2. Raudtee pealisehituse materjal	5,7
3. Kütusevarud ladudes	5,3
4. Väheväärtuslik inventar ja tööriistad ekspluatatsioonis	17,6
5. Arveldused väljaantud vormirõivastisega	8,4
6. Tulevaste perioodide kulud	6,3
7. Kasutusel olev erirõivastis	7,3
	Kokku 81,3
Muud kirjed	18,7
	Kõik kokku 100,0 ¹

Seoses igasuguste transpordi piirkondade (ametite) mitmekesisusega, eriti raudtee- ja veetranspordis, esineb suuri erinevusi ka üksikute piirkondade käibevahendite struktuuris.

«Oma-käibevahendid jaotuvad raudtee majanduse kõikide ametite ja osakondade ettevõtete vahel, millede seas asub esikohal veduriamet, teisel — teeamet, kolmandal — materiaal-tehnilise varustuse amet, neljandal — liiklusamet ja viiendal — vaguniamet. Nii olid 1. I 1947. a. ühe ringkonna raudteedel üleminevad jäägid (%-des käibevahendite üldsummast): veduriametil — 32,9, teeametil — 20,2, materiaal-tehnilise varustuse ametil — 14,0, liiklusametil — 8,0 ja vaguniametil — 6,7, kokku loeteldud viiel ametil — 81,8% käibevahendite üldsummast.

Veduriameti käibevahendite koosseisus kuulub suurem osa kütusele (40—50%), sest kütusevarud vedurite kütmiseks ja kõikide muude vajaduste rahuldamiseks on koondatud veduriameti ladudesse. Materjalid selle ameti majanduslike üksuste tootmisladudes moodustavad 12—15%, väheväärtuslik inventar ja tööriistad — 10—12%. Suurim osatähtsus teeameti käibevahendite kuulub raudtee pealisehituse materjalidele (ligi 40%), väheväärtuslikule inventarile ja tööriistadele (25—30%) ja materjalidele ladudes (10—13%).

Materiaal-tehnilise varustuse ametis on domineerivaks materjalid laos — 90%. Liiklusametis kuulub suurem osa käibevahendeist väheväärtuslikule inventarile ja tööriistadele (40—50%) ning arveldustele väljaantud vormi-

¹ „Raudtee ja tema ettevõtete käibevahendite normeerimise juhend“, Transšeldorizdat“, 1948, lk. 15 (v. k.).

rõivastisega (20—25%). Vaguniametis on domineerivaks materjalid majanduslike üksuste tootmisalades (40—50%), väheväärtuslik inventar ja tööriistad (12—14%), arveldused väljaantud vormirõivastisega (10—13%) ja abitsehhide lõpetamata toodang (10—12%).»¹

Kapitaalhituses on vahendite käive väga spetsiifiline. Erinevus seisab selles, et valmistoodanguna mõeldakse ehituses mitte lõpetatud objekti, vaid selle üksikuid, akti järgi üleantavaid ja tellija poolt tasutavaid konstruktiivseid elemente.²

Käibevahendite koosseis ehituses vastab umbkaudu nende koosseisule töötuses. Põhimaterjalid (ehitusmaterjalid, konstruktsioonid) ja monteerimiseks määratud seadmed³ moodustavad kõikide käibevahendite tähtsaima osa. Lõpetamata toodang sisaldab endas vormiliselt vaid lõpetamata konstruktiivseid elemente, mida ei saa tasuda ja mis on seepärast tavaliselt vähene. Ehituse hankeorganisatsioonidel on osa vahendeid mahutatud pidevalt tellijate võlgnevusse, sest tellijate vahendid laekuvad dekaadide kaupa.

Vahendite käibe iseärasuseks põllumajanduses on esiteks tema pikk kestus, võrreldes teiste rahvamajandusharudega, mis on seletatav sellega, et, nagu ütleb Marx: «Põllumajanduses ühinevad nii võrdlemisi kestev tööperiood kui ka suur vahe tööaja ja tootmisaja vahel.»⁴ Eriti pika kestusega on see protsess metsakasvatuses ja loomakasvatuses. Teiseks satub osa töövahendeid uude ringkäiku, pääsemata ringlussfääri (seemned, söödad, allapanu).

Käibevahendite koosseis ja struktuur põllumajanduses on järgmine: tootmisvarud moodustavad kuni 10% käibevahendeist ja sisaldavad endas: a) taimekasvatuses — seemned ja istutusmaterjalid, varuosad ja remondi- tehniline materjal, kütus, bensiin, määrdeõlid, kemikaalid; b) loomakasvatuses — söödad, allapanu, medikamendid (ravimid), inventar.

Lõpetamata toodang moodustab kuni 80% kõigist käibevahendeist. Taimekasvatuses sisaldab see vahendite mahutusi tööde algusest kuni valmistoodangu saamiseni (saagi koristamine); loomakasvatuses — loomade nuumamine lihaks, lambakasvatamine villa saamiseks jm.⁵ Tähtsusetu on lõpetamata toodangu osatähtsus piima- ja linnumajandis. Valmistoodang moodustab põllumajanduses mitte enam kui 5% käibevahendeist. Teravili, puuvill ja muud taimekasvatussaadused antakse kohe üle riigile. Vill, piim, liha,

¹ „Raudtee ja tema ettevõtete käibevahendite normeerimise juhend“ 1948. a., lk. 15—16.

² Üksikasjalisemalt vt. VI peatükis.

³ „...masin kui vabrikandi-masinaehitaja toode ehk kaup kuulub tema kaubakapitali hulka. Põhikapitaliks muutub see vaid ostja, kapitalisti käes, kes annab sellele tootva ülesande“ (K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 156, v. k.).

⁴ K. M a r x, Kapital, II köide. 1949, lk. 239 (v. k.).

⁵ „Tööloomana kujutab endast härg põhikapitali. Aga kui ta läheb toitmiseks, siis funktsioneerib ta juba mitte enam kui töövahend ning — järelikult mitte kui põhikapital (K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 156, v. k.).

munad ja muud saadused antakse samuti kohe üle; neid kogutakse vaid sel-
liste väheste hulkadeni, mis on vajalikud teatava saaduste partii moodustami-
seks.

Lõpuks on kuni 5% käibevahendeist mahutatud arveldustesse ostjatega,
aruandvate isikutega jt.

Kaubandus- ja varumisorganisatsioonides toimub
vahendite käive valemi $R - K - R'$ kohaselt, sest nad jätkavad tootmis-
protsessi ringlussfääris. Käibe kestus on mitmesugustel kaupadel erisugune:
tööstuses toodetud esemed käibivad kiiremini kui põllumajandussaadused,
mida kogutakse üks kord aastas ja kulutatakse vähehaaval kogu aasta väl-
tel. Varumisorganisatsioonide käibele on iseloomustavad järsud hooajalised
kõikumised aasta vältel.

Käibevahendite põhiosa moodustavad kaubad (kaubandusorganisatsioo-
nides) ja põllumajandussaadused (varumisorganisatsioonides). Peale selle
on käibevahendid mahutatud inventarisse, küttesse, taarasse, abimaterjali-
desse. Märkimisväärse suurusega on rahalised vahendid ja vahendid arvel-
dustes.

Toome NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaubandusorganisatsioonide
käibevahendite (aktivate) struktuuri seisuga 1. I 1941. a.¹

		Liidulised organisat- sioonid	Kohalikud kaubastud
1	Vahendid kaubanduslikuks tegevuseks . .	60,8	78,3
2	Vahendid mittekaubanduslikuks tegevuseks	18,3	11,6
3	Vahendid arveldustes	20,9	10,1

Nõukogude Liidu rahvamajanduses on käibevahendid mahutatud reaal-
seisse väärtustesse. Siin ei ole fiktiivset kapitali, mis mängib nii suurt osa
käibes kapitalistlikes maades, eriti kapitalismi üldkriisi perioodil.

Sootuks teisiti kasutatakse kapitalistlike ettevõtete vahendeid. Tootmise
anarhia ja antagonistlik turustamise probleem kapitalimaades viib selleni, et
ettevõttele tuleb mahutada oma vahendite põhiosa realiseerimist ootavasse
valmistoodangusse, aktsiaisse, obligatsioonidesse, veksleisse, võlakohustus-
tesse jne. Trüki avaldatud andmeist on näha, et kapitalistlike maade töös-
tuses enne sõda moodustas vahendite osatähtsus arveldustes ja väärtapabereis
kuni 60%, materiaalseisse väärtustesse mahutatud vahendite osatähtsus aga
kuni 34%. Nõukogude Liidu tööstuses oli mahutatud arveldustesse ja raha-
listesse vahendisse kuni 21% ja kaubalis-materiaalseisse väärtustesse —

¹ S. M. V a i s f e l d, Nõukogude kaubanduse käibevahendite ja krediteerimise
organiseerimine, Moskva, 1946, lk. 7 (v. k.).

kuni 79% kõigist käibevahendeist. Pärast Teist Maailmasõda halvenesid käibevahendite kasutamise näitajad kapitalistlikus tööstuses veelgi, nii et käesoleval ajal on vahetult tootmissfääris rakendatud mitte rohkem kui 20% kapitalistlike ettevõtete käibeaktiivaid. Teisiti öeldes, tuleb ühe tootmissfääris funktsioneeriva dollari või naelsterlingi kohta neli dollarit või naelsterlingit ringlussfääris. Nõukogude Liidu tööstuses aga tuleb ühe rubla kohta tootmissfääris 0,5 rubla ringlussfääris. Nii ilmneb selgelt selles üksikus finantsilises näitajas sotsialistliku majanduse teaduslikule alusele rajatud plaanilise süsteemi eelis kapitalismi anarhilise, pillava süsteemi ees.

Käibevahendite ratsionaalne paigutamine rahvamajanduse harudes kujutab endast täiendavat ressurside allikat kommunismi ülesehitamiseks meie maal.

TEINE PEATUKK

KÄIBEVAHENDITE ORGANISEERIMINE

Nõukogude Liidu rahvamajanduse ettevõtetes ja harudes käibevahendite organiseerimise kehtiv süsteem põhineb Töö ja Kaitse Nõukogu määrusel 23. juulist 1931. a. «Riiklike koondiste, trustide ja teiste majanduslike organisatsioonide käibevahendite kohta». Vastavalt sellele määrusele varustatakse vastasutatud ettevõtted riigi poolt, peale neile antud põhivahendite, käibevahenditega tooraine, tootmis- ja abimaterjalide, kütte, pooltoodete, lõpetamata toodangu, valmistoodete ja kaubavarude minimaalseks olemasoluks, samuti nende tootmis-, kaubandusliku või eksploatatsioonilise programmi täitmiseks vajalike mahutuste tagamiseks tulevaste perioodide kuludesse. Nimetatud vahendid (passivad) antakse ettevõtetele tagastamiskohustuseta, nende summa muutub hiljem vaid ettevõtete finantsplaanide muutmisel. Vajaliku käibevahendite summa kindlakstegemisel lähtutakse ülalloeletud materiaalsete väärtuste varude konkreetseist määradest; need varud fikseeritakse kindlais määrades, normitakse, neid väärtusi endid aga nimetatakse ettevõtte normitavaiks väärtusteks (aktivaiks).

Kuigi vajalike vahendite summa (normatiivide) kindlaksmääramisel osutatakse nende täpne sihtülesanne, on ettevõttele õigus vahenditega manööverdada, kui see on vajalik tootmisprogrammi edukamaks täitmiseks, moodustades ühtesid varusid suuremas, teisi aga vähemas ulatuses.

Neid käibevahendeid nimetatakse ettevõtte oma-käibevahendeiks. Nimetus «oma» on tinglik selles mõttes, et kõik riiklikud ettevõtted, asutised ja organisatsioonid on riiklik (üldrahvalik) omand ja järelikult on käibevahendite tõeliseks omanikuks mitte ettevõtte, vaid sotsialistlik riik. Samal ajal on nimetusel «oma-käibevahendid» suur tähtsus: see rõhutab ettevõtte isemajandamisalaseid õigusi, keelab ükskõik kellel käsutada ettevõtte vahendeid ilma tema loata, peale juhtude, mis selleks eriliselt on ette nähtud seaduses. Oma-käibevahendite olemasolu ja õigus manööverdada nendega plaani eduka täitmise eesmärgil moodustab isemajandamise materiaalse põhialuse; ta loob baasi sanktsioonidele lepingulistest vahekordades, stimuleerib ettevõtte kogu majandusliku tegevuse kvaliteedi tõstmist, sest täiendavad vahendid, mis moodustuvad plaani ületamisel, jäävad mõneks ajaks ettevõtte käsutusse.

Uuelt-asutatud ettevõtte vahendid on kohaldatuna tööstusele jaotatud umbes järgmiselt:

(milj. rbl.)

Aktiva		Passiva	
I. Põhivahendid	100	<u>Põhikirjafond</u>	170
II. Normitavad käibevahendid	70		
1. Tooraine ja põhimaterjalid	18		
2. Abimaterjalid	3		
3. Küte	5		
4. Väheväärtuslikud ja kiirestikuluvad tööriistad, inventar, erirõivastis	15		
5. Varuosad remondiks	6		
6. Taara	1		
7. Lõpetamata toodang	15		
8. Tulevaste aastate kulud ¹	2		
9. Valmistoodang ¹	5		
Kokku	170		170

Selle järgi kuidas areneb ettevõtte majanduslik tegevus, suureneb tema oma-käibevahendite summa, nende paigutus aga muutub. Arvelduskontosse koonduvad amortisatsiooniarvutused ja kasum, mis kuni nende suunamiseni finantsplaanis järgi on ettevõtte käibes. Kuna kasumi ja amortisatsiooni ülekandend toimuvad kindlatel kuupäevadel, nende laekumine aga toimub süstemaatiliselt, ostja iga arve tasumisega toodangu eest, siis osa nendest vahenditest võib asuda ettevõtte käibes. Edasi on kehtiva seadusandlusega ette nähtud, et peale ettevõttele antud käibevahendite normatiivide jääb 25% ettevõtte poolt üle temale määratud plaani saadud kasumist aasta lõpuni ettevõtte käibesse. Samuti võib olla käibes, kuni selle kulutamiseni, see kasumi osa, mis eraldati direktorifondi. Loetletud summad viibivad ettevõtte käibes perioodiliselt ja nende suurus ei ole kuigi stabiilne.

Kõrvuti omavahenditega on ettevõtte käibes vahendeid, mis, kuigi temale ei kuulu, kuid olenevalt kehtivast arvelduse korrast, on alaliselt arvel tema bilansis ja on seetõttu suunatavad materjalide tekkivate minimaalsete varude osa finantseerimiseks. Niisuguste vahendite nimetus on omavahenditega võrdsustatud vahendid. Neisse kuuluvad: normaalne võlgnevus töölilistele ja teenistujaille töötasus, võlgnevus hankijaile, võlgnevus elektrienergia eest jm.

Teisest küljest on osa ettevõtte vahenditest üle antud ostjaile kaupades, mis aga on veel nende poolt tasumata; mõningad summad on välja antud aruandvatele isikutele, nende ametikohuste täitmiseks (varujatele jt.). Neid

¹ Moodustuvad tootmistegevuse alustamisel.

vahendite paigutusi plaanis ette ei nähta, ei normita, seepärast nimetataksegi neid ettevõtte mittennormitavaiks vahendeiks. Enne sõda moodustasid need kuni 20% kõikidest rahvamajandusharude käibevahendeist.¹ Esimeses peatükis osutasime, et käibevahendite õigel kasutamisel on nõutav vahendite selle osa maksimaalne vähendamine, mis asub ringlussfääris, vastavalt suurendades seejuures tootmissfääri teenindavat osa. Kuna mittennormitavad käibevahendid asuvad täies ulatuses ringlussfääris, siis tuleb püüda selle poole, et nende suurus ei ületaks rahvamajanduses kehtivatest arvelduste tingimustest tulenevat vajaliklust. See tingimus puudutab ka vahendite jääke ettevõtte arvelduskontos. Kuigi neid vahendeid kasutab Riigipank krediteerimiseks, on suurte summade pidev olemasolu arvelduskontos ebanormaalne. See tunnistab, et kas antud ettevõttel on käibevahendite liigsus või et ettevõtte ei kasuta ära kõiki võimalusi tootmise mahu suurendamiseks, mille tõttu tema vahendid viibivad pikemat aega rahalises vormis.

Lõpuks osutub lubamatuks ka oma-käibevahendite kõrvalesuunamine käibest (immobiliseerimine) objektide finantseerimiseks, mis pole ette nähtud seadusega 23. juulist 1931. a.: kapitaalehitusse, kahjumeisse jne. Immobiliseerimine vähendab ettevõtte käibest realselt osavõtivate vahendite summat, nõrgestab tema finantsilist seisundit, vähendab tootmise ja akumulatsiooni võimalikku mahtu.

Ettevõtete oma-käibevahendite summa võib muutuda vaid koos nende finantsplaanide muutmisega või pärast majandusaasta lõppu.

Kui tootmise laiendatav maht nõuab täiendavat vajadust käibevahendeis, siis see vajadus nähakse ette eeloleva aasta finantsplaanis.

Kui pärast aasta lõppu on ettevõttel rohkem (vähem) käibevahendeid kui neid talle oli antud, siis võetakse liigne osa ära, puudujääki aga täiendatakse eriassigneeringutega. Kuid ka aasta kestel võib reas ettevõtteis tekkida mittevastavus tegelikult olevate omavahendite ja nende vajaduste vahel: üleplaani saadud kasum loob ühtedel ettevõtteil käibevahendite liigsuse, kuna samal ajal kasumiplaanis alatäitmine või tootmise mahu täiendav suurendamine nõuab teistes ettevõtteis käibevahendite suurendamist.

Käibevahenditega manööverdamise võimaldamiseks aasta kestel on valitsuse poolt ministriumide peavalitsustel lubatud ajutiseks ära võtta ettevõtteilt laenu teel liigsed käibevahendid teiste sama peavalitsuse ettevõtete abistamiseks. Kuid need laenamised ei tohi olla tagastamatud ega tekitada täiendava krediidi vajadust neis ettevõtteis, kellelt vahendid laenati.

Nagu osutasime, moodustuvad loodavate ettevõtete oma-käibevahendid riigieelarve vahendite või antud haru teiste ettevõtete kasumi või ka mõlema allika arvel. Järgnevalt kaetakse tootmise mahu suurenemisest tingitud täiendav vajadus käibevahendeis mitmesuguseist allikaist. Esikohal on siin ettevõtete endi omavahendid. Nii moodustas 1950. a. plaanis üldine käibe-

¹ M. U s o s k i n, Krediteerimise alused, Gosfinizdat, 1946, lk. 75 (v. k.).

vahendite suurendamine rahvamajanduses 16,3 mlrd. rbl., millest 9,6 mlrd. rubla kuulus finantseerimisele ettevõtete omavahendite arvel. Seega on ettevõtete rentaabluse tõstmine neid vajalike ressurssidega varustamise tähtsaimaks allikaks.

«Kapitaalehituse arenemise tempo kindlaksmääramisel tööstuses,» on märgitud ÜK(b)P XV kongressi otsustes, «tuleb ette näha tema varustamine käibevahenditega, mitte üksnes assigneeringute arvel riigieelarvest, vaid peamiselt tööstuse enda akumulatsiooni ja vahendite käibe kiirendamise arvel tootmises.»¹

Kõrvuti kasumiga tarvitatakse oma-käibevahendite finantseerimiseks muidki omavahenditega võrdsustatud vahendeid, mida nimetatakse ka p ü s i v a i k s p a s s i v a i k s, sest nad on alaliselt ettevõtte käibes.

Nagu eespool märkisime, kuulub püsivatesse passivatesse normaalne võlgnevus töötasus, mida makstakse ettevõtteis tavaliselt 7—9 päeva pärast selle väljaarvutamist (22.—24. kuupäeval kuu esimese poole eest ja 7.—9. kuupäeval teise poole eest). Lähetanud kauba ning saanud seoses sellega Riigipanga krediiti (samalinnalise saadetise korral aga vahel ka ostja tasu), saab ettevõtte täiel määral tagasi toodangu plaanilise omahinna. Kuid tegelikult kulutas ta vähem vahendeid, sest töötasu oli veel välja maksmata. Täpselt samuti lähtutakse ka käibevahendite tarviduse kindlaksmääramisel toodangu valmistamise kulutuste täielikust aasta eelarvest, ehkki töötasu detsembrikuu teise poole eest kuulub tasumisele mitte käesoleval aastal, vaid järgneval.² Järelikult võib ettevõtte alalist normaalset töötasu võlgnevust tööliste ja teenistujatele kasutada kui käibevahendite finantseerimise allikat. Analooiline on olukord ka võlgnevusega sotsiaalkindlustuse organeile maksetes juurdearvutistest töötasule.

Mis puutub võlgnevusse hankijaile, siis siin on asi järgmine: kehtiva seadusandluse kohaselt toimub maksenõudmiste tasumine mitte kohe pärast arve vastuvõtmist (aktseptimist), vaid 2 päeva pärast kohalike ja 7 päeva pärast teiselinnaliste hangete järgi.

Kuid käibevahendite tarviduse kindlaksmääramisel lähtutakse materjalide tarbimise täielikust mahust. Järelikult selles osas, milles aktseptitud arved jäävad hankijaile antud plaaniperioodil tasumata, võib nende summa olla ära kasutatud käibevahenditena. Kuid kaugeltki kõikjal ei arvestata käesoleval ajal nende ressurssidega. Neis harudes, kus varude moodustumist finantseeritakse osaliselt krediitide arvel, määrab Riigipank kindlaks aktseptitud, kuid tasumata arved ja vähendab selle summa võrra antavat krediiti. Enamikus tööstusharudest moodustuvad materjalide varud oma-käibevahendite arvel, Riigipanga krediidi osavõtuta. Neil juhtudel peab aktseptitud, kuid maksedokumentide tasumise tähtaja mittedaabumise tõttu veel tasumata summasid arvestama kui ettevõtte oma-käibevahendite kujundamise allikat.

¹ ÜK(b)P Keskkomitee kongresside, konverentside ja pleenumite resolutsioonid ja otsused, II osa, 1940, lk. 239—240 (v. k.).

² Üksikasjalisemalt vt. V peatükis.

Need ajakirjanduses avaldatud ettepanekud leidsid vastuväiteid realt praktikult, mis seisid selles, et võimatu on arvestada ettevõtete vahendite kõiki allikaid, sest kõik nende tarvidused käibevahendeis pole normitavad. See sisult õige vastuväide ei lahenda probleemi: finantsplaanides tuleb arvestada nii ettevõtete tarvidusi käibevahendeis kui ka allikaid nende rahuldamiseks täies ulatuses, mitte aga lasta käibevahendite rea elementide ulatust ja kujundamise allikaid minna isevoolu teed.

Püsivatesse passivatesse kuuluvad ka kreditorid valmidusastme järgi, s. o. vahendid, mis laekuvad tellijailt tellimuse järkjärgulise täitmise järgi (neis harudes, kus säärane tasumine on ette nähtud), samuti mõningas osas ka reservid, mis moodustuvad eelolevaiks makseteks aasta kestel (jooksevremondi kulud, puhkused jm.).

Kui omad allikad (kasum ja püsivad passivad) ei võimalda kindlaksmääratud normatiivide moodustamist, siis toimub omavahendite juurdekasvu finantseerimine antud haru teiste ettevõtete vahendite, samuti riigieelarve arvel.

Seadus käibevahendite kohta näeb ette, kõrvuti ettevõtete ja majanduslike organisatsioonide oma-käibevahenditega, laenatud käibevahendite olemasolu, mida ettevõtted võivad kasutada ajutisteks vajadusteks, nende kohusliku tasumisega Riigipangale või eripangale plaanis määratud tähtaegadel. Laenatud vahendite vajadus tuleneb tootmisprotsessi ja kaupade ringluse erisustest.

Enamikus majandusharudes toimub aasta kestel katkematu tootmismahu suurenemine, mis peegeldab laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessi. Nii annab näiteks kõrgahjutsehh I kvartalis 20 milj. rubla, teises — 21 milj. rbl., kolmandas — 22,3 milj. rbl. ja IV kvartalis 24. milj. rubla eest toodangut. Säärase või taolise tootmisdünaamika korral, mis on iseloomustav enamikule tööstusharudest, oma-käibevahendite ulatus kord-korralt suureneb või jääb stabiilseks, kui ettevõtte, parandades vahendite kasutamist, tuleb toime ilma nende täiendamiseta.

Kuid on ka harusid, kus väljalastava toodangu mahus esineb järske kõikumisi aasta kestel, suurenedes tunduvalt ühtedes kvartalites ja vähenedes teistes. Sääraste hooajaliste hulka kuuluvad esijoones need tööstusharud, mis ammutavad looduslikke ressursse (turbaõikamine, metsaülestootmine) või töötlevad põllumajandussaadusi (suhkru-, puuvillapuhastus-, õli-, veini-, konservitööstus- ja teised ettevõtted, samuti jõelaevastik, varumis- ja teised organisatsioonid). Sotsialistliku ökonomika areng tasandab järk-järgult neid hooajalisi kõikumisi ka nende rahvamajandusharude töös, kuid sellest hoolimata on veel praegugi need kõikumised kaunis tunduval. Hooajalistele ettevõtetele on iseloomustav näiteks umbes järgmine tootmise mahu dünaamika: 60—70% aasta programmist täidetakse kõige suurema tootmismahuga kvartalis, 15—20% sellele järgnevas, 15—10% — sellele eelnevas kvartalis, ühes kvartalis aastas on tootmine minimaalne, vahel aga ka puudub täielikult. Absoluutsetes suurustes võib hooajalise ettevõtte (näi-

teks suhkru- või puuvillapuhastustehas) aasta programm olla järgmine (milj. rbl.):

I kv.	II kv.	III kv.	IV kv.
10	3	20	67

Kui varustada hooajalist ettevõtet oma-käibevahenditega, lähtudes tootmise plaanist maksimaalses kvartalis, siis osutub tunduv osa neist liigseiks suurema osa kestel aastast. Kui lähtuda käibevahendite kujundamisel tootmise väikseima ulatusega kvartalist, siis ei jätkuks neist vahendeist ettevõttele kolme kvartali jooksul tootmisprotsessi tagamiseks. On ilmne, et hooajalistele tõusudele ja mõonadele toodangu väljalaskmises peavad vastama analoogilised käibevahendite andmise protsessid. Oma-käibevahendid tagavad minimaalseid alalisi tarvidusi, laenatud käibevahendid — nendetarviduste hooajalisi ületamisi.

Ajutisi täiendavate ülenormatiivsete vahendite tarvidusi tekib ka mittehooajalistel ettevõttele. Nii näiteks koguvad metallurgia-ettevõtted ja elektri- jaamad III kvartalis suuremaid küttevahendeid talveperioodiks, tekstiili-, paberi- ja tubakavabrikud, laua- ja piiritusetehased ning teised ettevõtted soetavad endile teatavatel perioodidel suuri tooraine varusid. Veeteel transportitav toodang koguneb talve jooksul navigatsiooni avamise ootel. Lõpuks võib ajutine vajadus vahendeis tekkida ka seoses asjaoludega, mida ei saanud arvestada plaanis: plaani ületamine, materjali saabumine tavalisest suurema partiina, ajutine takistus valmistoodangu ärasaatmisel koostööpartnerite ettevõtete või transporti süü tõttu jne. Nende ja taoliste juhtude finantseerimiseks ei ole otstarbekohane anda ettevõttele oma-käibevahendeid, sest lühikese ajavahemiku möödumisel langeb täiendavate vahendite vajadus ära. Neil juhtudel kasutavad ettevõtted omavahendite asemel Riigipanga või eripankade laenatud vahendeid.

Kuid sesoonsus ja ajutised kõrvalekaldumised plaanist ei ole ainsad krediidi olemasolu alused Nõukogude Liidus. Sama suure tähtsusega on vajadus tugevdada süstemaatilist kontrolli rublaga ettevõtete majandusliku tegevuse kõikide külgede üle. Ettevõtetele omade käibevahendite kasutamiseks määratud kord on hea selle poolest, et see tagab ettevõtete juhatajaile laialdase initsiatiivi avaldamise ja ressurssidega manööverdamise võimalust plaani täitmise ja ületamise huvides. Kuid kontrolli võimalused rublaga finantsorganite poolt on seejuures väikesed. Nad piirduvad nõuetega käibemaksu ja kasumeist eraldamiste õigeaegselt sissemaksmiseks riigieelarve tuludesse, samuti ka amortisatsioonide ülekandmiseks pankadesse. Kontrolli selliste vormide puudulikkus ilmneb veelgi tugevamini, kui võtta arvesse, et paljud tööstusharud, samuti ka transport, ei maksa käibemaksu, ning järelevalve kasumi ja amortisatsioonieraldiste laekumise üle põhineb vaid raamatupidamise aruandluse andmeil, mistõttu pole küllaldaselt operatiivsed. See asjaolu nõuabki kontrolli tugevdamist rublaga Riigipanga poolt.

Kontroll rublaga krediidi kaudu mittesoonseis harudes toimub peamiselt lähetatud toodangu ja osaliselt ka kaubakäibe krediteerimisel.

Nagu märkisime esimeses peatükis, on osa ettevõtte vahendeist alaliselt kinni valmistoodangu all selle lähetamise momendist kuni ostja vahendite laekumiseni hankija arvelduskontosse. Nende vahendite maht kasvab järkjärgult koos tootmise ja toodangu realiseerimise suurenemisega, tarvidus neis vahendis on alaline ja võiks olla normimise ja finantseerimise objektiks oma-käibevahendite arvel. Kuid rublaga kontrolli tugevdamise kindlustamiseks puuduvad ettevõtteil oma-käibevahendid, mis kataksid täielikult vastavaid kulutusi lähetatud toodangule, ja nad saavad pangakrediiti, ostjaile tasumiseks saadetavate maksedokumentide tagamisel. Ettevõtte kaotab õiguse krediidile, kui maksedokumentid vormistatakse ja esitatakse pangale hiljem, kui kolmandal päeval pärast toodangu ärasaatmist. See nõue soodustab dokumendikäibe kiirendamist ja käibevahendite käibe kiirenemist rahvamajanduses. Peale selle tugevdab maksedokumentide krediteerimine hankijate vastutavust, sest ostja keeldumisel maksedokumentide aktseptist nõuab pank neile antud laenu tagasi, mis on tõsiseks sanktsiooniks hankijate suhtes, kes rikuvad hanketingimusi.

Kaubakäibe krediteerimine, mida rakendatakse alates 1939. a. mõnedes mittehooajalistes tööstuslikes ettevõtetes, seisab selles, et Riigipanga laenatud vahendid asendavad neis ettevõtteis kuni 50% valmistoodangu normatiivist ja kuni 20% lõpetamata toodangu normatiivist. Krediteerides ettevõtteid ülalosutatud piirides, nõuab pank neilt ülejäänud osa katmist oma-käibevahendite arvel, mis distsiplineerib ettevõtteid ja tõkestab käibevahendite ärasaunamist liiga suurtesse materjalide varudesse ja teistesse ebaratsionaalsetesse mahutustesse.

Krediiti hooajaliste kaubalis-materiaalsete väärtuste tagamisel on hakatud nimetama plaaniliseks krediidiks, sest et üle normatiivi juurdehangitavate materjalide maksumus määratakse siin kindlaks vastavate materjali liikide materiaalsete bilanssidega (metall, küte, põllumajandusliku päritoluga tooraine jm.) ja nende materjalide kulutamisega vastavalt tootmisprogrammidele ning plaanitakse aegsasti vastavate ministereeriumide kaupa Riigipanga ja eripankade krediidiplaanides. Krediit antakse välja materjalide tegelikku saamist mööda ettevõtte poolt; see krediit on rangelt sihipärane ja kuulub tagastamisele täpselt kindlaks määratud tähtaegadel, mis tulenevad kohaleveetud materjalide töötlemise (kasutamise) ja valmistatud toodangu realiseerimise (üleandmise) plaanist.

Krediit ajutisteks, ettenägemata vajadusteks nähakse Riigipanga krediidiplaanis ette üldsummas, ministereeriumide kaupa jaotamata, ja antakse välja vastava tarviduse tekkimisel. Mis puutub maksedokumentide krediteerimisse, siis toimub see limiidita, toodangu ärasaatmist ja dokumentide panka esitamist mööda.

Seega tuleneb käibevahendite jagunemine oma- ja laenuks, tootmise ökonomikast ning tootmise ja kaupade ringluse üle rubla abil teostatava kont-

rolli igakülgse tugevdamise vajalikkusest. Neist alustest tuleneb ka erinevus käibevahendite kujundamise allikais ja nende kasutamise režiimis ettevõtete ja majandusorganisatsioonide käibes.

Trüki avaldatud andmeil moodustab laenatud vahendite osatähtsus rahvamajanduses tervikuna ligi 40% kõigist käibevahendeist. Tööstuses moodustasid 1939. a. laenatud vahendid 25% kõigist käibevahendeist, seejuures kergetööstuses — 28%, toiduainetetööstuses — 32%, rasketööstuses aga 4,3%.

Nagu toodud andmed näitavad, on laenatud käibevahendite osatähtsus tööstusettevõtete kõikides ressurssides kogu tööstuses tervikuna siiski veel mitteküllaldane, ja selle tõstmine rubla abil teostatava kontrolli edasise tugevdamise eesmärgil on käibevahendite organiseerimises aktuaalseks ülesandeks. Võib olla, et seoses sellega osutuvad vajalikuks mõningad korrektiivid käibevahendite oma- ja laenatuiks piiristamise printsiibis endas. Näib olevat otstarbekohane tõsta tunduvalt krediitide osa valmistoodangu minimaalsete varude maksumuse katmisel, kuna ülesanne seisab valmistoodangu jääkide võimalikult ulatuslikumas vähendamises ettevõtete ladudes. Erakordselt kasulik võib olla krediteerimise rakendamine tööriistade varudele masinaehitusettevõtteis, samuti ka, ja just eriti põhi- ja abimaterjalide varude moodustamisel normatiivide piires.

Käibevahendite organiseerimise ülaltoodud süsteem puutub kõigisse rahvamajandusharadesse. Kõige täielikumalt ja tüüpilisemalt esineb see rahvamajanduse juhtivas harus — tööstuses. Teistes harudes esineb mõningaid spetsiifilisi eriomadusi, mis tulenevad nende harude ökonomika iseärasusest.

T r a n s p o r d i organisatsioonide materjalide, kütte ja bensiini, tööriistade ja inventari, erirõivastise, vormirõivaste ja muude kaubalis-materiaalsete väärtuste minimaalseid varusid finantseeritakse oma-käibevahendite arvel, nende hooajalisi varusid aga, sealhulgas ka remondiks minevate materjalide hooajalisi varusid — Riigipanga krediitide arvel. Spetsiifiliseks on raudteetranspordis niinimetatud **a r v e l d u s** -käibevahendite olemasolu.

Nagu teada, moodustavad raudteed endast kogu maa ulatuses ühtse transpordimagistraali. Põhja raudteel, Arhangelskis laaditud mets liigub esiteks sama teed mööda, seejärel oletame Jaroslavi, Moskva ringraudteed, Moskva—Donbassi raudteid mööda kuni näiteks Uzlovaja jaamani, kus see maha laaditakse. Laadungi saatja tasus veotariifi laadimisjaamas, kuid temalt saadud summa ei ole ainult Põhja raudtee tuluks. Kuna laadungi kohaletoimetamisest tarbijani võtsid osa ka teised raudteed, siis peavad tulud nende vahel olema jaotatud vastavalt iga raudtee poolt tehtud töö mahule. Sel eesmärgil kontsentreerub raudteede tulude põhiosa Teedeministeriumi, seejärel aga, transpordi statistika aruandeliste andmete alusel iga tee osavõtu kohta vedude mahus, jaotatakse see raudteede vahel. Sellega seoses tekib aga ajaline, umbes poolteisekuuline vaheaeg vahendite kulutamise (küte, töötasu jm.) ja vedude eest tulude laekumise vahel. Selleks et vaheaeg vahendite ringkäigus ei põhjustaks seisakut tootmistegevuses, varustatakse raudteed nende ja

Teedeministeeriumi vaheliste arvelduste perioodiks arveldus-käibevahenditega.

Kapitaalehituses esinevad käibevahendite organiseerimises samuti omad spetsiifilised iseärasused. Hankekorras teostavad töid isemajandamisel olevad eriorganisatsioonid. Neid varustatakse käibevahenditega umbes sama korra järgi nagu tööstusettevõttele. Erinevaks jooneks on siin käibevahendite moodustamise täiendava allika olemasolu — tellijate avansid. Kehtiva seaduse järgi kannab tellija hankeorganisatsioonile üle avansina kuni 15% ehitus-montaažitööde aastase mahu maksumusest. Neid vahendeid loetakse omavahenditele võrdsustatuiks; nad lähevad põhimaterjalide varude ja lõpetamata toodangu jääkide tasumiseks, peale selle tasub tellija ehitusel olevate konstruktsioonide ja detailide varud. Hooajalised materjalide varud hankekorras püstitatavatel ehitustel moodustuvad eripankade (Tööstuspank, Põllumajanduspank, Kaubanduspank, Kommunaal-keskpank) lühiajaliste krediitide arvel.

Majanduslikul teel ehitamisel käibevahendeid eriliselt ei eraldata, sest vahendid on vajalikud siin vaid ehitamise perioodiks, vajalikud materjalide varud aga moodustuvad üldise kapitaal-mahutuste finantseerimise limiidi arvel. Nii näiteks ehitatakse tehases tsehhi, kusjuures kapitaal-mahutusi antud aastaks on ette nähtud 1 milj. rubla suuruses summas. Oletame, et ehituse normaalse käigu tagamiseks on ehitusvahendite normimise üldise metodoloogia kohaselt vajalik luua üleminevaid materjalide, konstruktsioonide jne. varusid 180 tuh. rubla eest. Sel juhul tehase finantsplaan näeb ette finantseerimist 1180 tuh. rubla suuruses summas. Neil juhtudel, kui ehitus on lõpetamisel, ületab tegelik materjalide olemasolu vajalikkust ning finantseerimise maht vastavalt väheneb. Oletame, et 1 milj. rublase tööde mahu ja vajalike materjalide 180 tuh. rublase varu korral moodustab tegelik materjalide olemasolu ehitusel aasta algusel 300 tuh. rubla. Sel puhul on ehituse finantseerimise ulatus:

$$1000 \text{ tuh. rbl.} + 180 \text{ tuh. rbl.} - 300 \text{ tuh. rbl.} = 880 \text{ tuh. rbl.}$$

Riiklike põllumajanduslike ettevõtete käibevahendite organiseerimisel arvestatakse nende ökonomika ja finantseerimise režiimi iseärasusi. Kuigi masina-traktorijaamad ei ole isemajandavad ettevõtted, vaid neid finantseeritakse riigieelarvest, varustatakse neid käibevahenditega selleks, et võimaldada katkestamatut majanduslikku tegevust. Minimaalsed bensiini, varuosade, remondimaterjalide, tööriistade, taara ja inventari, samuti abimajandi materjalide varud tagatakse oma-käibevahendite arvel, mis, nagu teisteski harudes, moodustatakse kasumi, püsivate passivate ja riigieelarve vahendite arvel. Peale minimaalsete alaliste varude loovad masina-traktorijaamad teatavil perioodidel suuremaid hooajalisi varuosade, bensiini ja määrdeainete varusid. Need hooajalised varud moodustuvad, erinevalt teistest rahvamajandusharudest, mitte Riigipanga krediitide, vaid riigieelarve arvel.

Teisiti on organiseeritud isemajandavate põllumajanduslike ettevõtete — sovhooside käibevahendid.

Nagu märkisime juba esimeses peatükis, on vahendite käibe iseärasuseks põllumajanduses esiteks erakordselt pikk tootmise perioodi kestus, järelikult ka lõpetamata toodangusse mahutatud vahendite suur osatähtsus; teiseks ei läbi tunduv osa toodangust ringlussfääri, ei realiseerita mujale, vaid jääb samasse majandusse seemne, sööda, allapanu jne. varude näol. Need majanduslikud erijooned kajastuvadki sovhooside käibevahendite organiseerimises. Kuna taimekasvatussovhoosides teeb vahendite põhiosa põllumajandusaasta kestel vaid ühe käibe, siis pole võimalik kontrollida vahendite ökonoomset kulutamist samade meetoditega, mis tööstuses, nimelt kasumi moodustamise ja sissemaksmise, arvelduste õigeaegsuse jne. kaudu. Seepärast on loodud hoolikas vahendite kontrollimise süsteem kulutuste tegemise momendil endal. Kõik sovhooside kulutused 1. jaanuarist kuni saagi koristamiseni toimuvad Riigipanga laenatud vahendite arvel.

Täielik vajadus seemneis, väheväärtuslikes ja kiirestikuluvais esemeis ning lõpetamata toodangus tulevase aasta saagiks, samuti minimaalsed söötade, allapanu, bensiini ja määrdeainete, varuosade, mineraalväetise, mürkide, medikamentide (ravimite) ja muude materjalide varud ning väiksemad rahaliste vahendite summad finantseeritakse sovhooside oma-käibevahendite arvel. Hooajaliste varude maksumus krediteeritakse Riigipanga poolt. Söötade ja mõningate muude omatoodetud materjalide suhtes on mõiste «hooajalised varud» tinglik, sest üldisest söötade varust tagatakse oma-käibevahenditega sisuliselt vaid kindlustusvaru. Kogu ülejäänud söötade maksumus on krediteeritud Riigipanga poolt.

Seoses ülaltoodud sovhooside kulutuste finantseerimise korraga iga aasta 1. jaanuarist kuni saagi koristamiseni ja üleandmiseni, osutub laenatud vahendite arvel tasuta ka see ülenormatiivne sööda ja muude materiaalsete väärtuste osa, mis jääb majandisse ega läbi ringlussfääris realiseerimisstaadiumi. Sovhoosid tasuvad seda võlgnevust loomakasvatussaaduste saamist ja realiseerimist mööda. Selles osas aga, milles söötasid tarvitatakse noorloomade söötmiseks ja täiskasvanud loomade nuumamiseks, vormistatakse võlgnevus ümber nimetatud loomade maksumuse tagamisel.

Kehtiv sovhooside käibevahendite organiseerimise süsteem põhjustab mõningaid vastuväiteid. Nagu õigesti märkis Rahandusministeeriumi Teadusliku Uurimise Instituudi vanem teaduslik kaastööline sm. Nesmij oma ettekandes, viib lõpetamata toodangu finantseerimine tulevase aasta saagina tervelt oma-käibevahendite arvel selleni, et sovhoosid, kes ei täitnud mõningaid töid tulevase aasta saagiks (kesaküünd, lumesäilitamine jm.) ega tarvitse teha seetõttu vastavaid kulutusi, on finantsiliselt paremas seisukorras, kui need sovhoosid, kes täitsid ja ületasid nende tööde plaani. Peale selle võivad vabaksjäänud vahendid olla suunatud kahjumite katmiseks ja liigsete materjalide soetamiseks. Väljapoole kontrolli jäävad ka need vahendid, mis on mahutatud väheväärtuslikesse ja kiirestikuluvaisse esemisse.

Nimetatud asjaolud tõstavad esile lõpetamata toodangu jääkide moodustamiseks, seisuga aasta algul, ja väheväärtuslike esemete soetamiseks laenatud käibevahendite kaasatõmbamise otstarbekuse küsimuse sovhoosides.

Sovhooside käibevahendite organiseerimise spetsiifiliseks erijooneks on ka see asjaolu, et sovhooside kasumit ei kasutata käibevahendite juurdekasvu finantseerimiseks, vaid see läheb sovhoosi direktorifondi, kindlustusfondi ja sovhoosi majanduse kindlustamise fondi.

Varumisorganisatsioonides kehtib üldine käibevahendite organiseerimise süsteem. Seoses järskude hooajaliste kõikumistega, mängivad siin suurt osa Riigipanga krediidid, mis varumiskampaania lõpuks moodustavad kuni 80% käibevahendeist. NSV Liidu Varumisministeeriumi Keskeraviljasalve süsteemi punktidel on peale tavaliste käibevahendite ka arveldus-käibevahendid, mis on neile vajalikud umbes samadel põhjustel, mis raudteetranspordilgi. Asi seisab selles, et neile Keskeraviljasalve punktidele, mis on isemajandavad, hüvitatakse tehtud kulutused oblastikontori poolt. Punktid teatavad iga-dekaadiliselt tööde plaani täitmisest ja tehtud töödest. Kontorid kontrollivad tööde plaani täitmise õigsust ja kulutuste otstarbekust ning kannavad punktidele üle kulutatud summad. Seega tekib kulutuste tegemisest kuni nende katmiseni umbes 16-päevane ajavahemik (dekaad + 6 päeva dokumentide kontrollimiseks ja raha saatmiseks), mille vältel punkt jätkab oma tegevust arveldus-käibevahendite arvel.

Riiklike kaupandusorganisatsioonide käibevahendid on organiseeritud teisiti kui teistes rahvamajandusharudes. Kaubandusorganisatsioonide ülesandeks on viia kaubad võimalikult kiiremini tarbijani. Siin tuleb rohkem kui mõnes muus harus kasutada kontrolli rublaga. Riigipanga laenatud vahendite kasutamise võimalus lihtsustub sellega, et materiaalsete väärtuste põhiosal — kaupadel — on mobiilne vorm, mida on kerge kontrollida. Seepärast tagatakse kaupandusorganisatsioonides Riigipanga krediidiga mitte üksnes hooajalisi varusid, nagu see on ette nähtud Töö ja Kaitse Nõukogu määruses 23. juulist 1931. a., vaid ka tunduvat osa kaupade alalistest puutumatuist varudest. Laenatud vahendite osalise osavõtu moodus alaliste varude finantseerimisest, mida rakendatakse mõnedes tööstuslikes ettevõtetes, alates 1939. aastast (millest oli juttu eespool), rakendati kaupanduses ja esineb siin väljarenenud kujul alates 1936. aastast.

Kaubandusorganisatsioonide käibevahendite organiseerimise iseloomustamisel tuleb eraldada: kaubad jooksvaks kaubakäibeks, hooajalised kaupade varud, materiaalsed väärtused peale kaupade kaupandusorganisatsioonides (taara, inventar jm.) ning materiaalsed väärtused kaupandusorganisatsioonide ettevõtetes, kes tegelevad nn. «muu» tegevusega (varumisbaasid, õmblustöökojad, leivatehased jm.).

Kaupade normatiivsete varude maksumus kaetakse riiklike kaupandusorganisatsioonide oma-käibevahenditega 30% ja Riigipanga laenatud vahenditega 70% ulatuses. Kaubandusorganisatsioonidele avatakse erikonto, millest tasutakse täies ulatuses kõik kaupandusorganisatsioonide aadressil saabu

kaupade arved. Seega krediteerib siin Riigipank mitte materiaalseste väärtuste jääke, vaid nende käivet, mille tõttu säärast krediteerimise süsteemi nimetatakse kaubakäibe krediteerimiseks.

Nimetatud erikontosse kantakse ka kõik laekumised kaupade realiseerimisest, välja arvatud hinnatäiendid kaubandusorganisatsioonide kasuks. Kaks korda kuus kontrollivad Riigipanga asutised vahendite mahutamise ja laekumise vastavust, ning juhtudel, kui osutub, et kaubandusorganisatsioon on sisse maksnud vähem (või rohkem) kui 30% soetatud kaupade maksumusest, siis kantakse vahe kaubandusorganisatsiooni arvelduskontost erikontosse või ümberpöörduvalt — erikontost kaubandusorganisatsiooni arvelduskontosse.

Näiteks tasuti 1. kuni 16. juulini Riigipanga poolt osalise osavõtu tingimuste kohaselt erilaenukontost kaupade arveid 220 tuh. rubla eest. Kaubandusorganisatsiooni osaline osavõtt on määratud 30%-le, järelikult peab organisatsiooni oma-käibevahendeid olema mahutatud 66 tuh. rubla. Sama aja vältel laekus panga poolt krediteeritavate kaupade realiseerimisest 250 tuh. rubla. Kuna 30% sellest kuulub kaubandusorganisatsioonile, siis kantakse tema poolt erilaenukontosse 75 tuh. rubla ehk 9 tuh. rubla võrra rohkem, kui ta pidi mahutama soetatud kaupadesse. Need 9 tuh. rubla kantakse kaubandusorganisatsiooni arvelduskontosse. Kui aga oleks osutunud, et laekumine realiseerimisest moodustas vaid 200 tuh. rubla, siis oleks kaubandusorganisatsioonil tulnud oma arvelduskontost üle kanda erilaenukontosse 6 tuh. rubla:

$$\left(66000 - \frac{200000 \times 30}{100}\right).$$

Kohustus regulaarselt tagada oma osa saabuvate kaupade tasumisel sunnib kaubandusorganisatsioone kiirendama kaupade müüki, parandama elanikkonna teenindamist. Niisugune käibevahendite organiseerimine tõkestab liigset kaupade kuhjumist kaubandusorganisatsioonides.

Jooksvas käibes ei krediteerita vaid mõningaid kaupu, nagu pagaritooteid, millede müük toimub niivõrd kiirelt, et ettevõtted tasuvad nende kaupade maksumuse oma laekumistest.

Selleks et äratada kaubandusorganisatsioonides huvi plaani ületamiseks, on kehtestatud selline kord, et kaubakäibe plaani ületamisel tasutakse üle plaani soetatavad kaubad täies ulatuses laenatud vahendite arvel.

Hooajalisi kaubavarusid krediteeritakse Riigipanga poolt, nii nagu teisteski rahvamajandusharudes.

Materiaalsed varud peale kaupade (taara, inventar), samuti rahaliste vahendite ja mittekrediteeritavate kaupade (pagaritooted) normatiivid moodustuvad kaubandusorganisatsioonide oma-käibevahendite arvel. Mis puutub kaubandusorganisatsioonide töökodadesse ja muudesse ettevõtetesse, siis on need üle viidud isemajandamisele, ja nende käibevahendid kujundatakse tööstusele kehtestatud korra järgi.

Kaubandusorganisatsioonide käibevahendite organiseerimise allikais mängib peale Riigipanga krediitide, riigieelarve vahendite ja omade ressurs-

side suurt osa võlgnevus hankijatele, seoses kaubaühete eest maksete täht-
aja pikendamisega. Real juhtudel on kaup juba enne müüdüd, kui jõudis
kätte selle eest hankijale maksmise tähtaeg. Normaalse võlgnevus hankija-
tele ulatub kuni 30 ja enam protsendini kõikide olemasolevate kaupade mak-
sumusest.

*

Sel viisil tagab kehtiv käibevahendite organiseerimise süsteem Nõukogude
Liidu rahvamajanduse harudes iga haru ökonomika eriomaduste täielikku
arvestamist, soodustab käibevahendite tõhusamat kasutamist, võimaldab
laialdaselt rakendada kontrolli rublaga laiendatud sotsialistliku taastootmise
protsessis. Säärane ühe kõige tähtsama ühiskondliku vara osa organiseeri-
mine, nagu seda on käibevahendid, on võimalik vaid sotsialistlikus majan-
dussüsteemis, mis on rajatud ühtse üldriikliku plaani järgi arenevale tootmis-
vahendite ühiskondlikule omandusele. See pole võimalik kapitalismis, kus
esineb paratamatu konkurentslik võistlus üksikute monopolide, pankade vahel,
kus materiaalseid väärtusi kasutatakse röövellikult, kus metsik «kokkuhoid»
töötasu ja töötingimuste arvel kaasneb pillamise ja määratu suurte kadudega
tootmisprotsessis ja toodangu realiseerimises. Käibevahendite organiseeri-
mise süsteem Nõukogude Liidus tõestab veel kord sotsialismi eeliseid oma
aja üleelanud kapitalistliku majandussüsteemi ees.

OMA-KÄIBEVAHENDITE TARVIDUSE PLAANIMINE

Käibevahendite kasutamise parandamisel on lähteabinõuks nende tarviduse õige, teaduslik kindlaksmääramine. Ilma selleta ei ole kindlat baasi ettevõtete ja rahvamajandusharude käibevahendite organiseerimiseks.

Käibevahendite tarvidus määratakse kindlaks peamiselt tootmisprogramiga, ja nimelt kolme teguriga: a) ettevõtte poolt aasta jooksul ära kasutatavate materjalide, kütte ja muude töövahendite hulgaga; b) materjalide hinnaga ning omatoodetud pooltoodete ja toodete omahinnaga; c) vahendite käibe kiirusega.

Nõukogude Liidu majanduse arenemise seaduseks on laiendatud sotsialistlik taastootmine, millele on iseloomustav aasta-aastalt väljalastava toodangu mahu pidev suurenemine ja sellega seoses tarbitavate põhi- ja abimaterjalide, kütte, tööriistade jne. hulga suurenemine, mis muude tingimuste võrdsuse korral viib varude suurenemisele ja põhjustab pidevat käibevahendite tarviduse kasvu rahvamajanduses. Selle ärahoidmine kutsub esile tootmise tehnoloogilise protsessi parandamise, toodete konstruktsioonide täiustamise, materjalide kvaliteedi tõstmise, kulunormide vähendamise, jäätmete ära kasutamise jne. Sõjajärgse perioodi iseloomulikuks jooneks on, eriti masinaehituses, masinate kaalu vähendamine ja nende konstruktsioonide täiustamine. Näiteks vähenes Presnenski masinaehitustehases Moskvaa rea väljalastavate masinate kaal 25% võrra. Turbamasina konstruktsioonide täiustamise tulemusena vähenes Kuznetski mehaanikatehases masina detailide arv ligi poole võrra.

Sedalaadi faktid, ja neid on tuhandeid, viivad loomulikult materjalide tarviduse vähenemisele. Samas suunas areneb ka materjalide kvaliteedi tõstmine. Mida kõrgem on koksi kvaliteet, seda vähem teda kulub malmi sulatamisel, mida kõrgem on terase kvaliteet, seda pikem on tööriistade iga; üldse — mida kõrgem on materjali kvaliteet, seda vähem teda kulub, on vähem jäätmeid, vähem praaki. Sellepärast liitubki patriootiline liikumine parima kvaliteediga toodangu väljalaskmise eest võitlusega käibevahendite täielikuma ära kasutamise eest.

Kuid käibevahendite tarviduse määravad kindlaks mitte üksi töövahendite hulk, vaid ka nende hind. Ühe ja sama materjalide hulga, näiteks 100 t

terase kulutamisel ööpäeva jooksul, on käibevahendite tarvidus erisugune terase tonni hinna 800 rbl., 1000 rbl. ja 1500 rbl. korral. Seepärast on omahinna alandamine ka toodangu hinna alusel üheks tähtsamaks käibevahendite tarviduse vähendamise abinõuks rahvamajanduses. Valitsuse määruse kohaselt 1950. aastal läbiviidud hulgihindade alandamine aitas kaasa käibevahendite tarviduse vähenemisele. Niisugune toodangu omahinna ja hinna mõju rahvamajandusharude käibevahendite tarvidusele on sotsialistliku majanduse seadusepärasuseks.

Lõpuks sõltub ettevõttele tarvilike käibevahendite summa, nagu märkisime I peatükis, nende käibe kiirusest, kusjuures see sõltuvus on siin vastupidine; mida kiirem on vahendite käive, seda vähem on neid tarvis, ja ümberpöörduvalt. Seepärast on käibe kiiruse plaanimine üheks osaks käibevahendite tarviduse plaanimises.

Ettevõtete toodangu omahinna süstemaatiline alandamine ja vahendite käibe kiirendamine kõikidel sotsialistliku ülesehitustöö etappidel vähendasid suhteliselt käibevahendite suurust rahvamajanduses. Kuid kiire tootmismahu kasvu tempo jätab varju nende kahe teguri mõju, mille tulemusena üldine käibevahendite summa rahvamajanduses on aasta-aastalt tõusnud, nagu nähtub järgmistest andmetest (mlrd. rbl.):¹

	1945. a.	1946. a.	1947. a.	1948. a.	1949. a.	1950. a.
Oma-käibevahendite juurdekasv rahvamajandusharudes	6,8	14,1	13,2	17,1	23,6	16,3

Nagu märkisime II peatükis, moodustatakse ettevõtteis oma- ja nendega võrdsustatud vahendite arvel minimaalsed alalised töövahendite, lõpetamata toodangu ja valmistoodangu varud.² Seepärast võib öelda, et oma-käibevahendite tarviduse plaanimine seisab kõigepealt nende normimises, oma-käibevahendite õigete normatiivide väljatöötamises.

Mis on oma-käibevahendite normatiiv?

Selleks et vastata sellele küsimusele, tuleb selgitada mõningaid mõisteid.

1. **V a r u n o r m** p ä e v a d e s iga üksiku materjali liigiga varustamiseks. Nagu juba varem märkisime, peab ettevõttel olema katkematu töötamise võimaldamiseks kasutada alaline materjalide, tööriistade jne. varu. Kui suur peab olema see varu? Oletame, et ettevõtte kulutab ööpäeva jooksul 3 t terast; terase hanked toimuvad 2 korda kuus, võrdsete ajavahemikkude järgi. Järelikult on hangitava partii suurus, mis tagab töötamise võimalust kuni järgmise hankeni, 45 t terast. Iga väiksem hulk põhjustab häireid ettevõtte töös. Varu suurus, jagatuna ettevõtte ühepäevase kulutamise suurusele (45:3), annabki varu normi päevades ettevõtte varustamiseks iga üksiku materjali liigiga. Antud näites moodustab see varu norm 15 päeva.

¹ Plaani järgi.

² Siin ja edaspidi me puudutame krediteerimist käibe alusel peamiselt vaid kohaldatuna kaubandusele.

Analoogiline olukord on iga valmistatava toodangu liigi töösse võtmisega, valmistoodete partiidega jne.

2. Materiaalsete väärtuste minimaalne jääk. Kuid ettevõtte varustamisel oma-käibevahenditega ei lähtuta mitte ülalosutatud varude suuruselt iga üksiku materjali, lõpetamata toodangu jne. liigi kohta, sest iga ettevõtte tarbib kümneid ja sadu liike materjale ja laseb välja palju erisuguseid tooteid.

Nende materjalide laekumine, partiide suurus, tootmisse andmise tähtjad, iga toote tootmistsükli kestus, valmistoodangu komplekteerimine ja ärasaamine — on kõik erinevad nii suuruse kui aja poolest. Samal ajal kui üht materjali on laos maksimum (täis partii), on teist 50%, kolmandat 5% jne. Üldine partii maksumus tsehkhides igal antud momendil on samuti väiksem, kui partiide maksumuse summa iga toote järgi, sest erisugused tooted on oma valmiduselt erisuguseis astmeis.

Järelikult on ettevõttes igal antud momendil olemasolevate materiaalsete väärtuste maht väiksem iga liiki materjalide ja kõikide toodete partiide maksumusest. Selle olukorraga arvestades nimetataksegi ettevõttes alaliselt olemasolevate materiaalsete väärtuste jääke materiaalsete väärtuste minimaalseks jääkideks.

Illustreerime öeldut näitega. Oletame, et ettevõtte tarbib ööpäeva jooksul 5 liiki materjali järgmistes hulkades ja hangete järgmiste tähtaegadega:

Materjali nimetus	Ööpäevane tarvidus	Intervall kahe saadetise vahel (päevades)	Partii suurus (lht. 2 × lht. 3)	Uhe tonni hind (rbl.)	Partii maksumus (lht. 4 × lht. 5) rbl.
1	2	3	4	5	6
A	8	30	240	300	72000
B	6	20	120	200	24000
C	4	15	60	40	2400
D	3	8	24	150	3600
E	2	16	32	400	12800
Kokku	—	—	—	—	114800

Kui kõik materjalid saabuksid ühel päeval, siis oleks neid kuhjunud 114 800 rbl. eest. Edasi iseloomustab nende materjalide liikumist järgmine tabel (vt. lk. 49).

Nagu nähtub toodud andmeist, ei ole materjalide jäägid, alates teisest kuust, kunagi üle 83 890 rubla, s. o. 73% kõikide hangitavate materjalide summaarsest maksumusest. Seejuures me vaatleme vaid viit liiki materjali

Materjalide jääkide dünaamika ühe kuu jooksul

(rublades)

Materjalide nimetus	Jääk kuu algul	Jäägid päeva lõpuks									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A	72000	69600	67200	64800	62400	60000	57600	55200	52800	50400	48000
B	24000	22800	21600	20400	19200	18000	16800	15600	14400	13200	12000
C	2400	2240	2080	1920	1760	1600	1440	1280	1120	960	800
D	3600	3150	2700	2250	1800	1350	900	450	0	3150	2700
E	12800	12000	11200	10400	9600	8800	8000	7200	6400	5600	4800
Kokku	114800	109790	104780	99770	94760	89750	84740	79730	74720	73310	68300

Materjalide nimetus	Jäägid päeva lõpuks									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
A	45600	43200	40800	38400	36000	33600	31200	28800	26400	24000
B	10800	9600	8400	7200	6000	4800	3600	2400	1200	0
C	640	480	3200	160	0	2240	2080	1920	1760	1600
D	2250	1800	1350	900	450	0	3150	2740	2250	1800
E	4000	3200	2400	1600	800	0	12000	11200	10400	9600
Kokku	63290	58280	53270	48260	43250	40640	52030	47020	42010	37000

Materjalide nimetus	Jäägid päeva lõpuks										
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
A	21600	19200	16800	14400	12000	9600	7200	4800	2400	0	69600
B	22800	21600	20400	19200	18000	16800	15600	14400	13200	12000	10800
C	1440	1280	1120	960	800	640	480	320	160	0	2240
D	1350	900	450	0	3150	2700	2250	1800	1350	900	450
E	8800	8000	7200	6400	5600	4800	4000	3200	2400	1600	800
Kokku	55990	50980	45970	40960	39550	34540	29530	24520	19510	14500	83890

liikumist. Ettevõttes, kes tarbib sadu ja tuhandeid liike materjale, ei ületa alaline jääk 50% hangete partiide maksumusest.

3. Tarbimise maht. Selleks, et kindlaks määrata materjalide lõpetamata toodangu ja muude käibevahendite elementide minimaalsete jääkide suurust, on vaja selgitada, missuguseid ettevõtte kulutusi tuleb seejuures arvestada. Käibevahendite väljaarvestamiseks sisaldab tarbimise maht endas:

a) tooraine, materjalide, kütte, lõpetamata toodangu jm. tarvidust ettevõtte põhitootmisprogrammi tagamiseks; näiteks võrdub materjalide tarvidus tootmisprogrammile natuuras, korrutatuna iga materjali liigi kulunormidega igale tooteühikule. Oletame, et on ette nähtud välja lasta 1000 tööpink, metalli kuluga igale tööpingile — 5 t, s. t. et kokku on vaja terast 5000 t jne.;

b) materjalide, lõpetamata toodangu jm. tarvidust ettevõtte tööriistade tsehhi tootmisprogrammi tagamiseks. See tarvidus määratakse kindlaks analoogiliselt punktis «a» märgitule, kohaldatult tsehhile määratud ülesandele;

c) materjalide tarvidust jooksevremondiks ja muuks eksploatatsiooni- listeks vajadusteks, mis määratakse kindlaks vastavalt ülesandele ja materjalide kulunormidele.

Ehkki seda materjali, mis läheb tööriistade tootmiseks ja eksploatatsiooni- listeks vajadusteks, ei saa teoreetiliselt lugeda põhimaterjalide hulka kuuluvaks, sest ta ei moodusta põhitoodangu kondikava, kuid siiski, kuna tarvita- takse üht ja sama materjali, tuleb normatiivide väljatöötamisel arvestada kogu ettevõtte tarvidust.¹

Materjalide tarviduse kindlaksmääramisel ei saa plaaniperioodiks mehaa- niliselt üle võtta baasperioodil kehtinud kulunorme. Tuleb välja töötada organisatsioonilis-tehnilised abinõud jäätmete ja praagi vähendamiseks, materjalide kasutamiseks miinus-tolerantsidega ja muud abinõud, mis võimal- davad tugevdada kokkuhoiurežiimi, vähendada materjalide kulunorme, juu- rutada nende kasutamise progressiivseid norme; samuti tuleb kasutada ka aru- andelisi andmeid tootmistsükli kestuse, valmistoodangu jääkide jm. kohta.

4. Käibevahendite elementide hindamine. Käibevahen- dite vajaduse kindlaksmääramiseks tuleb teada materjalide ja muude käibe- vahendite elementide hindu. Ostetavate materjalide puhul lähtutakse preisku- randihindadest, lisakulude juurdelisamisega, s. t. neist hindadest, milles ostetavaid materjale arvestatakse raamatupidamise bilansis. Lõpetamata toodang, omatoodetud tööriistad, valmistoodang ja muud elemendid hinna- take tootmisomahinnas.

Olles kindlaks määranud need mõisted, formuleerime oma-käibevahendite normatiivi mõiste. Normatiiv on plaaniga kinnitatud omade (ja nendega võrdsustatud) käibevahendite summa, mis on tar-

¹ „Kapital, mida kulutatakse selleks tööks (hoolitsemine põhifondide eest) — kuigi see kapital ei kuulu sellesse tööprotsessi, tänu millele toodang on loodud, — kuulub käibekapitali hulka“ (K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 169—170, v. k.).

vilik ettevõtte või haru katkestamatuks töötamiseks vajalikutooraine, materjalide, kütte, väheväärtuslike esemete, lõpetamata toodangu ja valmistoodete minimaalsete varude, samuti tuleva aja kulutusteks mahutuste tagamiseks.

Oma-käibevahendite normatiivide väljatöötamine on praegusel ajal meie arvates põhiülesandeks, mille lahendamiseta pole võimalik edasine tõus liikumises käibevahendite käibe kiirendamise eest.

Tuleb märkida, et viimaseil aastail on ettevõtted üha suuremal määral ära kasutanud käibevahendite käibe kiirendamise reserve ülenormatiivsete materjalijääkide vähendamise, tootmisperioodi lühendamise, arvelduste kiirendamise jne. teel. Kuid saavutatud eduga ei ole veel kaugeltki ammutatud kõik olemasolevad võimalused. Paljudes tööstuslikes, ehitus-, transpordi- ja muudes ettevõtteis ületavad vahendite edasise vabastamise võimalused mitmekordselt juba saavutatud tulemusi. Selle töö tõsidus nõuab kõigepealt nende vahendite täpset määratlemist, mida ettevõtteil plaani järgi peab olema, s. o. oma-käibevahendite normatiivi teaduslikku määratlemist, samuti nagu pole võimalik võitlus põhifondide tõhusa kasutamise eest ilma progressiivsete normide väljatöötamiseta iga seadme liigi kohta, nagu materjalide ratsionaalne kasutamine pole mõeldav ilma nende progressiivsete kulunormideta. Kuid real juhtudel ei soodusta kehtivad normatiivid vahendite käibe kiirendamist, üksikuis ettevõtteis nad isegi pidurdavad selle liikumise arenemist, lüues petliku pildi käibevahendite kasutamise heast seisukorrast.

Käibevahendite normatiivid seati esmakordselt sisse ligi 20 aastat tagasi. Sellest ajast peale on ministeeriumide ja peavalitsuste finantsplaanide läbi vaatamisel neid normatiive iga aasta muudetud. Et aga pole küllaldaselt tegeldud teaduslikult põhjendatud normatiivide kindlakstegemisega vahetult ettevõtteis, siis pole kehtivais normatiivides arvestatud kõiki selle aja vältel toimunud muutusi tööstuslike ettevõtete liigitamises ja koopereerimises, samuti tehnoloogilise protsessi organiseerimises eesrindlikes ettevõtteis. Mõningate materiaalsete väärtuste, tihti väga oluliste (varuosad, tööriistad, taara) osas, kehtestatakse plaanilised jäägid, lähtudes tegelikest. Lõpuks ei esine normimise põhimõtteis endis ühtlust — need erinevad igas ministeeriumis. Paljudel juhtudel ei töötata normatiive üldse välja ettevõtteis, vaid need «lastakse alla» peavalitsustest lühikese koondnumbrite loetelu kujul; nad on teada vaid raamatupidajaile ja rahandusalal töötajaile, kuid ei avalda mingit mõju käibevahendite organiseerimisele ja nende ärakasutamisele. «Peab tunnistama, et kehtivad käibevahendite normatiivid on iganenud ega vasta ettevõtete kaasaegsele tehnilisele varustatusele ja tootmise kultuurile. On saanud aeg välja töötada uued käibevahendite normatiivid, mis vastaksid muutunud tingimustele.»¹

¹ Liidu Nõukogu eelarvekomisjoni esimehe, saadik L. R. Kornietsi kaasaruanne, „Pravda“, 12. III 1949.

Normatiivid peavad olema välja töötatud igas ettevõttes, vastavalt tema tingimustele. Kui ühe või teise materjali kulu normid või seadmete samanimeliste liikide kasutamise näitajad võivad olla eri ettevõtteis enam-vähem ühesugused, siis normatiivid on tavaliselt erinevad, sest on raske leida kahte ettevõtet, kes oleksid täiesti ühesugustes normatiivide ulatust määravais tingimustes varustamisel, tootmise organiseerimisel, valmistoodangu turustamisel. Edasi seisab ülesanne selles, et jaotada normatiivid käibevahendite elementide järgi (põhimaterjalid, lõpetamata toodang jne.) tsehhide, ladude, varustusosakonna rühmade jne. järgi, ilma milleta pole võimalik ettevõtte töötaja vastustus normatiivide järgimise eest. Lõpuks tuleb lahendada rida põhimõttelisi üldküsimusi, selleks et käibevahendite normimises saada ühtne metodoloogia.

Nagu teada, kehtestati ettevõtete oma-käibevahendite normimise koostis ja põhimõtted Töö ja Kaitse Nõukogu määrusega 23. juulist 1931. a. «Riiklike koondiste, trustide ja teiste majandusorganisatsioonide käibevahendite kohta». Edasi laiendati neid põhimõtteid krediteerimise uute meetodite kohaldamisega kaubanduses alates 1936. aastast ja masinaehituses 1939. aastast, mille tulemusena reas ettevõtteis moodustuvad minimaalsed varud mitte üksi oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite, vaid ka pangakrediidi arvel. Tuleb üldistada sel alal saadud kogemusi ja formuleerida käibevahendite piiritlemise põhimõtted omadeks ja laenukuks, lähtudes kaubakäibe krediteerimise praktikast.

Käibevahendite normimise küsimus kerkib esile ühe keskse majandusliku küsimusena, mille lahendamisele tuleb kaasa tömmata tegelike ja teaduslike töötajate laialdane ring.

Vaatame lühidalt käibevahendite normimise metoodikat rahvamajanduse põhiharudes.

Tööstuses algab oma-käibevahendite normimine toorainest ja põhimaterjalidest, mis moodustavad kõikides tööstusharudes, peale ammutava, ühe tähtsama käibevahendite elemendi.

Materjalide tarvidus on seda suurem, mida suurem on tootmise maht, mida laialdasem on väljalastavate toodete sortiment, mida mitmekesisem on kasutatavate materjalide nomenklatuur. Hinnalises väljenduses ühesuuruse aastase tootmisprogrammi korral vajab rohkem käibevahendeid kellatehas, kus kasutatakse paljusid materjalide liike, kui kaalutehas, kus materjalide nomenklatuur on palju väiksem. See asjaolu dikteerib veel kord vajadust normida käibevahendeid vahetult ettevõttes, mitte aga ministeeriumi kohta tervikuna.

Esimeseks teguriks, mis määrab ära käibevahendite tarviduse materjalide varude loomiseks igas ettevõttes tema tootmisprogrammi kohaselt, on tarbija kaugus hankijaist. Marx märgib, et vajalike vahendite suurus on vahetus sõltuvuses materjalide soetamise turu lähedusest, transpordi arengust, sidevahendeist jne. Tõeliselt saabki tarbija kasutada temale välja saadetud materjale alates mitte ärasaatmise päevast, vaid nende saabumise päevast

ettevõtte lattu (kaasa arvamata mahalaadimist ja ettevalmistusoperatsioone, milledest allpool). Materjalid teel hankija juurest tarbijani on eemaldatud tootmissfäärist; mida kõrgem on teelolevate kaupade osatähtsus kogu materjalide mahus, seda väiksem on võimalik tootmise maht. Õeldust järeldub, et hankija lähendamine tarbijani on tähtsaks rahvamajanduslikuks ülesandeks, millega võimaldub vähendada ühiskondliku toote seda osa, mis on eemaldatud tootmisprotsessist ja asub ringluskanais.

Materiaalsete väärtuste eemaldamine põhjustab ka käibevahendite eemaldamist käibest. Arvelduste kehtivate tingimuste kohaselt suunab hankija üheaegselt materjalide ärasaatmisega tarbijale ka arved tasumiseks. Mõningail juhtudel saabuvad maksedokumentid kohale palju varem materjalide saadestisest. Oletame näiteks, et metall Kusnetskist Pensasse saadeti välja 20. juunil ja maksedokumentid 22. juunil. Maksedokumentid saabusid tarbijale 29. juunil ning aktseptiti tema poolt 3. juulil, laadung aga saabus ettevõtte lattu 15. juulil. Materiaalsed väärtused viibisid ringlussfääris, teel hankijalt tarbijani 25 päeva. Kuidas olid nad sel ajavahemikul finantseeritud?

Hankijale on valmistoodangu ärasaatmine kuni selle tasumiseni ostja poolt osa käibevahendite eemaldamine käibest, mis hüvitatakse talle osaliselt oma-käibevahenditega ja osaliselt Riigipanga laenuga. Tarbijal tekib käibevahendite mahutamise vajadus teelolevatesse materjalidesse, tema poolt maksedokumentide aktseptimise momendist kuni materjalide saabumiseni lattu. Eeltoodud näites aktseptiti maksedokumentid 3. juulil. See tähendab, et tarbija on kohustatud koguma arvelduskontosse arvete maksmiseks vajalikud vahendid mitte hiljem kui 7 päeva möödumisel nende aktseptimisest. Teatav osa tarbija käibevahendeist langeb käibest välja 3. juulist, kuid neile ekvivalentsed materiaalsed väärtused tulevad käibesse alles 15. juulil, s. t. 12 päeva hiljem. Järelikult olid tarbija käibevahendid 12 päeva käibest eemaldatud väärtustega, mis olid teel hankijalt temani. Selleks ajavahemikuks — maksedokumentide aktseptimise päevast kuni materjalide saabumise päevani lattu — tuleb tarbijale võimaldada käibevahendeid.

Massilise võitluse tulemusena käibevahendite käibe kiirendamise eest ja eriti kiirliiklejate liikumisega transpordis saavutatud edusammude ja liiga kaugete vedude vähendamise tulemusena on viimasel ajal järsult lühenenud ka ajavahemik dokumendi aktseptimise ja laadungi saabumise vahel. Paljudes ettevõtteis ja paljude materjalide liikide järgi langevad need ajad ühte. Tihti saabuvad materjalid kohale enne dokumente. Kuid siiski, kogu rahvamajanduse ulatuses, ei saa veel lugeda lahendatuks hankijate tarbijateni maksimaalse lähendamise küsimust. Seni esineb ikka veel fakte, kus näiteks nahakaubad lähevad Taganrogist Sverdlovskisse ja Leningradist Siberisse; Uraalist veetakse keskrajoonidesse tulekindlat savi, keskrajoonidest aga Uraali tulekindlaid telliseid jne. Võitlus ebaratsionaalsete vedude vastu, hankijate kinnistamise eest tarbijate juurde, püsib tähelepanu keskpunktis käibevahendite plaanimisel ja nende kasutamise organiseerimisel. Sõjajärgse stalinliku viisaastaku plaanis püstitatud ülesande lahendus — lühendada

keskmist vedude kaugust 790 km-lt 1945. a. kuni 690 km-ni 1950. aastaks — aitab tunduvalt kaasa käibevahendite vabastamisele käibest ja näitab edasist võitluse suunda.

Seoses käsitledava küsimusega tuleb ära märkida reas uurimustes käibevahendite kohta esinenud ebaõigeid, vääralt orienteerivaid kinnitusi selle kohta, et hankija kaugus tarbijast ei mõjuta käibevahendite tarvidust. Nii on V. P. Kopnjajevi raamatus «Kuidas parandada käibevahendite kasutamist» lk. 45 öeldud: «...kui metall saadetakse Moskva tehasesse Dnepropetrovskist, Makejevskast või Magnitogorskist, siis laadungi ärasaatmise momendist kuni kohalesaabumiseni möödub üsna hulk päevi. Kas ei tuleks võtta varustamistsükklisse ka laadungi kulgemise aega? Sellele küsimusele tuleb vastata eitavalt. Iseendast ei pikenda kaugus hankijast tarbijani varustamistsükli ega põhjusta vastavat käibe aeglustumist.» Edasi püüab autor tõestada, et hangetevahelisel ühtlasel vahemikul ei muutu Moskvas asuva tarbija käibevahendite tarvidus sellest, kas ta saab metalli Moskva tehastest «Serp i Molot» või Makejevskast. Säärased väited, mida leidub mõnedes teisteski töödes, desorienteerivad tegelikke töötajaid ja takistavad leida teid vahendite käibe kiirendamiseks.

Kuidas määrata kindlaks laadungi kulgemise aega hankijalt tarbijani ja aega, mille kestel tarbija seoses sellega vajab käibevahendeid?

Kui kogu materjal saabub tervikuna ühelt hankijalt, siis tehakse kulgemise aeg kindlaks laadungi ärasaatmise ja saabumise, maksedokumentide ärasaatmise ja saabumise kuupäevade vastastamisega. Selliseid kirjendeid leidub ettevõtete varustusosakondades. Tavaliselt tuleb üks ja sama materjal sisse mitmelt hankijalt, mis asuvad erirajoonides. Sel juhul tuleb kulgemise keskmine aeg kindlaks määrata üksikute liidetavate statistilise kaalumise teel.

Näide: Teras nr. 1 saabub tehasesse neljalt hankijalt järgmistes hulkades ja järgmise kulgemise ajaga:

Hankija	Hulk (tonnides)	Kulge aeg (päevades)
Nr. 1	7000	8
Nr. 2	4000	12
Nr. 3	2000	2
Nr. 4	10000	24
Kokku	23 000	—

Keskmine kulge aeg on:

$$\frac{7000 \times 8 + 4000 \times 12 + 2000 \times 2 + 10000 \times 24}{23000} = 15,1 \text{ päeva.}$$

Kui oletada, et maksedokumendid saadeti välja järgmisel päeval pärast laadungi ärasaatmist, et nende keskmine kulg on 4 päeva, et pangas viimistlemine võtab ühe päeva, aktsepti aeg 3 päeva, siis võrdub aeg, mille kestel on vaja käibevahendeid transpordivarude moodustamiseks, 6,1 päevaga: $15,1 - (1+4+1+3)$.

Käibevahendite tarviduse plaanimisel tuleb otsida uusi teid hankija ja tarbija vahelise kauguse lühendamiseks. Ei talita õigesti need ettevõtted, kes rakendavad plaanis eelmisel aastal tegelikult kujunenud kulgemise aega, ja siis alles töötavad välja abinõud vedude kauguse lühendamiseks. Niisuguseid abinõusid tuleb arvesse võtta plaani enda väljatöötamisel. See annab neile direktiivse laadi, mis on omane Nõukogude Liidu rahvamajandusplaanidele, võimaldab paremini ära kasutada sotsialistliku majanduse eeliseid tootmisjõudude ratsionaalses paigutamises, ettevõtete õiges koostöös. Ebaõigesti talitatakse ka neis ettevõtteis, kus hoidutakse plaanimisest, sest kõik olenevat ju varustusorganeist, kes annavad välja ordineid fondimaterjalide saamiseks. Ettevõtete tsentraliseeritud varustamise süsteem on Nõukogude Liidu rahvamajanduse suureks saavutuseks, mis aitab kaasa laiendatud sotsialistliku taastootmise tempo kiirendamisele, hankijate ja tarbijate ratsionaalsele seostamisele. Kuid tsentraliseerimine ei võta ettevõttele mingil määral ära võimalusi initsiatiivi avaldamiseks lähimate hankijate otsimisele. Nõukogude ühiskondliku korra demokratismile on iseloomustavaks jooneks see, et ettevõtete üksikute töötajate ja kollektiivide mõistlikku algatust toetatakse ja viiakse edukalt ellu, ja kui ettevõttele mõningail juhtudel on ettepanekuid hankija ratsionaalsemaks kindistamiseks, kui see oli ette nähtud plaanis, siis on nad kohustatud neid esitama.

Võitluse kogemused vahendite käibe kiirendamise eest on näidanud, millist edu on sel alal saavutanud ettevõtted, kus majandusjuhid ja parteiorganisatsioonid otsivad visalt võimalusi hankija lähendamiseks ja laadungi kulgemise aja lühendamiseks.

Teiseks tähtsaks teguriks käibevahendite tarviduse määramisel materjalide varudeks on saanud materjalide ladudesse paigutamise, sortimise, laodokumente vormistamise jne. vajadus. Suuremates ettevõtteis, kus materjalid saavad rongistega ja sadades nimetustes, on nende vastuvõtmise organisatsioonide keerukas ja tähtis toiming, mis võimaldab kiirendada materjalide üleminekut tsehhidesse töötlemiseks. Peale selle kergendab laadungite õige laiali paigutamine materjalide hulga väljaselgitamist ja võitlust liigsete varude tekkimisega ettevõtete ladudes. Kuna materjalid saavad pidevalt, siis on teatav osa käibevahendite mahutatud alaliselt vastuvõtmise protsessis olevatesse väärtustesse. Plaanimisel tuleb välja töötada abinõud mahalaadimistööde kestuse lühendamiseks. Tähtsamad neist on: mahalaadimise rinde laiendamine, tööde mehhaniseerimine, laoruumide spetsialiseerimine. Suur tähtsus on laadungite saabumise õigeaegsel plaanimisel ja paljude laadungite kuhjumise juhtude vältimisel mahalaadimise kohtadesse ettevõtteis.

Mahalaadimistöõde kiirendamisel on veel see tähtsus, et sellega vabastatakse rutemini vagunid ja teised transpordivahendid, kiirendatakse transpordivahendite käivet, mis omakorda aitab kaasa käibevahendite paremale ära kasutamisele kogu rahvamajanduses.

Kolmandaks etapiks materjalide teel tsehhi on tooraine ja põhimaterjalide ettevalmistamise vajadus tootmiseks. Paljudel juhtudel pole võimalik lasta saabunud ja mahalaaditud materjale kohe tootmisse, sest neid on vaja esialgselt ette valmistada: teha laboratoorne analüüs, kuivatada, puhastada, välja valida partii kindel koosseis jne.¹ Materjalide ettevalmistamiseks vajalik aeg kõigub mõnest tunnist teravilja või metalli analüüsimisel kuni mõne päevani tsemendi analüüsimisel ja vahel ka kuudeni, näiteks puidu kuivatamisel. Selle aja vältel on käibevahendid mahutatud materjalidesse. Seejärel tuleb käibevahendite tarviduse plaanidel hoolitseda materjalide tootmiseks ettevalmistamise perioodi maksimaalse lühendamise eest. Ühtedel juhtudel on vaja selleks organisatsioonilisi abinõusid (laboratooriumide töötamine kahes vahetuses, materjalide spetsifikatsioonide täpne märkimine lepinguis jm.), teistel — uute analüüsimise, kuivatamise jne. meetodite juurutamine. Kõrgesagedusvoolu rakendamine lühendab metsamaterjali kuivatamise aega mitmest kuust mõne tunnini. Infrapunaste kiirte kasutuselevõtmine nahkade kuivatamisel Kominterni-nimelises Leningradi nahavabrikus lühendas kuivatamisprotsessi 10—12 tunnilt 30 minutini.

Suurim tähtsus materjalide ettevalmistusperioodi lühendamiseks on sellesse hankijate kaasatõmbamisel, selleks et nad saadaksid materjale ettevalmistatud kujul ja kõrge kvaliteediga: metallilaastu kokkूपressitud, metsamaterjale kuivana jne. Väga tähtis on ka materjalide komplektna saatmine selles vahekorras, nagu on vajalik tootmisele, sest ühe komponendi puudumine võib põhjustada suure materjalide partii seismajäämist lattu.

Seni olid kõne all ettevõttele kuuluvad materjalid, mida pole võimalik vahetult ära kasutada tootmises, kas sellepärast, et nad on teel, või sellepärast, et nad pole veel ette valmistatud töötlemiseks. Nüüd jõudsimme viimasesse staadiumi. Kas ettevõtte on võimeline ära kasutama ettevalmistatud materjale otsekohe, niiöelda «rattailt», või tal peab olema, rööbiti eespool loetletud staadiumis olevate materjalidega, ka alaline materjalide varu, mis on tootmiseks täielikult ette valmistatud? Ja kui niisugune varu on vajalik, siis kui suur see peab olema? Kui palju on vaja käibevahendeid selle varu moodustamiseks?

Vastus esimesele küsimusele on antud I peatükis, käibevahendite sisu ja otstarbe käsitlemisel. Tootmisprotsessi katkematu kulgemine nõuab nimelt just nende materjalide alalise varu olemasolu, mis oleksid täielikult valmis töötlemiseks, mida me edaspidi nimetame jooksvaks laovaruks. Kõik eelmsed staadiumid ainult selleks ongi vajalikud, et ilma nendeta ei ole võimalik

¹ Uksikuil juhtudel ei vasta saadud materjalid ettevõtte nõudeile, ja neid tuleb esialgselt, enne tsehhi andmist, ette valmistada.

luua niisugust varu. Vastus teisele küsimusele on keerukam ja tekitab erialases kirjanduses kõige rohkem arvamuste lahkuminekuid.

On täiesti ilmne, et jooksva laovaru suurus sõltub kõigepealt (muudel võrdsetel tingimustel) materjalide hangete tihedusest. «... et tootmisprotsess ei katkeks, peab olema teatav varu niisuguseid materjale kogu selleks ajavahemikuks, mil uus toode ei saa asendada vana».¹ Tööpoolest, kui mingi materjali hanked toimuvad üks kord kuus, siis peab jooksev varu tagama ettevõtte katkematu töö võimalusi kuu jooksul, järjekordse materjalide partii saabumiseni. Kui kahe hanke vahelist intervalli, mida me nimetame varustusperioodiks, lühendada poole võrra, siis väheneb vastavalt ka jooksva varu suurus. Tuleb alla kriipsutada, et kõne on konkreetseist materjalide liikidest, s. t. mitte terasest üldse, vaid terasest selle profiiliga, margiga jne, mis on vajalik antud toote valmistamiseks; terase saabumine teistes markides ei kergenda ettevõtte olukorda.

Ettevõttele-tarbijale on tavaliselt kasulik saada materjale võimalikult tihe-
mini: mida lühem on varustusperiood, seda vähem on mahutatud käibevahendeid jooksvasse laovarusse. Kuid hangete tihedusel on ka oma piirid. Seda limiteerib esiteks monteerimisnorm, s. t. partii suurus, millest vähemat ei ole hankija nõus saatma, sest väikeste partiide tootmiseks ta peaks vahetpidamata ümber korraldama seadmeid, mis vähendab toodangu väljalaske mahtu ja tõstab selle omahinda; teiseks limiteerib hangete tihedust transiidinorm, s. t. transpordi poolt veoks vastuvõetava minimaalse laadungi suurus. Kui ettevõtte tarbib mingit materjali 40 t kvartalis, transiidinorm aga on üks vagun (20 t), siis on ilmne, et hanked ei saa olla tiheimini, kui kaks korda kvartalis. Kolmandaks ei saa, isegi samalinnaliste hangete korral ja oma auto-
transpordi kasutamisel, materjalide soetamine olla liiga tihe, sest see teeb kalliks mahalaadimised, koormab varustusosakonna töötajaid jne. Lõpuks neil juhtudel, kui materjalide andmine tootmisse ei toimu süstemaatiliselt, vaid oletame üks kord kuus, siis on tarbija ise huvitatud sellest, et vajalikke materjale toodaks talle samuti ütleme üks kord kuus, võimalikult materjalide tootmisse andmise kuupäevale lähemal ajal.

Seega on meil olemas teatava kestusega varustusperiood, mis, oletame, võrdub 30 päevaga. Milline (päevades) peab seejuures olema jooksev laovaru ja kui palju tuleb eraldada selle moodustamiseks käibevahendeid? Nagu eespool märkisime (vt. lk. 50), on ettevõttes, kus tarbitakse suurt arvu materjale, jooksev laovaru kõige lähemal 50%-le hangete partiidest, millede suurus sõltub hankeperioodi kestusest.

Niisugusel, kõige tüüpilisemal juhul tuleb käibevahendite tarviduse (normatiiv) kindlaksmääramisel võtta varustusperiood poole suuruses.

Jooksva laovaru maksumus moodustab enamail juhtudel oma-käibevahendite normatiivi põhiosa. Seepärast tuleb selle planimisel panna erilist rõhku uute võimaluste otsimisele nende varude suuruse vähendamiseks. Siin

¹ K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 139 (v. k.).

mängib tähtsat osa õige lepingute sõlmimine, kus tuleb ette näha mitte ainult hangete kuud, vaid võimalust mööda ka dekaadid või viispäevakud. NSV Liidu Ministrite Nõukogu määruses 21. aprillist 1949. a. on eriti alla kriiputatud lepingute tähtsust rahvamajandusplaani täitmiseks. Valitsuse määruses on märgitud, et lepinguta hanked soodustavad materiaalsete väärtuste ülenormatiivsete jääkide tekkimist, et need ei ole lubatavad. Turustusbaaside organiseerimine kohtadel soodustab samuti hangete tihenemist ja nende suuremat kompleksust. Lõpuks on suur tähtsus tarbitavate materjalide nomenklatuuri vähendamisel: igas materjali liigis tuleb hoida teatavat varu, ja mida vähem tarbitakse materjalide liike, seda väiksem on üldine varude suurus.

V. V. Kuibõševi nimelises Kolomenski veduritehases oli tarbitavate materjalide nomenklatuuri vähendamine üks tähtsamaid abinõusid materjalide kokkuhoiuks ja käibevahendite vabastamiseks.

Paljudel juhtudel tuleb materjalide normatiivi kindlaksmääramisel ette näha reserv- ehk kindlustusvaru. Säärase varu vajadust tingib see asjaolu, et tegelikult saabuvad materjalid harva absoluutselt võrdsete ajavahemikkude järgi. Lepingulise kohustuse järgi — välja saata materjal võrdsete partiidena igadekaadiliselt — võib hankija neid välja saata 1-sel, 18-ndal ja 22-sel kuupäeval. Sel juhul möödub esimese ja teise partii saabumise vahel 17 päeva 10 päeva asemel. Samuti võib ka keskmisel transportimise kestusel, mis näiteks on 12 päeva, laadung saabuda kohale ka 9 ja 15 päeva pärast. Lõpuks võib üksik materjalide partii osutada alaväärtuslikuks, mittekomplektseks jne.

Garantii- ehk kindlustusvaru plaanimine on kõige keerulisem, sest ta pole plaanitava iseloomuga. Garantiivaru suurus on väiksem selles ettevõttes, mis asub ühenduste tsentrumis, kui selles, mille asukoht on nende äärel; ta on väiksem mittedefitsiitsetes ja vastastikku asendatavates materjalides ning suurem unikaalsetes materjalides; ta on väiksem teise järgu tähtsusega, tootmise käiku mitte pidurdavates materjalides ning suurem põhimaterjalide liikides, milleta ettevõtte ei saa läbi üht päevagi.

Igal juhul tuleb plaanisel suunata kõik jõupingutused garantiivarude tarvidust põhjustavate tegurite maksimaalsele kõrvaldamisele, mitte aga nende suurendamisele. Nende nõuete valgustusel paistabki prof. Z. S. Katsenelenbaum¹ poolt soovitatav kindlustusvaru plaanimise skeem meile ebaõiglane. Nimetatud raamatu 44. leheküljel on öeldud, et tuleb ette näha varu: kõrvalekaldumise juhuks laadungite väljasaatmise keskmisest tihedusest, kõrvalekaldumiseks sortimendist, tooraine ebaühtlaseks väljaandmiseks tootmisse, ettenägematuteks häireteks varustamisel. Kõikide nende asjaolude summeerimine on metodoloogiliselt ebaõige juba seetõttu, et nad vaevalt võivad ühte langeda kõikides materjalide liikides. Ei tule imestada, kui säärase arvutuse metodoloogia alusel moodustab garantiivaru tsiteeritud raamatu

¹ Z. S. Katsenelenbaum, Käibevahendite normimine masinaehituses, Mašgiz, 1950 (v. k.).

järgi kuni 20 päeva, enamikus materjalides on see suurem jooksvast varust ja pooles näitena toodud juhtudest moodustab see 50% kogu põhimaterjalide normatiivist. Säärase arvutuse kõrgendatust tõestab tegelikkus: Moskva tehasel «Kalibr» oli 1947. aastal kindlustusvaru suurus 7,5 päeva, 1948. aastal — 4,5 päeva. Analoogilised andmed teistest ettevõtetest tõestavad, et sõjajärgse stalinliku viisaastaku plaani edukas täitmine, transpordi töö ja varustamise organiseerimise paranemine, lepingulise distsipliini kõvenemine rahvamajanduse harudes loovad kõik tingimused hangete rütmilisuse tagamiseks, mis võimaldab vähendada garantii näol olevaid materjalide varusid ja vabastada käibest tunduvald summasid käibevahendeid.

Tuleb silmas pidada, et garantiivaru ülesanne Nõukogude Liidus on erinev analoogiliste varude ülesandest kapitalismi tingimustes.

Kapitalistlike ettevõtteid ja turustusbaasides peab leiduma alaliselt tunduvald varusid igasuguseid materjale, sest tootmise maht ja struktuur ei ole ette teada. Meie maal vajavad ettevõtted garantiivarusid vaid arvestades juhulike plaanist kõrvalekaldumiste võimalusega.

Me käsitlesime kõiki etappe, mis tingivad käibevahendite eraldamise vajadust materjalide varude moodustamiseks. Neiks etappideks osutusid: a) tekkond hankijast tarbijani; b) materjalide mahalaadimine ja laialipaigutamine; c) materjalide ettevalmistus tootmiseks; d) jooksev laovarude ja e) garantii- ehk kindlustusvaru.¹ Kõikide loetletud etappide summeerimine annab antud materjali normatiivi, üksikute materjalide normatiivide summa aga kogu normatiivi rühmale «tooraine ja põhimaterjalid», mis eraldatakse välja dokumentides finantsplaanide juurde ja raamatupidamise aruandeks. Kuid enne kui siirdume oma-käibevahendite tarviduse näitlikule arvustusele, tuleb läbi arutada vastuväide ülaltoodud liidetavate summeerimise kohta normatiivi saamiseks. See vastuväide on formuleeritud järgmiselt: «Paistab, et vahendite üldise käibe kestuse kindlakstegemiseks tootmisvarudes tuleks need elemendid lihtsalt liita... Tegelikuses peab käibe aeg olema lühem, sest vastuvõtmise ja tootmiseks ettevalmistuse aeg võib ühtuda reservides viibimise ajaga, samuti ka varustussükliga seotud ajaga.»² Edasi selgitab autor, et kas materjalide vastuvõtmine ja ettevalmistus võivad toimuda sel ajal, kui ettevõtte töötab kindlustusvaru arvel, või ei tule kindlustusvaru arvestada, kui vastuvõtmine ja ettevalmistus on kauakestvad. Järeldus on niisugune: «Keskmise varunormi arvutamisel on selle aluseks pool minimaalselt võimalikust varustussüklid. Sellele suurusle tuleb lisada: a) kas materjalide vastuvõtmise ja selle tootmise andmiseks ettevalmistamise aeg, või b) materjalide viibimise aeg reservvarudes. Seejuures võetakse arvesse suurem neist suurustest.»³

¹ Etapid a, c ja e puuduvad paljudes ettevõtteis ning paljude materjalide kohta.

² V. P. K o p n j a j e v, Kuidas parandada käibevahendite kasutamist, 1949, lk. 49–50 (v. k.).

³ Samas, lk. 51 (v. k.).

Niisugune soovitus näib meie ebaõigena. Kui jooksva laovaru moodustamiseks vajalike käibevahendite kindlaksmääramisel me arvestasime ühtumise võimalust, siis oli seal kõne sellest, et kui üht materjali on maksimum, siis teist on samal ajal miinimum. Järelikult põhines vahendite ökonomia tegelikul materiaalsete väärtuste liikumisel. Teisiti on lugu siin. Selleks et ettevõtte saaks töötada katkestamata, on vajalik materjalide olemasolu ühesaegselt nii mahalaadimise ja ettevalmistamise protsessis kui ka reservvarus (seal, kus kaks viimast elementi on ette nähtud). Ainult seetõttu, et laos nr. 1 on materjalid reservis, ei lange ära vajadus ühesaegselt tootmiseks ettevalmistatava materjali olemasolus laos nr. 2. Muidu tuleks iga kord töötada garantiivaru arvel, ja see kaotaks oma põhitähtsuse. Ja ümberpöördu — kui tekkis seisak varustamises ja lõppes jooksev laovaru, tuleb ettevõttel asuda materjalide selle reservvaru kasutamisele, mida on võimalik lasta töösse otsekoheselt kasutamiseks ettevalmistamata materjalide olemasolu (kui palju neid ka ei oleks) ei saa ettevõtet aidata.

Seega ei seisa asi selles, et ühtub aeg, vaid selles, et ei ühtu materjalid, et materjalide olemasolu ühes staadiumis ei võimalda läbi saada materjalideta teises staadiumis. Seepärast kordame veel kord, et meie peame vajalikuks, oma-käibevahendite plaanilise normatiivi kindlaksmääramisel toorainele ja põhimaterjalidele, summeerida kõik varude moodustamise etapid.

Võtame näite oma-käibevahendite arvutamise kohta tooraine ja põhimaterjalide varu moodustamiseks, lähtudes järgmistest andmetest (vt. esimene tabel lk. 61).

Alustame normatiivi väljatöötamist varudest teel (transpordivarud), nende moodustamise esimese etapi kindlaksmääramisest. Selleks lisame dokumentide kulgemise ajale (lht. 5) aktseptimiseks ette nähtud 3 päeva ja lahutame saadud suuruse laadungi kulgemise ajast (lht. 4). Saame järgmise teeloleku kestuse (päevades) (vt. teine tabel lk. 61).

Ülejäänud materjalidele ei ole tarvis nende teeloleku ajaks vahendeid ette näha, sest laadungi kulgemise aeg on lühem dokumentide kulgemise ajast ja ettevõtte saab materjalid kätte enne aktseptimist. Kuna teras saadakse mitmelt hankijalt, siis tuleb kindlaks määrata nende teeloleku kaalutud keskmine aeg. See võrdub:

$$\frac{(10\ 000 \times 13) + (4000 \times 1) + (6000 \times 9)}{20\ 000} = 9,4 \text{ päeva.}$$

Samal viisil tuleb kindlaks määrata ka keskmine laadungi vastuvõtmise aeg ja keskmine jooksva varu suurus (päevades).

Metsamaterjalide kohta, kuigi neid saadakse kahelt hankijalt, ei ole otsarbekohane keskmist kestust kindlaks määrata, sest antud juhul on hanketingimused niivõrd erinevad, et «keskmisel» pole reaalselt tähtsust. Vastuvõtmise ja tootmiseks ettevalmistamise aeg on antud tinglikud. Jääb kindlaks määrata jooksva laovaru ja garantiivaru suurus (päevades).

Jrk. nr.	Materjalide nimetus	Kulutus IV kvartalis (tuh. rbl.)	Laadungi kulgemise aeg (päevades)	Dokumentide kulgemise aeg (päevades) ¹	Mahalaadimine (päevades)	Ettevalmistamine tootmisse (päevades)	Varustamisperiod (päevades)	Hangete arv kvartalis
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Teras nr. 1	10000	24	8	2	2	30	3
2	"	4000	9	5	1	2	45	2
3	"	6000	18	6	1	2	45	2
4	Teras nr. 2	5000	1	4	1	1	10	9
5	Mootorid	40000	17	6	4	10	5	18
6	Vask	3000	30	9	2	2	45	2
7	Alumiinium	8000	26	8	2	3	30	3
8	Metsamaterjalid	2000	1	4	1	1	15	6
9	"	1000	90	7	10	120	90	1
10	Ruberoid	1000	1	4	1	1	10	9
11	Kaabel	500	2	4	1	1	10	9
12	Riie	500	1	4	1	—	15	6
	Kokku	81000	—	—	—	—	—	70

Jrk. nr.	Materjalide nimetus	Kulutus kvartalis (tuh. rbl.)	Normimisel arvestatav kulgemise aeg
1	2	3	4
1	Teras nr. 1	10000	13
2	"	4000	1
3	"	6000	9
4	Mootorid	40000	8
5	Vask	3000	18
6	Alumiinium	8000	5
7	Metsamaterjal	1000	80

Kuna ettevõtte saab palju erisuguseid materjale ning erisugustel tähtaegadel (kokku 70 hanget kvartalis, s. t. ettevõtte saab materjale peaaegu iga päev), siis võimaldub normimiseks võtta jooksev laovaru poolse varustusperioodi ulatuses.

Terase nr. 1 kindlustusvaru ei tohi ületada keskmist, sest teras saabub kolmelt hankijalt ja hanketähtaegade rikkumine ühe poolt neist on kompensatav teiste poolt. Hangete järjekorra õigel koostamisel ei tohi nende vahe-

¹ Materjalide väljasaatmise kuupäevast kuni dokumentide maksjale saabumise päevani.

line intervall ületada kahte nädalat (seitse hanget kvartali vältel). Kindlustusvarule osutub küllaldaseks pool selle intervalli suurusest, s. o. 7 päeva. Terasele nr. 2 on kindlustusvaru üleaarune, sest laadungi kulgemise aeg on tähtsusetu ning varustusperiood võrdlemisi lühike. Mootorite kindlustusvaru ei tohi samuti ületada 5—6 päeva (3—4 päeva võimalikeks kõrvalekaldu misteks hankija süü läbi ja 1—2 päeva võimalikuks takistuseks transpordis). Palju suuremat varu tuleb ette näha vasele ja alumiiniumile, mida hangitakse kaugelt ja võrdlemisi harva. Käesoleval juhul võib kindlustusvaru suurusks võtta umbes 75% varustusperioodist, s. o. 33 päeva vasele ja 22 päeva alumiiniumile. Kaugelt ja üks kord kvartalis saadavatele metsamaterjalidele tuleb ette näha kindlustusvaru samuti 75% ulatuses varustusperioodist, s. o. 67 päeva, tingimusel, et ei loodaks kindlustusvaru kohapealt saadavaile metsamaterjalidele. Mis puutub ülejäänud materjalidesse, mida saadakse tihti ka lähedalasuvailt hankijailt, siis nende kindlustusvaru peab olema minimaalne, võib isegi üldse puududa.

Loomulikult on siintoodud kindlustusvaru põhjendamise meetodika mõnevõrra skemaatiline. Normatiivide väljatöötamine konkreetseis ettevõtteis selgitab ka täiendava tarviduse kindlustusvarus (eriti hangete võimaliku komplektituse puhul) ja täiendavad võimalused selle varu vähendamiseks, ettevõtte varustamise organiseerimise parandamise teel.

Eeltoodud arvestuste kohaselt plaanitakse oma-käibe vahendite normatiiv tooraine ja põhimaterjalide varu moodustamiseks järgmiselt¹ (vt. tabel lk. 63).

Abimaterjalidele tuleb normatiivi arvestada põhimõtteliselt samuti kui põhimaterjalidelegi. Kuid tegelikkuses on peaaegu võimatu nii detailselt analüüsida mitme saja (ka tuhandete) abimaterjalide liigi liikumist. Seda pole ka vajagi, sest iga üksiku abimaterjali liigi maksimum on tavaliselt väike. Seepärast on otstarbekohane liigitada kõik abimaterjalid normimiseks kolme rühma:

1) tähtsamad materjalid (küte, materjalid jooksevremondiks jm.) tuleb eraldada ja normida samas korras kui põhimaterjalilegi;

2) samalaadsed materjalid (lakid, värvid, isolatsioonimaterjal jm.) tuleb ühendada rühmadesse ja kindlaks teha igale rühmale üldine normatiiv;

3) kõik muud abimaterjalid — ühendada maksimumuse järgi ja, silmas pidades nende määratu suurt mitmekesisust, ette näha varu norm päevades vähe suuremas ulatuses, kui abimaterjalide teisele rühmale. Ühtlasi tuleb mees pidada, et, nagu märkisime esimeses peatükis, just abimaterjalide osas teki vad ettevõtteis mitmeaastased varud. Seepärast peab käibe vahendite plaani-

¹ Normatiivi väljaarvestamisel on tähtis ühe või teise materjali tarviduse arvutamiseks õigesti kindlaks määrata lähtekvartal. Hooajalistes harudes on tavaks võtta arvutamiseks minimaalse tootmismahuga kvartal, arvestades sellega, et vahendite tarvidus üle selle miinimumi kaetakse Riigipanga krediidiga. Mittehooajalistes harudes võetakse neljas kvartal kui kõige suurema tootmismahuga kvartal.

Jrk. nr.	Materjalide nimetus	Kvartali kulutus (tuh. rbl.)	Päevane kulutus (tuh. rbl.)	Varude moodustamise etapid (päevades)						Normatiiv tuh. rubla- des (lht. 4 × lht. 10)
				teekond	vastu- võtmine	etteval- mistamine	jooksev laovaru	garantii- varu	kokku (lht. 5—9)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Teras nr. 1	20000	222	9,4	1,5 ¹	2	18,7 ¹	7	38,6	8569
2	" nr. 2	5000	55	—	1	1	5	—	7	385
3	Mootorid	40000	445	8	4	10	2,5	6	30,5	13572
4	Vask	3000	33	18	2	2	22,5	33	77,5	2557
5	Alumiinium	8000	89	15	2	3	15	22	57	5073
6	Metsamaterjal	2000	22	—	1	1	7,5	—	9,5	209
7	"	1000	11	80	10	120	45	67	322	3542
8	Ruberoid	1000	11	—	1	1	5	2	9	99
9	Kaabel	500	6	—	1	1	5	1	8	48
10	Riidematerjal	500	6	—	1	—	7,5	—	8,5	51
Kokku		81000	—	—	—	—	—	—	—	34105

mine orgaaniliselt sisaldama abinõusid ka nimetatud materjalidega varustamise organiseerimise parandamiseks.

Käibevahendite normimine väheväärtuslike ja kiirestikuluvate tööriistade varudeks toimub paljudes ettevõttes vägagi primitiivselt. Arvestatakse välja olemasolevate tööriistade protsendiline suhe tootmiskulude eelarvega ja lähtudes sellest protsendist, plaanitaksegi tööriistade tarvidus eelseisvaks perioodiks. Näiteks moodustasid tööriistade varud 1949. aastal 3 miljonit rubla, aastase kulutuste eelarve olles 120 milj. rubla, s. t. iga tootmiskulu rubla kohta tuleb tööriistu 2,5 kop. eest. 1950. aastaks antakse teatav vahendite käibe kiirendamise ülesanne ning normatiiv määratakse, oletame, 2,3 kopikale kulu iga rubla kohta. Kui kulutuste eelarve kinnitatakse ettevõttele 1950. aastaks 135 milj. rubla suuruses, siis tööriistade normatiiv määratakse 3,1 milj. rublale.

Säärane metodoloogia on mõeldav neis tööstusharudes, kus tööriistade normatiiv on tähtsusetu ja kus tootmise tehnoloogiat aasta-aastalt oluliselt ei muudeta. Täiesti kõlbmatu on aga see masinaehituses — tööriistade kulutuse mõttes otsustavas harus.

Sotsialistlikule masinatööstusele on iseloomustav kõrgeproduktiivsete eriseadiste ja -tööriistade rakendamine. Seepärast nõuab üksikuis ettevõttes toodangu uute liikide ja uute töömeetodite juurutamine suurt üleküllastamist tööpinkidega, kuigi uue tootmisviisi rakendamisel väljalastava toodangu maksumus ei tõuse või tõuseb tähtsusetult. Oletame, et masinaehitustehas

¹ Kaalutud keskmine.

laskis 1949. aastal välja toodangut 180 milj. rubla eest, 1950. aastaks aga, seoses uute, keerukate toodete valmistamise viiside kätteõppimisega, jäeti talle tootmisprogramm maksumuselt endiseks. Seoses vahendite käibe kiirendamise ülesandega, peaks tööriistade normatiiv stabiilse programmi korral vähenema ja osa vahendeid käibest vabanema. Tegelikult aga ei ole ettevõtte olemasolevad tööriistad ja seadised tunduvas osas kõlblikud uute toodete väljalaskmiseks, ning on vaja käibevahendeid uute seadiste ja tööriistade loomiseks. Sellisel juhul tekib mittevastavus varu maksumuse ja selle naturaalse koostise vahel. See asjaolu võib tekitada finantsilisi raskusi ja raskendada uue tootmisviisi ettevalmistamise käiku.

Minimaalse alalise tööriistade varu moodustamiseks vajalike käibevahendite plaanimine on tunduvalt keerulisem kui põhi- ja abimaterjalide normimine. Esiteks, nagu juba märkisime, kuulub masinaehitustehaseis tööriistade nomenklatuuri mitmeid tuhandeid nimetusi. Teiseks muutub tööriistade koosseis tihti, uueneb; kolmandaks võtavad tööriistad osa tootmisprotsessist mitte üks kord, vaid mitu korda, nad käibivad: tööpingilt, kus neid kasutatakse, teritamise- (remondi-) töökotta ja tagasi. Neljandaks ei kasutata kõiki tööriistade liike süstemaatiliselt, päevast päeva; on võimalik niisugune tootmise organiseerimine, milles teatavaid tööriistade liike kasutatakse perioodiliselt, ütleme, iga kuu II, IV ja VI viispäevakus. Lõpuks valmistatakse paljusid tööriistade liike ettevõttes endas, osa neist aga saadakse mitmesugustelt hankijatelt.

Tööriistade varude moodustamise etapid on järgmised:

a) väljastpoolt soetatavaile tööriistadele (neid hoitakse tööriistade kesklas) on need samad mis materjalidelegi: teolelek, vastuvõtmine, sorteerimine ja tootmiseks ettevalmistamine, jooksev ja garantiivaru;

b) ettevõttes endas valmistatavaile tööriistadele — jooksev varu tehase tööriistade kesklas ja vähene garantiivaru tähtsamais liikides;

c) kõikidele tööriistadele (nii omavalmistatud kui ka soetatavaile) — vahetult tootmisprotsessis asuv tööriistade käibevaru: töökohtadel, teritamise- (remont-) töökodades ja tsehhi jaotuslaos.

Punktides «a» ja «b» loetletud varude suuruse kindlakstegemine ei erine millegagi analoogilistest arvestustest põhimaterjalides. Mis puutub aga käibevaru arvestamise meetodikasse, siis see on täiesti erinev mitmesugustes ettevõtetes ja tööriistade eri liikide suhtes (seadised, lõike-, mõõte-, vormimis- jt. tööriistad). Näitena toome NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee Tehnilis-majandusliku Informatsiooni Instituudi poolt soovitatava lõiketööriistade käibevaru arvutamise meetodi.

Käibevaru moodustatakse tööriistadest, mis igal antud momendil on olemas tsehhi jaotuslaos, töökohtadel ja töökojas (remont, teritamine). Selle varu suurus sõltub üheaegselt samal töökojal rakendatavast tööriistade hulgast (komplektus); töökohtade (tööpinkide) arvust, kus üheaegselt rakendatakse antud tööriistu; tööriistade vastupidavusest ja nende terituse arvust ühes vahetuses (8 tundi); tööriistade terituse või remondi tsikli kestusest.

Tsüklina mõeldakse antud juhul ajavahemikku tööriista teritusele (või remonti) andmise momendist kuni tema tagasitulekuni terituselt (või remondist) tehnilise kontrolli osakonna kaudu jaotuslattu.

Nimetatud tsükli kestust iseloomustav koefitsient määratakse kindlaks kui tsükli kestuse suhe tööaja ühe vahetusega (8 tundi). Selle koefitsiendi rakendamine selgub järgmisest näitest:

Jrk. nr.	Tööriista iseloomustus	Teritus-tsükli (remondi) kestus	Koefitsient (K)
1	Lihtsa konstruktsiooniga tööriistad: puurid, keermepuurid, keermelõikajad, plekikäärid	Mitte üle 4 tunni	0,5
2	Keerukama konstruktsiooniga tööriistad: keerukamad lõiketerad, kaliiberpuurid, faasipuurid, lihtsad tõuketerad	4 kuni 8 tundi	1,0
3	Keeruka konstruktsiooniga tööriistad: tigufreeserid, keerulise konstruktsiooniga läbitõmbeterad, ketassaed, freeserid \emptyset kuni 150 mm sissepandavate nugadega, kaliiberpuurid sissepandavate nugadega	8 kuni 12 tundi	1,5
4	Kokkupandavad tööriistad: modulfreeserid, lõike-terahoidjad koos teradega, kokkupandavad läbitõmbeterad, freeserid \emptyset üle 150 mm sissepandavate nugadega	üle 12 t.	2,0

Tööriistade hulk t töökohal tehakse kindlaks operatsioonide tehnoloogiliste kaartide järgi. Sellele hulgaile lisatakse teatav garantiivaru g , mis võrdub t korrutisega kindlustuse tingkoefitsiendiga Kt .

Koefitsient Kt on kindlaks määratud kogemuste põhjal; ta on suhteliselt seda väiksem, mida rohkem rakendatakse tööriistu ühel töökohal. Nii määrati ühes tehases järgmine kindlustuskoefitsient:

Tööriistade arv ühel töökohal	Kindlustuskoefitsient (Kt)
Kuni 4	1,0
4 — 7	0,75
7 — 10	0,5
üle 10	0,3

Uhe tööpingi kohta saadud vajalik tööriistade hulk korrutatakse antud operatsiooni teenindavate tööpinkide või töökohtade üldise arvuga \bar{u} . Töökohtade tagamiseks vajalik tööriistade hulk tsehi jaotuslaos ja teritusel (arvestades terituse või remondi tsüklilisusega) on $hk\bar{u}$, kus

h on tööriistade terituste arv ühes 8-tunnises vahetuses,

k — teritustsükli (remondi) kestuse koefitsient,

\bar{u} — tööpinkide või töökohtade üldarv.

Seega võib lõiketööriistade käibevaru kv väljendada järgmise valemiga:

$$kv = (t + g + hk) \bar{u}.$$

Määrame kindlaks lõiketööriistade käibevaru suuruse, lähtudes järgmistest andmetest:

Jrk. nr.	Tööriistade nimetus	Tööpinkide arv, kus rakendatakse tööriistu	Tööriistade arv töökojal	Terituste arv vahetuse kestel	Terituse kestus (tundides)
1	Puurid	20	4	5	kuni 4 tundi
2	Keermepuurid	15	6	4	"
3	Keermelõikajad	15	8	8	"
4	Plekikäärud	10	2	8	"

Alustame garantiivaru g arvutamisest. Rakendades ülalmärgitud kindlustuskoefitsienti Kl , saame järgmise garantiivaru suuruse ühe tööpingi või töökohta kohta:

- Puurid — 3
- Keermepuurid — 5
- Keermelõikajad — 4
- Plekikäärud — 2

Rakendades eeltoodud valemit, saame:

Jrk. nr.	Tööriistade nimetus	Tööriistade hulk töökojal (t)	Garantiivaru (g)	Terituste arv (h)	Terituse koefitsient (k)	Üldine tööpinkide arv (\bar{u})	Käibevaru tükides $kv = (t + g + hk) \bar{u}$
1	Puurid	4	3	5	0,5	20	190
2	Keermepuurid	6	5	4	0,5	15	195
3	Keermelõikajad	8	4	8	0,5	15	240
4	Plekikäärud	2	2	8	0,5	10	80

Pärast tööriistade minimaalse arvulise varu kindlaksmääramist tuleb kindlaks teha selle moodustamiseks vajalik käibevahendite normatiiv. Kõigepealt tuleb kindlaks määrata tegeliku varu maksimumus. Tööriistade kesklaos leiduvad (samuti hankija juurest teel olevad) tööriistad hinnatakse preiskurandi-hindades, lisakulude lisandamisega (ostetavad) või omahinnas (omavalmistatud). Teisiti on lugu käibevaruga, mis asub tsehhide jaotusladudes, millest enamik on ühel või teisel määral kulunud. Tööriistade väljaandmisel kesklaost tsehhide ladudesse kantakse 50% nende maksimumusest k o h e maha tootmisomahinda, nii et see summa peegeldub lõpetamata toodangu omahinnas ja kuulub seega lõpetamata toodangu normatiivi. Seoses sellega väheneb vastavalt käibevahendite tarvidus kirje «Tööriistad» järgi.

Tööriistade minimaalse varu moodustamiseks vajalike käibevahendite normatiiv võrdub tööriistade kesklaole vastaval menetlusel kindlaksmääratud käibevahendite hulgaile pluss 50% tööriistade käibevaru maksimumusest.

Finantsplaanides ja raamatupidamise aruandluses koondatakse väheväärtuslikud ja kiirestikuluvad tööriistad, nagu juba märkisime, ühisesse kirjesse tootmis- ja elutarbelise inventariga. Tootmisinventar (tuletõrjevahendid, signaliseerimiseks, sidepidamiseks jne.) normitakse, lähtudes eksploatatsiooni reeglite järgi vajalikust hulgast ühe ruumi, ühe m² põrandapinna kohta jne. Elutarbeline inventar määratakse, lähtudes ühe inimese, ühe toa jne. kohta ette nähtud normist, ning iga eseme teenimisest.

V ar u o s i normitakse praegu nende maksimumuse suhendamise teel aasta alguseks olevate põhifondide maksimumusega. Kui näiteks 1949. aastal varuosadesse mahutatud käibevahendid moodustavad 5% olemasolevate põhifondide maksimumusest, siis 1950. aastaks nähakse ette vahendeid, oletame, 4,8% suuruses. Arusaadavalt ei ole niisugune metodoloogia täiuslik.

Kõige keerukamaks osaks tööstuse käibevahendite normimisel on lõ p e t a m a t a t o o d a n g u s s e mahutatud vahendite normimine. Lõpetamata toodangu koosseis on, peamiselt masinaehitustööstuses, niivõrd rohkearvuline ja mitmekesine, olenevalt valmistatava toodangu laadist, tootmise organiseerimise tüübist, koopereerimise astmest ja vormist jne., et võimatu on leida ühtset käibevahendite tarviduse kindlaksmääramise viisi. Toome seetõttu üldise arvestamise vormi ning näitame seejärel selle tegeliku rakendamise teid erisugustes ettevõttes.

Esimeseks käibevahendite suurust mõjutavaks teguriks on kulutuste eelarve, aasta jooksul valmistatava toodangu omahinna absoluutne s u u r u s. Muudel võrdsetel tingimustel on lõpetamata toodangu normatiiv ettevõttes, mille aastane kulutuste eelarve moodustab 100 milj. rbl., kõrgem, kui teises ettevõttes, kus kulutuste eelarve on 80 milj. rbl. Seepärast pole toodangu omahinna alandamine mitte üksi rentaabluuse tõstmise tähtsaks tingimuseks, vaid ka lõpetamata toodangusse mahutatud vahendite käibest vabastamise tõsiseks eelduseks.

Teiseks normatiivi suurust määravaks teguriks on tootmisperi-
 oodi kestus. Siin esineb samuti otsene sõltuvus: mida pikem on toot-
 misperiood, seda kauemaks peatuvad käibevahendid tootmissfääris, seda
 rohkem on neid ettevõttele vaja, selleks et võimaldada pidevat materjali-
 varude uuendamist, ja ümberpöörduvalt — mida lühem on tootmisperiood,
 seda vähema vahendite summaga teostub tootmisprotsess. Seepärast ei
 tõsta töövõljalikuse kasv, tootmises voolu- ja teiste kiirmeetodite juurutamine,
 mitte üksi rentaabluuse taset ega suurenda ettevõtte poolt saadavat kasumi-
 summat, vaid vähendavad samaaegselt ka käibevahendite tarvidust.

Lõpuks, kolmandaks teguriks on lõpetamata toodangu keskmine
 maksumus. Käibevahendite tarvidus töötlemiseks võetava partii moodus-
 tamiseks määratakse kindlaks mitte üksi detailide hulgaiga tsehhides, vaid
 ka detailide maksumusega igas tsehhis, mis on seda kõrgem, mida lähemal
 on tootmisprotsessi lõpuleviimine. Detail, nimetusega «taldrik», maksab
 varumistsehhis 40 kop., monteerimistsehhis — aga 2 rbl. 50 kop. Teel ta
 kuulub töötlemisele kuues tsehhis. Oletame, et igaihes neist koosneb lõpe-
 tamata toodang 100 detailist, millede viibimise aeg on kõikides tsehhides
 ühesugune. Siis moodustab lõpetamata toodangu omahind:

Tsehhide nimetus või nr.	Detailide arv (tk.)	Ühe detaili maksumus (rbl., kop.)	Partii üldmaksumus (rbl.)
Monteerimistsehh	100	—40	40
Nr. 1	100	—70	70
Nr. 2	100	1.20	120
Nr. 3	100	1.50	150
Nr. 4	100	2.—	200
Nr. 5	100	2.50	250
Kokku	600	1.38	830

Antud detaili keskmine omahind on 1 rbl. 38 kop., ehk 55% toote
 täielikust kalkulatiivsest omahinnast. Keskmise omahinna suhet lõpliku
 hinnaga nimetatakse lõpetamata toodangu omahinna koef-
 fitsiendiks. Mida kõrgem on see koefitsient, seda suurem (muudel
 võrdsetel tingimustel) on käibevahendite tarvidus. Koefitsiendi suurus sõltub
 tunduval määral valmistatava toodangu laadist, selle tootmiskulude
 struktuurist. Näiteks langeb õmblustööstuses ligi 80% kuludest põhimaterjali-
 dele — riidele, mille juurdelõikusest õieti algabki tootmisprotsess. Järelikult
 tehakse selles harus rõhuv osa kulutusi juba kohe tootmisprotsessi alguses
 ja lõpetamata toodangu omahinna koefitsient on siin loomulikult kõrge.

Teistes harudes, näiteks aparadiitööstuses, ei ületa materjali maksumus 20% kõikidest kuludest ning koefitsient on siin madalam, sest kulud suurenevad järk-järgult, detaili ülemineku järgi tsehhist tsehhi. Koefitsiendi suuruse kindlaksmääramiseks võetakse kohe alguses tehtud kulud täies ulatuses, järk-järgult suurenevad kulud aga võetakse pooles ulatuses, pidades silmas, et nad suurenevad nullist kuni 100%-ni.

Lõpetamata toodangu omahinna koefitsiendi suuruse kindlakstegemise näitlik valem on järgmine:

$$K = \frac{(A+0,5 B) 100}{A+B}, \text{ kusjuures}$$

K on lõpetamata toodangu omahinna koefitsient (%-des valmistoote omahinnast);

A — ühekordsed kulud tootmisprotsessi algul;

B — kõik muud tootmiskulud.

Teades tootmiskulude eelarvet (E), plaaniperioodi päevade arvu (P), tootmisperioodi kestust päevades (T) ja lõpetamata toodangu omahinna koefitsienti (K), saab üldkujul kindlaks määrata käibevahendite normatiivi (N) järgmise valemi järgi:

$$N = \frac{E \cdot T \cdot K}{P}$$

Tegelikult saab niisugust valemit rakendada individuaalse tootmislaadiga ettevõtteis, kus on kerge kindlaks määrata tootmisperioodi kestust.

Näiteks on vaja kindlaks määrata lõpetamata toodangu käibevahendite normatiiv, lähtudes järgmistest andmetest:

Toodete arv aastas	Tootmisperioodi kestus ühe toote kohta	Toote omahind (tuh. rbl.)	Sealhulgas kulutuste jagunemine ühele tootele, kuude kaupa (tuh. rbl.)			
			I kuu	II kuu	III kuu	IV kuu
5 tk.	4 kuud	100	10	20	30	40

Alustame arvutust lõpetamata toodangu omahinna koefitsiendi kindlakstegemisest. Kuna pole teada, kas tehti kulutused iga kuu algul või lõpul, oletame, et vahendid funktsioneerisid iga vastava kuu poolest kuust, s. t. et vahendid, mis olid mahutatud esimeses kuus, viibisid tootmisprotsessis 3,5 kuud jne. Selle oletuse korral $K = 37,5\%$.

$$\frac{(10 \times 3,5) + (20 \times 2,5) + (30 \times 1,5) + (40 \times 0,5) \cdot 100}{4 \times 100} = 37,5\%$$

käibevahendite tarvidus moodustab:

$$N = \frac{500 \times 120 \times 37,5}{360 \times 100} = 62,5 \text{ tuh. rbl.}$$

Suurseerialises tootmises on normatiivi väljaarvutamine palju keerulisem. Seda tehakse eraldi tehnoloogilise, transpordi-, käibe- ja garantiivaru kohta. Seejuures tuleb silmas pida, et «Lõpetamata toodangus määratakse suurseerialisus ja väikeseerialisus kindlaks mitte ainult väljalastavate toodete tüübiga antud tehases, vaid ka toodete detailide valmistamise tüübiga. Tehas võib olla väikeseerialine toodete väljalaske poolest, suurseerialine aga detailide valmistamise poolest neile tooteile. See esineb siis, kui ühtesid ja samu detaile rakendatakse mitmesugustele masinatüüpidele... Vahendite käibe küsimuse uurimisel masinaehitustehaste lõpetamata toodangus tuleb tootmine arvata suurseerialiseks või väikeseerialiseks olenevalt sellest, milliste seeriatega võetakse töötlemisele masina detaile.»¹

Skemaatiliselt võib oma-käibevahendite normatiiv suurseerialises tootmises olla arvatav järgmise valemiga:

$$N = \frac{S \cdot T \cdot O \cdot K}{I} + G, \text{ kusjuures}$$

S — teatavate intervallide järel töötlemisele võetavate detailide partiide suurus (tükkides);

T — tootmisperioodi kestus (päevades);

I — partiide töötlemiseks võtmise vaheline intervall (päevades);

O — ühe detaili omahind;

K — lõpetamata toodangu omahinna koefitsient;

G — garantiivaru maksumus (%-des põhivarust).

Oletame, et on tarvis kindlaks määrata normatiiv, lähtudes järgmistest andmetest:

Kuu programm (tk.)	Päevade arv kuus	Tootmisperioodi kestus (päevad)	Partiidevaheline intervall (päevad)	Ühe detaili omahind (rbl.)	Lõpetamata toodangu omahinna koefitsient (%)	Garantiivaru (%-des põhivarust)
1	2	3	4	5	6	7
6000	30	10	5	30	50	10

Teeme kindlaks detailide partii suuruse. Päevane detailide tarvidus on 200 tk. $\left(\frac{6000}{30}\right)$. Kahe järjekordse partii vahelise 5-päevase intervalli korral

on partii suurus 1000 tk. (5×200) . Neil tingimustel normatiiv

$$N = \frac{1000 \times 10 \times 30 \times 50}{5 \times 100} = 30\,000 \text{ rbl.} + 3000 \text{ rbl.} = 33\,000 \text{ rbl.}$$

¹ Z. S. Katsenelenbaum, Käibevahendite normimine masinaehituses, Mašgiz, 1950, lk. 63 (v. k.).

Eesrindlikul, voolutüüpi tootmisel puuduvad käibe- ja transpordivarud ja tavaliselt väheneb garantiivaru. Neid asjaolusid võetakse normimisel arvesse ja vähendatakse oluliselt käibevahendite tarvidust. Seega viib võitlus ülemineku eest eesrindlikumatele tootmise organiseerimise vormidele ja eriti vooltootmisele, mitte ainult tootmise mahu järsule suurenemisele, vaid ka vahendite vabastamisele käibest.

Reas masinaehituse ettevõtteis, kes toodavad agregate, mida võib lülitada valmistoodangu mitmesugustesse liikidesse ja tüüpidesse, asub teatav hulk tooteid komplekteerimislaos, ühe või teise lepingule vastava sortimendi kogunemise ootel. Komplekteerimisladude olemasolu õigustab ennast neil juhtudel, kui selle kaudu võimaldub oluliselt suurendada toodete partiide mahte ja vähendada seadmete ümberasetamist. Sääraste komplekteerimisvarude moodustamiseks peab ette nähtama käibevahendeid.

Käibevahendite normimine tulevaste aastate kulude finantseerimiseks on lihtne. Selles väheses osas, milles need kulud koosnevad rendimaksust, ajalehtede, ajakirjade tellimisest jm., määratakse need kindlaks, arvestades eelmise aasta andmeid. Nende põhiosas aga, millesse kuuluvad uute tooteliikide tootmisega seoses olevad, maavarade paljandamiseks vajalikud jt. kulud, määratakse käibevahendid kindlaks otsese kokkuvõtmise teel. Nii näiteks, kui ettevõtetel on niisuguseid kulutusi jooksva aasta lõpuks 10 milj. rbl., plaanitavaks perioodiks aga kavastatakse uusi mahutusi 12 milj. rubla, ning toodangu plaanilisse omahinda on samal aastal võetud 7 milj. rbl., siis on normatiiv plaanitava aasta lõpuks: $10 + 12 - 7 = 15$ milj. rubla.

Käibevahendite normimisel tulevaste aastate kuludeks tuleb osutada erilist tähelepanu riiklike vahendite kokkuhoiule, tööde läbimõeldud organiseerimisele ja riigi poolt uurimis- ja eksperimentaaltöödeks assigneeritud iga rubla ratsionaalsele kasutamisele. Tulevaste aastate kulude normatiivi väljatöötamine peab kaasa aitama finantsdistsipliini edasisele kõvendamisele, ja õigesti ei talita need finantsala töötajad, kes taanduvad tulevaste aastate plaanivate kulude sisulisest kontrollimisest ja piirduvad oma ülesandeis vaid elementaarsete aritmeetiliste kokkuvõtetega.

Valmistoodangu varudesse mahutatavate käibevahendite normimine on järjekorras, kuid mitte tähtsuselt normimise viimaseks etapiks. Nagu juba osutasime, asub valmistoodang ettevõtte ladudes vaid seetõttu, et on võimata iga toode kohe, pärast tootmise lõpetamist, välja saata. Erinevalt normatiivist põhimaterjalidele, tööriistadele ja lõpetamata toodangule, mis tagavad ettevõtte normaalse töötamise võimalust, ei mängi vahendite mahutamine valmistoodangusse säärast osa ja on peale sunnitud ning vajalik vaid seetõttu, et teisiti pole võimalik valmistatud toodangu realiseerimine. Kaubarvaru, märgib Marx, on normaalne vaid seevõrra, kui võrd ta esineb kaupade ringluse tingimustes. Aruandematerjalide analüüs näitab, et valmistoodete liigne kuhjumine ettevõtteis on tingitud igasugustest plaanide rikkumistest, mis (rikkumised) on lubamatud plaani koostamisel ja millised tuleb välja juurida. Nii oli Riigipanga kontori andmeil valmistoodangu ülenormatiivsete

jääkide struktuur 1949. aastal real Odessa linna ettevõttele järgmine (%-des kokkuvõttest):¹

turustamise puudumine, mittekompleksus, kvaliteedi langus	14,6
tootmisgraafiku rikkumine	13,1
turustuslepingute puudumine	19,1
fondide mitteväljavõtmine ostjate poolt	22,1
transpordi ja muud, ettevõttest mitteolenevad põhjused	31,1

Kui isegi lugeda transpordi puudumist täies ulatuses ettevõttest mitteolenevaks põhjuseks (mis on vaevalt õige, sest siin on olnud palju ettevõttest endast), siis ikkagi on enam kui $\frac{2}{3}$ ülennormatiivseist kaubajääkidest tekkinud nende ettevõtete süü läbi, kes toodavad madalakvaliteedilisi kaupu, ei tööta rütmiliselt, ei hoolitse reaalsete lepingute sõlmimise eest tarbijatega. Arusaadavalt ei tohi märgitud asjaoluga plaanisel arvestada, seepärast tuleb valmistoodangu normatiivi väljatöötamisel suhtuda eriti kriitiliselt aruandelistesse andmisse eelmise aasta kohta.

Valmistoodangu normatiivide moodustamise etapid on erisugused, olenevalt sellest, kas ettevõtte toodab ühtaolist või mitmekesist toodangut, saadab välja üksikuid toodete liike või komplekteerib neid kindlaksmääratud viisil, kas kogu väljasaadetav partii toodetakse antud ettevõttes või saadakse osa komplekteeritavaid agregaatte teistelt ettevõttele koostöökorras, kas tarbijate koosseis on alaline või muutub see pidevalt.

Vaatleme normimise korda eri tüüpi ettevõtteis.

Oletame, et kõne on ettevõttest, kes toodab ühtaolist toodangut ja turustab seda samalinnalisele tarbijale. Näiteks tellisetehas varustab kõrvalasuvat ehitust. Antud juhul veetakse toodang ära, selle valmistamine mööda, autotranspordiga. Valmistoodangu varud kogunevad siin vaid seoses selle sorteerimise ja ülesladumisega, käibevahendeid aga läheb vaja veel ka maksedokumentide vormistamiseks vajalikuks ajaperioodiks. Üldiselt pole vaja normatiivi rohkem kui 2—3 päevaks ja see on kindlaksmääratav järgmise valemiga kohaselt:

$$N = \frac{K \cdot A}{P}, \text{ kus}$$

K on kaubatoodangu plaaniline väljasaatmine tootmisomahinnas;

A — toodangu väljasaatmiseks ja dokumentide vormistamiseks minev päevade arv;²

P — plaaniperioodi päevade arv.

Mõnevõrra keerulisem on normatiivide arvutus samasuguses ettevõttes, kui ta saadab välja toodangut mitmele tarbijale, sealhulgas teiselinnalistele, erisugustel tähtaegadel ja erisuurustes partiides. Näiteks võtame tellisetehase, kes saadab välja toodangut iga 2—3 päeva tagant, partiides, mis ei ole suu-

¹ „Dengi i kredit“ nr. 5, 1950, lk. 30 (v. k.).

² Normatiivide suuremaks konkretiseerimiseks on otstarbekohane määrata eraldi normatiivid valmistoodangu jääkidele laos ja dokumentide vormistamisele

remad viiest vagunist. Sel juhul peab normatiiv tagama, täiendavalt varem märgitud ajale, võimalust kõige suurema partii (viis vagunit) kogumiseks.

Siis võtab valem järgmise kuju:

$$N = \frac{K(A+A_1)}{P}, \text{ kus}$$

A_1 on kõige suurema partii komplekteerimiseks vajalik päevade arv.

Omakorda $A_1 = M: \frac{V}{P}$, kus

M on kõige suurema partii maht toodangu ühikuis;

V — tootmisprogramm naturaälväljendis;

P — plaaniperioodi päevade arv.

N ä i d e.

Tellisetehas saadab aastas välja 12 000 tuh. tellist, maksumusega 3000 tuh. rubla. Väljasaatmine toimub partiidena mitte rohkem kui 100 tuh. tükki. Väljasaatmise aeg on 1 päev, dokumentide vormistamine — 2 päeva. Neil tingimustel võrdub normatiiv:

$$A_1 = 100\,000: \frac{12\,000\,000}{360} = 3; N = \frac{3000(3+3)}{360} = 50 \text{ tuh. rubla.}$$

Kõige keerulisem on normatiivide kindlakstegemine suures masinaehitus- või tekstiiliettevõttes, nende suure toodangu sortimendi tõttu, eriti neil juhtudel, kui väljasaatmine toimub vahetult tarbija aadressil ja partiide komplekteerimine toimub ettevõttes endas. Normatiivide moodustamise etapid on siin järgmised:

a) monteerimis- või transiidinormi kogumiseks vajalik aeg (tuleb võtta neist suurustest suurem) põhitoodete liikides;

b) täiendav aeg komplekteeritavatele abitooteile, mis ootavad põhitoodete valmistamist (kui see on tootmistingimuste kohaselt nõutav); mõnedes ettevõtteis asuvad põhitooted halva plaanimise tõttu laos, komplekteeritavate agregaatide valmistamise ootel, mis tõstab valmistoodangu jääkide maksumust ja vajalike käibevahendite summat;

c) väljasaatmise ja dokumentide vormistamise aeg laenu saamiseks;

d) neil juhtudel, kui monteerimis- või transiidinormi kogumise aeg on lühike ja selle aja vältel pole võimalik pakkida toodangut ega seda väljasaatmiseks ette valmistada, võib tekkida vajadus teatavale lisaajale nendeks operatsioonideks.

Me uurisime sotsialistliku tööstuse käibevahendite põhielementide normimise põhimõtteid. Üksikute normatiivide summa väljendab ettevõtte üldist käibevahendite plaanilist tarvidust ning võetakse arvesse ettevõtete, harude finantsplaanide koostamisel, millest üksikasjalisemalt on juttu V peatükis.

Mis puutub mittenormitavasse väärtustesse, siis, nagu selgub juba nende nimetusest endast, neid praegusel ajal ei normita. Osa neist (lähetatud kau-

bad) finantseeritakse Riigipanga krediitide arvel, osa — ettevõtte enda käibevahendite või tema kreditoride arvel.

Millisel määral on otstarbekohane ja võimalik normida, seega järelikult ka plaanida neid käibevahendite elemente, mida praegusel ajal ei normita?

Uurime järjekorras neid elemente: vahendite olemasolu kassas ja arvelduskontol, lähetatud kaubad, debitoorne võlgnevus.

Teatav reserv rahaliste vahendite jääkide moodustamiseks arvelduskontodel ja kassas on vajalik, sest «... pole võimalik raha ringlus ilma rahalise reservi moodustamiseta».¹ Kuid selleks otstarbeks kõikjal käibevahendite normatiivi eraldamist ei tule ette näha, sest nimetatud reserv moodustub ettevõtte arvelduskontodesse ajutiselt kogunevate käibemaksu, amortisatsiooni-eralduste, erifondide ja muude laekumiste arvel. Üksikuis tööstusharudes, kus need ressursid on kasinad (metsaülestötamine), nähakse ette normatiiv rahalistele vahenditele.

Oma-käibevahendite eraldamine väljasaadetud toodangule kuni selle tasumiseni nõrgestaks Riigipanga kontrolli arvelduste üle ja oleks järelikult ka otstarbetu.

Näib olevat vajalik eraldada oma-käibevahendite normatiiv vahendite mahutusteks mõningaisse debitoorse võlgnevuse elementidesse (aruandvad isikud, avansimaksud, korteriüüri võlgnevus jm.), mis tulenevad majanduslike vahekordade organiseerimisest.

NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majandusinstituudi poolt korraldatud diskussioonis käibevahendite käibe kiirendamise küsimuses tööstuses² avaldati arvamust debitoorse võlgnevuse jääkide plaanamise vajaduse kohta. Selle võlgnevuse ülaltoodud elementides on plaanimine ja normimine tingimata vajalik. Mis puutub aga debitoorse võlgnevuse põhiolemusse — ostjate tähtjaks tasumata maksed —, siis meie vaatekohalt ei saa olla mingisugust juttugi plaanimisest. Ei ole õige see seisukoht, et «...projekteerida debitoorse võlgnevuse likvideerimist lähema aja jooksul on kehtiva arveldussüsteemi korral ebareaalne».³ Esiteks ei tule likvideerida kogu debitoorset võlgnevust, sest paljud selle elemendid, nagu märkisime eespool, on normaalsed ja neid on otstarbekas normida. Teiseks ei lahenda arveldused kogu oma tähtsusest hoolimata majandi maksedistsipliini küsimust. Arvelduste süsteemi mõned puudused on eriti silmatorkavad, millest tekib mulje, et nemad ongi põhisüüdlased ebaseadusliku debitoorse võlgnevuse olemasolus. Korrapärate maksete tõeline põhjus reas ettevõtteis peitub varustamis- ja tootmisfääris: ebahühtlased ja mittekomplektsed hanked, liigsed kaubalis-materiaalsete väärtuste varud ettevõtete ladudes, tootmisgraafiku ja toodangu sortimendi rikkumine, hankelepingute puudumine ja paljudel juhtudel nende ebakonkreetsus ning lõpuks paljude ettevõtete madal rentaabluse tase ja oma-käibevahendite normatiivide korraldamatus. Nende puuduste kõrval-

¹ K. M a r x, Kapital, II köide, 1949, lk. 142 (v. k.).

² „Voprossõ ekonomiki“, nr. 4, 1950, lk. 86—101 (v. k.).

³ Samas, lk. 91 (v. k.).

damine — ja neid kõrvaldataksegi üha energilisemalt — likvideerib mittemaksed ka olemasoleva arvelduste süsteemi kehtimisel, mis muidugi ei eita selle süsteemi edasise parandamise vajadust.

Meie arvates loob käibevahendite õige organiseerimine koos plaani rütmilise täitmiseega ettevõtteis vajalikud tingimused korrapärasteks makseteks ja muudab liigseks ja ebaõigeks debitoorse võlgnevuse selle osa plaanimise.

Oma-käibevahendite tarviduse plaanimine transpordi ettevõtteis ja -organisatsioonides toimub samadel põhimõtetel alustel ja üldiselt sama metodoloogia järgi kui tööstuseski. Seepärast me peatume lühidalt vaid selle rahvamajandusharu spetsiifilistel eriomadustel, illustreerides neid raudtee- ja autotranspordi näitel.

Nagu märkisime I peatükis, on transpordiorganisatsioonide materjalid koondatud mitmesugustesse ladudesse (materiaal-tehnilise varustusosakonna pea- ja jaoskonnalaod, üksikute ametite ja abiettevõtete laod). Käibevahendite normimine neile toimub nagu tavaliselt, s. o. hangete kauguse, kulude suuruse jne. arvestamisega. Erandiks on vaid mõned erivarud. Nii määrab üksikutele materjalide liikidele, varuosadele ja küttele, millel on eriline tähtsus transpordi katkematuks tööks, Teedeministeerium kindlad varunormid, mille maksumust tuleb täies ulatuses arvestada normatiivi väljatöötamisel. Analoogiliselt plaanitakse alalised detailide ja sõlmede varud vaguni-ametile ja veduridepoodele, postide varud sideametile jne. Spetsiifiliseks jooneks on see, et tee pealisehituse materjalidesse mahutatud vahendite plaanimisel lähtutakse mitte aasta ühe kvartali kulude suurusest, vaid arvesse võttes järske hooajalisi kõikumisi teede ehituses ja materjalide tarbimises, aasta keskmisest kulgust.

Transpordi eriomaduseks on sellesse harusse kuuluvate ettevõtete ja organisatsioonide tegevusliikide erakordne mitmekesisus. Seepärast tuleb normatiivi kindlaksmääramisel arvestada mitte üksi antud materjali kulu vahetult vedudele, vaid ka majanduse kuludeks. Näiteks tuleb normatiivi väljatöötamisel küttele silmas pidada mitte üksi kütte tarvidust vedurile, vaid ka vagu- nite, ametihoonete jne. kütmiseks.

Teisest küljest on transpordis ühe jaoskonna tegevuse piires vähe kõrvalkaldumisi ja eriomadusi, mis võimaldab laialdaselt rakendada varude kindlaksmääramise normatiivset meetodit. Nii normitakse automajandeis enamik materjale ühe teatud marki masina või 1000 t/km töö kohta, mille sooritas antud margiga masin. Käesoleval juhul seisab põhiülesanne normatiivse varu enda suuruse ja maksumuse õiges kindlaksmääramises. Normatiivset meetodit kasutatakse laialdaselt ka vahendite tarviduse plaanimisel tööriistade varude moodustamiseks. Nii koostatakse igale kutsealale (vedurijuht, teevalvur, autojuht jt.) põhitegevuseks ja remonttöödeks tööriistade tüüp-valikud, mille maksumus (maha arvatud kulum) määrab ära käibevahendite normatiivi suuruse. Analoogiliselt normitakse käibevahendid inventari varudele.

Erirõivastise tunduv osatähtsus transpordis nõuab selle detailset normimist. See toimub järgmiselt:

a) määratakse kindlaks isikute arv (rühmade kaupa), kes saavad erirõivastist, ja vastavad erirõivastise normid, mis annab vahendite vajaduse väärtuselises väljenduses.

b) erirõivastise kulum kantakse maha kuludesse ühtlaselt aasta jooksul; seepärast arvatakse erirõivastise, mille teenistusaeg on 1 aasta ja mis on välja antud I kvartali algul, samuti ka 0,5 aastase teenistusaajaga erirõivastise, mis on välja antud hiljemalt III kvartali algul, maksumus täies ulatuses tootmiskulude eelarvesse ja käibevahendeid sellele ette näha ei tule;

c) käibevahenditega kaetakse ka see osa eksploatatsioonis oleva erirõivastise maksumusest, mida (osa) ei võeta sisse antud aasta eelarvesse. Näiteks kui 1. juulil anti välja erirõivastis teenistusaajaga 2 aastat, mille maksumus on 600 000 rubla, siis on käibevahendite tarvidus:

$$600\ 000 - \frac{600\ 000 \times 6}{24} = 450 \text{ tuh. rubla.}$$

Lõpetamata toodangu normimine puudutab vaid remonttöid, abiettevõtteid ja -majandeid, sest raudteetranspordi põhitegevuses (veod) lõpetamata toodangut ei esine, kuna tasumaksmine vedude eest toimub klientide poolt avansikorras. Lõpetamata toodangu kindlaksmääramisel kasutatakse üldvalemit, remontdepoodes aga individuaaltootmise valemit (vt. lk. 69).

Analoogiliselt talitatakse transpordiorganisatsioonides ka valmistoodanguga.

Tulevaste aastate kulude koosseisus on peale tavaliste kulutused agregaatide ja detailide remondiks, mis jäävad varusse nende edasiseks paigutamiseks liikuvkoosseadu, ning vormirõivastise väljaandmisega seotud kulud.

Transpordi katkestamatu töötamise tagamiseks praktiseeritakse rea agregaatide ja detailide (rattapaarid, tahmatorud, mootorid jm.) aegsat remonti ja nende asetamist varusse edasiseks kasutamiseks liikuvkoosseadus. Vajalike vahendite suurus plaanitakse üldpõhimõtte järgi: see võrdub — järgile aasta algul, pluss plaanilised kulud aastast miinus jooksva aasta vedude omahinda plaani järgi sissevõetav summa.

Vormirõivastise normatiiv näeb ette vahendid vormirõivastise ülemineva varu moodustamiseks, samuti ka järelmaksu perioodiks: vormirõivastise väljaandmise momendist kuni selle eest lõpliku tasumiseni transporditöötaja poolt. Järelikult tuleb kindlaks määrata: 1) ülemineva varu suurus; 2) summa, mis peab olema makstud vormirõivastist saanute poolt ning see osa summast, mis seoses järelmaksuga langeb tuleva aasta peale; 3) järelmaksu summa, mis tuli üle eelmistest aastatest ja läheb üle järgnevale aastale; 4) mahahindluse summa, mis võetakse kord-korralt kulude eelarvesse.

Rahaliste vahendite normatiiv tagab väheste summade olemasolu kassades, mis on vajalikud jooksvaiks majandamiskuludeks. See võrdub

2—3-päevase sularaha kulutusega, peale töötasu maksmise. Näiteks aastase kulusumma 540 tuh. rubla korral on normatiiv $= \frac{540 \times 2}{360} = 3$ tuh. rbl.

Arveldus-käibevahendeid normitakse järgmiselt. Nagu juba märkisime (lk. 40), peavad need tagama katkematu töötamise võimalusi ajavahemikul tulu saamise momendist raudtee poolt kuni selle ülekandmiseni raudteele Teedeministeeriumi poolt.

See periood võrdub 43 päevaga. Seepärast tuleb kindlaks määrata raudtee keskmine päevane kulu, maha arvatult see osa, mis kaetakse kohalikest tuludest, ning korrutada see 43-ga. Tegelikult toimub see arvutus mõnevõrra täpsemalt:

a) kuna töötasu makstakse 43 päeva kestel vaid kahel korral (kolmas väljamaks toimub 45-ndal päeval, s. t. siis, kui laekuvad juba tulud), siis piiritellakse vahendite tarvidust töötasudeks 30 päevaga 43 asemel;

b) kulutuste eelarvest jäetakse välja amortisatsioon, sest see kantakse panka tsentraliseeritult pärast tulude saamist, ja remondikulud, sest need tasutakse Riigipanga poolt erilaenukontolt kohe arve esitamisel;

c) kulude summast jäetakse välja kulutused küttele ja määrdeile selles ulatuses, milles neid krediteeriti Riigipanga poolt, ning ei vajanud seega oma-käibevahendite mahutamist;

d) jäetakse välja ka kohalike tulude laekumine 30 päeva eest; kohalikud tulud laekuvad iga dekaadi möödumisel, järelikult laekub neid 43 päeva kestel kolm korda;

e) arveldus-käibevahendite väljaarvutatud tarvidus plaanitavale kvartalile vastastatakse tegelike vahenditega kvartali algul ning, olenevalt tulemustest, nende vajadus kas suureneb või väheneb.

Määrame kindlaks arveldus-käibevahendite tarviduse, lähtudes järgmistest andmetest: raudtee 1950. a. II kvartali kulutuste eelarve on 90 000 tuh. rubla, sealhulgas töötasu 40 000 tuh. rubla, materjalid — 15 000 tuh. rbl., küte — 25 000 tuh. rubla, amortisatsioon — 2000 tuh. rubla, muud kulud — 8000 tuh. rubla; Riigipanga poolt krediteeritud kütte ja määrde hankeid 3000 tuh. rbl. eest, kohalikke tulusid laekub 2000 tuh. rubla (vt. tabel lk. 78).

Analoogiliselt plaanitakse arveldus-käibevahendeid veduri- ja vaguni-depoodele, vaguniremondi-punktidele ja muudele raudtee allüksustele, kellele raudtee hüvitab nende poolt tehtud kulutused samuti mitte kohe, vaid teatava ajavahemiku möödumisel (1—2 korda kuus).

Käibevahendite normimine ehituse hankeorganisatsioonides toimub protsentides nende organisatsioonide aastasse tootmisprogrammi võetud ehitus-montaažtööde maksumusest. Kokkuvõtmiseks kasutatakse järgmist valemit:

$$N = \frac{E}{360}, \text{ kus}$$

N on normatiiv;

E — antud elemendi (näiteks materjalide) osatähtsus ehitus-montaažtööde maksumuses;

Artiklite nimetus	Kulu kvartalis (tuh. rbl.)	Päevane kulu (tuh. rbl.)	Vahendite arveldusperi-ood (päevad)	Tarvlik käibevahendite summa (3×4)	Vahendite ole-masolu kvartali algul (tuh. rbl.)	Muutus plaanitavas kvartalis (5—6)
1	2	3	4	5	6	7
Töötasu koos juurdearvestustega	40000	445	30	13350	—	—
Materjalid	15000	167	43	7181	—	—
Küte	25000	278	43	11954	—	—
Amortisatsioon	2000	—	—	—	—	—
Muud kulud	8000	89	43	3827	—	—
Kokku	90000	979	—	36312	31000	+5312
Arvatakse maha Riigipanga poolt krediteeritud küte ja määrded	—	—	—	—	—	—3000
Arvatakse maha kohalikud tulud 3 dekaadi eest	—	—	—	—	—	—2000
Tuleb täiendada arveldus-käibevahendeid	—	—	—	—	—	+312

P — varu norm päevades, lähtudes hankija kaugusest, hangete vahelistest intervallidest ja muudest teguritest.

Nii näiteks, kui abimaterjalide osatähtsus tööde mahus on 10%, varu norm aga päevades on 90 päeva, siis moodustab normatiiv:

$$\frac{10 \times 90}{360} = 2,5\% \text{ ehitus-montaažtööde aastamahust.}$$

Paljud ehitusorganisatsioonid määravad kindlaks käibevahendite tarviduse veelgi lihtsamalt: lähtudes keskmisest vahendite mahutuse protsendist üksikuisse normitavaisse kirjetesse rea aastate vältel. Nii nähakse ette väheväärtuslikele ja kiirestikuluvatele tööriistadele ning inventarile ligi 5% tööde aastamahust, tulevaste aastate kuludele — 0,5% jne.

Tellijatega arveldustesse mahutatud käibevahendeid normitakse 4% piires tööde aastamahust, lähtudes järgmistest eeldustest:

a) vahendite laekumine tellijalt toimub iga 10 päeva tagant;

b) tööde mõõtmiseks kuu lõpul, arvete väljakirjutamiseks ja vormistamiseks kulub veel keskmiselt 5 päeva. Kokku on seega hankeorganisatsiooni vahendid eraldatud 15 päeva kestel, mis moodustab ümmarguselt 4% aastas.

Võttes arvesse, et seadmete eest tasub tellija, siis nähakse temale ette

vahendeid monteerimiseks üleantavate seadmete varude tagamiseks vajalikus ulatuses.

Tavaliselt nähakse ette vahendeid seadmete kahekuulise varu moodustamiseks, s. o. 16—17% ulatuses seadmete maksumusest, mis peavad olema monteeritud antud aastal.

Ehitustes, mida teostatakse majanduslikul teel, eraldatakse vahendid, nagu märkisime II peatükis, kohaldatuna normatiividele, mis kehtivad hankeorganisatsioonides. Peale selle vajatakse vahendeid seadmete varude tasumiseks hankijate maksedokumentide aktseptimise momendist kuni seadmete monteerimiseks üleandmiseni.

Kui osa ehitus-montaažtöid sooritatakse hankeorganisatsiooni poolt, siis tuleb ette näha vahendeid temale avansi andmiseks, tavaliselt 12% ulatuses ehitus-montaažtööde mahust.

Võrreldes teiste rahvamajandusharudega, on käibevahendite plaanimine ja normimine kapitaalehituses halvemini korraldatud; sagedamini kasutatakse keskmisi ja tegelikke norme, madalam on tootmise ja varustamise konkreetsete tingimuste detailiseerimine ja arvestus. Kapitaalehituse tunduv odavnemine, mis on püstitatud tähtsa rahvamajandusliku ülesandena, nõuab rõõbiti kogu kapitaaltööde edasise parandamisega tõsist oma-käibevahendite normatiivide teaduslikku väljatöötamist, kohaldatult mitmesugustele tööde liikidele, tööde organiseerimise erisugustele tüüpidele, arvesse võttes riigi mitmesuguste rajoonide iseärasusi. Vajalikul viisil normimise organiseerimise tulemusena selguvad võimalused käibevahendite kasutamise tõhususe tunduvaks tõstmiseks ehituses, tootvate jõudude sotsialistliku plaanilise arendamise ja paigutamise eeliste paremaks ärakasutamiseks.

Käibevahendite normimine riiklikes põllumajanduslikes ettevõteteis toimub peamiselt normatiivsel meetodil, mõningate erinevustega masina-traktorijaamades ja sovhoosides.

Masina-traktorijaamades määratakse kindlaks bensiini, määrdeainete, varuosade ja muude materjalide minimaalsed varud traktoritele, kombainidele ja autodele, lähtudes arvestusest ühele teatud marki masinale; põllutöomasinate (peale traktorite ja kombainide) varuosad määratakse kindlaks protsendina nende masinate maksumusest; remonttööde normatiiv — protsendina varuosade normatiivist.

Seejuures paljudel juhtudel arvestatakse puudulikult masina-traktorijaamade konkreetseid individuaalseid tingimusi.

Sovhoosides toimub normimine detailselt käibevahendite iga elemendi järgi.

See m e n e normatiiv suvilja külviks määratakse kindlaks valemi järgi:

$$N = P \cdot K \cdot O, \text{ kus,}$$

N on normatiiv;

P — külvipind hektaarides;

K — külvinorm ühele hektaarile, tsentnereis;

O — ühe tsentneri seemnete omahind, rublades.

Analoogiliselt tehakse kindlaks seemnete normatiiv talivilja külviks neis sovhoosides, kus see on ette nähtud.

Normatiiv söötade ja allapanu varude moodustamiseks koosneb:

a) kogu karjale vajaliku (üksikute liikide järgi) söödateravilja ühe kuu varu maksumusest korrutatuna looma ühepäevase söödanormiga kg-des, korrutatuna 30-ga, korrutatuna sööda ühe kg omahinnaga rublades;

b) põhu ja heina kindlustusfondi maksumusest; fondi suurus oleneb sovhoosi asukohast ja karja struktuurist;

c) 15—20% toorsööda ja allapanu aastatarviduse maksumusest, mis määratakse kindlaks analoogiliselt söödateravilja tarvidusega.

Käibevahendid bensiini, gaasigeneraatori kütte ja määrete varudele määratakse kindlaks lähtudes arvestusest ühele teatud marki masinale; muud tootmisvarude elemendid (varuosad, mürgid ja medikamendid, mineraalväetis jm.) arvestatakse teatava protsendina — 3 kuni 10% — aastatarvidusest. Näiteks kehtisid 1950. aastal NSV Liidu Sovhooside Ministeeriumi sovhoosides järgmised normatiivid bensiini- ja määrdevarude moodustamiseks: ühele traktorile CXT3 — 250 rubla, CXT3-HATI — 650 rubla, ühele traktorile ЧТЗ-КП — 900 rubla, ühele veomasinale — 180 rubla, kergesõidumasinale — 120 rubla, statsionaarsele naftamootorile — 120 rubla.

Lõpuks normitakse nn. «mitmesugused materjalid», millede loetelu on erakordselt pikk, tervikuna, näiteks ühe koristuspindala ha või ühe veise kohta 1 kuni 3 rublani.

Analoogiliselt — teatava protsendina aasta tootmiskulude summast — normitakse käibevahendeid teenindavatele ja abietteville — remonttöökohtadele, juustutööstustele, sööklatele jt.

Niisugune käibevahendite normimise meetod, varude moodustamiseks sovhoosides —, nagu näitavad kogemused, on end õigustanud. Ülesanne seisab siin vaid selles, et, lähtudes sovhooside arengus saavutatud tasemest, välja töötada varu teaduslikult põhjendatud diferentseeritud normid (1 masina, 1 looma jt. kohta) tootmisvahendite üksikute elementide järgi, mis (varu normid) on normatiivide kindlaksmääramise põhialusteks.

Lõpetamata toodangu normatiiv taimekasvatuses võrdub plaanitaval aastal tehtud kulutustele tuleva aasta saagiks, näiteks 1950. aastal tehtud kulutustele 1951. a. saagiks: talivilja külv, kesaharimine suvilja külviks, sügiskünd, mitmeaastaste taimede külv ja muud tööd — ning määratakse kindlaks järgmise valemi järgi:

$$N = M \cdot O, \text{ kus}$$

M on vastavate tööde maht, pehmekünni ha-des,

O — ühe pehmekünni ha omahind.

Loomakasvatusemajandis võrdub lõpetamata toodangu käibevahendite normatiiv noor- ja nuumloomade maksumusele, seisuga plaanitava aasta 31. XII. Normatiiv määratakse esmalt kindlaks eraldi loomade iga sünniaasta järgi, järgmise valemi kohaselt:

$$N = (B + K) L - A \cdot M, \text{ kus}$$

B on ühe antud loomaliigi looma bilansihind (rublades) plaanitava aasta algul;

K — ühe looma ülalpidamise kulud (rublades) plaanitava aastal;

L — loomade arv;

A — loomade arv, mis aasta kestel antakse üle põhikarja või realiseeritakse;

M — põhikarja üleantava ühe looma keskmine maksumus.

Määrame kindlaks käibevahendite tarviduse 1950. aastal loomade ülalpidamiseks (lõpetamata toodang) sovhoosis, lähtudes järgmistest andmetest:

Noorveised	Arv	Ühe looma maksumus aasta algul (rbl.)	Juurdekasvu kulu aastas ühe looma kohta (rbl.)	Plaanitava aastal põhikarja üleandmisele kuuluvate loomade arv	Põhikarja üleantavate loomade keskmine maksumus
1948. a. sünd.	262	1500	700	200	1850
1949. a. sünd.	440	980	700	—	—
1950. a. sünd.	560	—	950	—	—

$$N = (1500 + 700) \times 262 + (980 + 700) \times 440 + (0 + 950) \times 560 - 200 \times 1850 = 1477,6 \text{ tuh. rbl.}$$

Normatiivid valmistoodangule sovhoosides nähakse ette toodangu kogumise ja ärasaatmise ajaks: 5 päeva munade üleandmiseks linnumajandis, 3 päeva puuvillasovhoosides jne. Kohe pärast koristamist üleantavaile teravilja kultuuridele normatiivi ette ei nähta.

Arveldustes asuvate vahendite tarvidus võrdub ostja kahe järjekordse makse vahelisel perioodil realiseeritud toodangu maksumusele: 5 päeva liha realiseerimisel, 10 päeva piima realiseerimisel jt.

Tulevaste aastate kulud normitakse sovhoosides üldise korra järgi.

Lõpuks, seoses sovhooside kaugusega Riigipanga asutistest, on neil vaja alati omada kassasularaha jooksvaiks majanduskuludeks. Vastav normatiiv moodustas kuni 1950. aastani 2000 rubla sovhoosi keskmajapidamisele ja 1000 rubla igale üksikule farmile. Praegusel ajal moodustab sularahavahendite normatiiv igale sovhoosile 0,3% aasta plaanilisest töötasufondist. Õigem oleks siiski määrata normatiiv kindlaks järgmise valemiga:

$$N = \frac{E \cdot P}{360}, \text{ kus}$$

E on sularahas väljamakstava administratiiv-majanduskulude aastaelarve (peale töötasu);

P — varupäevade arv (olenevalt kaugusest Riigipanga osakonnani).

Varumisorganisatsioonides normitakse käibevahendeid mitmesuguselt: varutava põhikultuuri, muude pangas krediteeritavate väärtuste,

ja pangas mittekrediteeritavate väärtuste järgi. Nii näiteks määratakse normatiivid teraviljavarudele Varumisministeeriumi Kescteraviljasalve süsteemis leiva ja söödateravilja bilansi alusel, millest on näha, kuipalju teravilja jääb minimaalselt punktidesse, uudsevilja sissetuleku eel. See tähtpäev on Lõuna Teraviljasalvele — 1. juuni, Kescteraviljasalvele — 1. juuli, Ida Teraviljasalvele — 1. august. Viljasaaduste jääkide maksumus selleks kuupäevaks moodustabki teraviljasaaduste normatiivi.

Ülejäänud, Riigipanga poolt krediteeritavate kaupade (küte, taara jt.) normimine toimub tavalise metodoloogia järgi, ainult et alusbaasiks loetakse siin mitte IV, vaid võimalikult varasem kvartal. Ületähtjalistele varudele vaadatakse kui hooajalistele ja neid finantseeritakse pangakrediidi arvel.

Lõpuks, panga poolt mittekrediteeritavate käibevahendite elementide (abimaterjalid, inventar, remonttöökodade lõpetamata toodang jm.) normimine toimub tavalises korras.

Arveldus-käibevahendid normitakse Teraviljasalve süsteemis samuti kui raudteetranspordiski. Teraviljasalve oblastikontori poolt kaetav igapäevane kulusumma korrutatakse päevade arvuga varumispunkti poolt tehtud kulude tegemise ajast kuni nende hüvitamiseni Teraviljasalve kontori poolt. Kontori ja varumispunktide vahelised arveldused toimuvad dekaadiliselt; peale selle kulub dokumentide kulgemiseks 6 päeva. Kokku on intervall 16 päeva. Kui varumispunktile kinnistatud kvartali-kulude eelarve on 1500 tuh. rubla, siis on normatiiv $\frac{1500 \times 16}{90} = 266$ tuh. rubla.

Oma-käibevahendite tarviduse plaanimise metoodika kaubandusorganisatsioonides erineb tunduvalt sellest teistes rahvamajandusharudes, kuna kaubanduses, nagu märkisime II peatükis, finantseeritakse osa minimaalseid varusid Riigipanga krediitide arvel. Peale selle on valitsuse määrusega 14. septembrist 1948. a. uuesti kehtestatud tsentraliseeritud korras kinnitatavad üksikute kaubarühmade käibe diferentseeritud tähtajad, mis kaupade käibekiiruse kindlaksmääramisel nõuab igas kaubandusorganisatsioonis valitsuse poolt kinnitatud kaupade käibe keskmiste tähtaegade tagamist. Suurte erinevuste tõttu töötamise tingimustes normitakse käibevahendid kaubanduslikus tegevuses, ühiskondlikus tootlustamises ja tootmistegevuses eraldi.

Normaalsete kaubavarude (peale panga poolt krediteeritavate hooajaliste varude) moodustamise etapid on kaubandusorganisatsioonides umbes samad, mis materjalide juurdevoolus tööstusettevõtteis: teelolek, vastuvõtmine, kaupade ettevalmistamine müümiseks, kaupluses oleku aeg kuni müümiseni, teatava varu olemasolu alalise sortimendi-miinumumi tagamiseks kaupluses. Kuid siin esineb ka mõningaid erinevusi tööstusest.

Teelolevate kaupade normatiiv (transpordivaru) nähakse ette tunduvalt väiksemas ulatuses, sest kaubandusettevõtted saavad kaupu kõige sagedamini tööstuse turustusbaasidelt või oma hulgibaasidelt, mis asuvad lähedal.

Kaupade vastuvõtmine ja realiseerimiseks ettevalmistamine ei võta tava-

liselt ka palju aega, kuna kaubad saavad tavaliselt realiseerimiseks valmisoleku korras. Kaupade ettevalmistamine piirdub nende valikkontrolliga, väljapakkimisega, eelpakkimisega jne.

Põhietapiks on kauba viibimise aeg kaupluses. Erinevalt jooksva laovaru suurusest tööstusettevõtteis, mis määratakse kindlaks vaid varustusperioodi kestusega, sest igapäevane materjalide tarviduse maht tootmises on juba varakult kindlaks tehtud, ei ole kaupade kaupluses viibimise kestus ja nende finantseerimiseks vajalike käibevahendite suurus nii vahetult äramääratavad. Mida enam tõuseb nõukogude rahvaste heaolu, seda kõrgem on aeglase käibega tööstuskaupade — riiete ja jalatsite, mööbli, muusikariistade jne. — osatähtsus kaubakäibes, seda rangemad on kaupade kvaliteedi ja sortimendi kohta käivad nõuded. Üheaegselt tõuseb kaubandusorganisatsioonide töö tase, töötajate tarviduste tundmine, kaubanduse kultuur. Kaupade käibe aja plaanimine vahetult kaupluses toimub nende kahe teguri arvestusega, eelnenud perioodi aruandeliste andmete analüüsi baasil, antud kaupade rühma üldise diferentseeritud käibe aja piires. Üldine käive saadakse kaalutud keskmisena andmeist üksikute rühmade järgi.

Käibevahendite normimine päris kaubanduslikuks tegevuseks sisaldab endas:

a) vahendite normimist kaupadele, milledes rakendatakse Riigipanga krediitide osalist osavõttu;

b) vahendite normimist kaupadele, millede minimaalsed varud finantseeritakse täies ulatuses omade käibevahendite arvel;

c) muudesse väärtustesse, peale kaupade, mahutatud vahendite normimist.

Käibevahendite normimine kaupadele, milledes rakendatakse panga osalist osavõttu, algab kaubakäibe suuruse kindlaksmääramisega faktuurijärgses maksumuses (ilma hinnatäiendita); seejärel määratakse kindlaks, lähtudes plaanilisest kaubakäibe ajast, üldine käibevahendite tarvidus ja lõpuks — pangakrediidi osalise osavõtu põhjal — omade käibevahendite summa.

Oletame, et kaubastule määrati 1950. a. III kvartaliks jaekäibe plaan 21 000 tuh. rubla suuruses summas¹, keskmine hinnatäiend (juurde- ja mahahindlus kaubastu kasuks) — 5%, keskmine käive — 20 päeva, oma-käibevahendite osavõtt — 30%. Siis:

1) kaubakäive moodustab omahinnas:

$$\frac{21000 \times 95}{100} = 19\,950 \text{ tuh. rubla,}$$

2) käibevahendite tarvidus moodustab:

$$\frac{19950 \times 20}{90} = 4\,433 \text{ tuh. rubla,}$$

3) oma-käibevahendite normatiiv on:

$$\frac{4433 \times 30}{100} = 1\,329,9 \text{ tuh. rubla.}$$

¹ Kaupades, kus rakendatakse Riigipanga krediitide osavõttu.

Samal viisil tehakse kindlaks normatiiv ka neile kaupadele, millel puudub Riigipanga krediitide osaline osavõtt, kuid ainult selle vahega, et siin kaetakse käibevahendite tarvidus täies ulatuses oma-käibevahendite arvel. Mõlema normatiivi summa on kaupade üldine normatiiv.

Kaubandusorganisatsioonides määratakse ära ka vahendite normatiiv sularahale, sest et teatav osa laekumistest on alaliselt kassas. Selle normatiivi suurus sõltub kaubakäibe mahust ja ehindades (s. t. koos hinnatäiendiga, sest rahaline käive määratakse kindlaks müügiga jaehinnas) ja laekumiste inkasseerimise tähtaegadest. Suuremates linnades on see normatiiv 0,5 — 1 päev, Riigipanga asutistest kaugemal asuvates kohtades — 2—3 päeva. Laekumiste inkasseerimisel üks kord päevas moodustab sularaha normatiiv eeltoodud näite järgi:

$$\frac{21000 \times 1}{90} = 233 \text{ tuh. rubla.}$$

Muude aktive (taara, inventar jm.) normimine toimub paljudes kaubandusorganisatsioonides äärmiselt primitiivselt — nende väärtuste tegelikult kujunenud jääkide tasemel, mis põhjustab liigsete ja mittevajalike materjalide kuhjumist. Kahjuks esineb sääraseid juhendeid isegi erikirjanduses: «Muude aktive plaaniliste jääkide kindlaksmääramise aluseks võetakse tegelikud varud bilansi järgi.»¹ Kuid kaupluste ja teiste kaubanduslike ettevõtete ja organisatsioonide tüpiseerimisel ei teeks kuigi suuri raskusi koostada tüüpvalik tarvisminevale inventarile, taarale jne., määrata kindlaks nende kasutusajad ning neil alustel välja töötada käibevahendite põhjendatud normatiivid kümnetele tuhandeile kauplustele, kioskidele ja kandepunktidele.

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtete (vabrikkoogid, sööklad jm.) käibevahendite tarvidus määratakse kindlaks samal viisil kui tööstusettevõteteiski, vaid mõningate vähete erinevustega: a) tuleb kindlaks teha eraldi tooraine ja materjalina kasutatavate produktide (liha, kartul jm.) ning eraldi ostetavate, vahetult realiseerimisele minevate kaupade (joogid, kondiitritooted jne.) tarvidus; b) kui ühiskondliku toitlustamise ettevõttele puudub oma iseseisev arvelduskonto Riigipangas ja nad kuuluvad kaubandusorganisatsiooni koosseisu, keda krediteeritakse kaubakäibelt, siis kujundatakse käibevahendid toorainele ja kaupadele 70% ulatuses Riigipanga krediitide arvel. Ülejäänud juhtudel varustatakse ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid oma-käibevahenditega täies ulatuses.

Kaubandusorganisatsioonide juures asuvad tootmis-elukondlikud ettevõtteid (õmblus-, remont- ja muud töökojad) varustatakse käibevahenditega tööstuslike ettevõteteiga ühel alusel. Kui neil ettevõttele on kaubandusorganiga, keda krediteeritakse kaubakäibelt, ühine arvelduskonto, siis kaetakse 70% vahendite tarvidusest materjalidele, lõpetamata toodangule ja valmis-tooteile Riigipanga krediidiga ja 30% oma-käibevahenditega.

¹ G. J. Blank ja L. A. Falkovitš, Kaubastu finants-majanduse organiseerimine, Gostorgizdat, 1948, lk. 57 (v. k.).

Siiani uurisime oma-käibevahendite tarviduse plaanimise meetodikat töös- tus-, transpordi-, ehitus-, põllumajandus-, varumis- ja kaubandusettevõtteis. Vaatleme edasi seda küsimust, rakendatuna rahvamajandusharude kõrgema- tele juhtimislülidele — peavalitsustele ja ministereiumidele.

Oma-käibevahendid peavad olema kui otsustav eeldus normaalseks tööta- miseks ja finantsplaani tähtsamaid elemente, peavalitsuste ja ministereiumide tähelepanu keskpunktis, kes määravad kindlaks haru kohta vahendite üld- tarviduse, taotlevad vajalikke assigneeringuid oma-käibevahendite moodusta- miseks ja jaotavad need assigneeringud ettevõtetele. Veel enam — mõned peavalitsused töötavad välja ettevõtetele käibevahendite normatijviid üksikute elementide järgi ja annavad need ettevõtetele valmis kujul.

Oma-käibevahendite plaanimise meetodika peavalitsustes ja ministeer- iumides satub tihti terava ja põhjendatud kriitika alla. Märgitakse, et mõned peavalitsused jaotavad nende poolt käibevahendite juurdekasvaks saadud assigneeringud mehaaniliselt oma ettevõtete vahel, lähtudes seejuures mitte tegelikust, ettevõtte kõikide töötingimuste arvestusest, vaid tootmise mahu tõusu kavandatavaist tempodest. Üksikul juhtudel kasutatakse assign- neeringuid ebaseaduslikuks finantsilise abi andmiseks ettevõtetele, kes «sõid läbi» osa omadest käibevahendeist.

Milline peab olema oma-käibevahendite normimise — tähtsaima plaani- mise etapi — meetodika peavalitsustes ja ministereiumides?

Arusaadavalt ei saa see olla ettevõtteis rakendatava plaanimise meetodika kopeerimiseks. Peavalitsuse koosseisu kuulub palju (vahel isegi kümneid) ettevõtteid, kes asetsevad erinevais ja järjest muutuvais töötamise tingimustes. Peale ettevõtete, kes toodavad põhitoodangut, on seal veel remondi-, transpordi-, mõnikord ka varustus-turustusorganisatsioone. Veelgi mitmekesisem on ettevõtete koosseis, keda ühendab ja juhib ministereium (põhi-, abi-, teenindavad, remondi-, transpordi-, varumis-, ehitus-, varustus-, turustus- jne. ettevõtted). Neis tingimustes peavad peavalitsuste ja ministereiumide töötajad tingimata sügavalt uurima vahendite käibe konkreetseid tingimusi igas ettevõttes, selleks et anda kinnitatud plaanis diferentseeritud, igale ettevõttele pingutust nõudvad ülesanded. Selle asemel kujuneb reas ministereiumides ja peavalitsustes käibevahendite plaanimine vahendite plaanitava juurdekasvu summa jaotamiseks, lähtudes jääkide tegelikust suurusest eelneval perioodil ja tootmise dünaamikast.

Viga oma-käibevahendite plaanimisel paljudes ministereiumides ja pea- valitsustes ei seisa mitte selles, et plaanimisel lähtutakse käibevahendite ära- kasutamise tegelikest näitajaist ettevõtteis eelmise aasta kohta, vaid selles tegelikus näitajas endas; selles, et see baas — ettevõtte käibevahendid ja nende kasutamine — ei ole real juhtudel küllaldaselt organiseeritud, ning aruandeandmed ei kajasta NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistliku ökonoo- mika aluste kõiki võimalusi.

Siit järeldub esimene ja otsustav ülesanne käibevahendite plaanimise meetodika parandamiseks rahvamajandusharude juhtimise kõrgemais lülides

— täpsete, teaduslikult põhjendatud normatiivide kinnitamine igale allettevõttele.

Ei tule arvata, et see töö nõuab mõningat erilist kulu või erakordselt pikka aega. Moskva Riikliku Majandusinstituudi teaduslikest töötajast koosnev 7-liikmeline brigaad töötas välja, koos Moskva Vladimir Iljitši nimelise tehase plaani- ja finantsala töötajatega 1949. a. algul oma-käibevahendite normatiivid sellele suurele ja keerulisele ettevõttele vähem kui kahe kuuga. Arvestades sellest ajast saadud kogemustega, võib arvata, et on võimalik igas ettevõttes välja töötada normatiivid sama ajaga, eriti siis, kui ettevõtted on varustatud vajalike juhendite, hinnakirjade ja konsultatsioonidega. Need ettevõtteis väljatöötatud normatiivid, läbivaadatuna ja kinnitatuna, võivad jääda mitmeks aastaks käibevahendite plaanimise baasiks, muidugi vajalike muudatustega igal aastal.

Toetudes niisugusele baasile, on peavalitsuste ja ministeeriumide töötajad tõeliselt suutelised teaduslikult arvestama muutusi tootmise organiseerimise, varustamise ja turustamise tingimustes, mis tulenevad rahvamajandusplaanide edukast täitmisest ja ületamisest Nõukogude Liidu töötava rahva poolt, ning anda aktiveerivaid, bolševistlikke ülesandeid käibevahendite kasutamise parandamiseks ettevõtete poolt.

Ministeeriumides on oma-käibevahendite plaanimise tähtsaks iseloomustavaks eriomaduseks vajadus vastastada oma-käibevahendite normatiive vastavate materiaalsete bilanssidega tegelikus.

Käibevahendid — see on ühiskondliku produkti tähtis osa, ning nende plaanimist ei tohi rajada vaid kokkuvõtmise täpsusele. See peab olema kontrollitud ja toetatud nende reaalsete materiaalsete väärtuste liikumisega, mis võetakse arvesse käibevahendite normimisel. Normatiivide väljatöötamisel pole ettevõttes võimalik vastastada projekteeritavaid varusid rahvamajanduse ressursidega, kuna ettevõtete töötajale on need ressursid teadmata. Teistsuguses olukorras on ministeeriumide töötajad. Nemad teavad oma harule plaanitavaks aastaks eraldatud fonde ning on suutelised — isegi peavad — vastastama neid kavastatud käibevahendite normatiividega. Oletame, et finantsplaanis arvutati metsamaterjalide varud ettevõtteis keskmiselt 90-ks päevaks, kuid metsamaterjalide bilansist järeldub, et on võimalusi, ütleme, vaid kahekuuliste varude moodustamiseks. Siis tuleb normatiivid muuta ja ette näha abinõud, mis tagaksid ettevõtte katkematut töötamist uute normatiividega; tuleb kiirendada materjalide kohaletoomist ja kuivatamist, nende kokkuhoidu jm.

Lõpuks ei lõpe normatiivide väljatöötamisega veel oma-käibevahendite tarviduse plaanimine, vaid alles algab. Kuivõrd täiuslikud normatiivid ka ei oleks, neis ei saa arvesse võtta kõiki ettevõtete reserve, kõiki nende ressurside ärakasutamise võimalusi. «Ainult bürokraadid võivad mõelda,» õpetab seltsimees Stalin, «et plaani töö lõpeb plaani koostamisega. Plaani koostamine on vaid plaanimise algus. Tõeline plaaniline

juhtimine avaldub täiel määral vaid pärast plaani koostamist, pärast kontrollimist kohtadel, plaani elluviimise, parandamise ja täpsustamise käigus.»¹

Paremate ettevõtete töökogemuste tähelepanelik uurimine, käibevahendite progressiivsete normatiivide väljatöötamine ja juurutamine kõikides ettevõtteis on tähtsamaks osaks käibevahendite tarviduse plaanimise töös meie suure Kodumaa rahvamajanduse harudes.

¹ J. Stalin, UK(b)P Keskkomitee poliitiline aruanne XVI kongressile, Gospolitizdat, 1949, lk. 234 (v. k.).

LAENATUD KÄIBEVAHENDITE TARVIDUSE PLAANIMINE

Laenatud käibevahendid, nagu märkisime II peatükis, täiendavad oma-käibevahendite organiseerimise süsteemi, võimaldades tugevdada rahvamajanduses kontrolli rublaga ja arvestada hooajalisi ja mõningaid muid kõikumisi laiendatud sotsialistlikku taastootmist teenindavate vahendite käibe protsessis. Laenatud vahendite olemusest ja märgitud ülesannetest tuleneb ka nende kasutamise eri režiim ja nende tarviduse plaanimise eri meetodika. Jättes käesolevas töös üksikasjaliselt kirjeldamata krediidi olemuse ja organiseerimise Nõukogude Liidus, me piirdume vaid laenude tarviduse plaanimise põhiküsimuste lühikese uurimisega tööstuslikes ning teistes ettevõtetes ja organisatsioonides.

Kui kõnelesime oma-käibevahendeist, siis huvitas meid vajalik vahendite s u m m a. Nende laekumise aeg tulenes vahetult tootmise mahu ja toodangu müümise dünaamikast. Teisiti on lugu laenatud vahenditega. Plaanis tuleb arvestada mitte üksi vajaliku krediidi summat, vaid ka selle saamise aega, tasumise tähtaega, samuti ka laenu saamise ja suurendamise võimalusi ühtede väärtuste varude tagamisel, samaaegsel võlgnevuse tasumisel ja vähendamisel teiste osas. Lõpuks on ettevõttele oma-käibevahendite plaanimisel tegemist oma süsteemi juhtivate lülidega, ning vaid kõrgemal lülidel on tegu Rahan-dusministeeriumi ja Riikliku Plaanikomiteega. Laenatud vahendite plaan-imisel aga ümberpöörduvalt — puutuvad ettevõtted ja majandusorganisatsioonid alaliselt kokku Riigipanga ja eripankade tegevusega, millest tuleneb rida täiendavaid nõudeid dokumentide vormistamises, saadud vahendite kasutamise kohta aruandluse esitamises jne.

Laenatud vahendite liigitamine võib toimuda mitmete tunnuste alusel. Me vaatleme neid järjestikku, seda mööda, kuidas nad asendavad ettevõtete oma-käibevahendeid.

Täies ulatuses on oma-käibevahendid asendatud tööstuses (nagu teisteski harudes) laenatud toodangu realiseerimisel, selle väljamise momendist maksedokumentide normaalse kulgemise ajaks hankijalt ostjani ja tagasi, kaasa arvatud aeg dokumentide vormistamiseks Riigipanga osakon-dades. Seejuures saadavat krediiti nimetatakse krediidiks teelolevate arveldus-dokumentide tagamisel. See võrdub väljatud toodangule kulutatud käibe-

vahendeile, s. o. toodangu plaanilisele tootmisomahinnale pluss pakke- ja veokulud. Ta on alatiselt vajalik, sest tavaliselt toimub toodangu väljamine aasta läbi. Pank reguleerib võlgnevust iga kahe-kolme päeva tagant, s. t. võtab tagasi vahendid, millede tasumise tähtaeg on saabunud ja arvestab uusi dokumente. Kuna krediiti antakse teelolevate arveldusdokumentide tagamisel, ilma mingi kitsenduseeta, dokumentide pangale esitamist mööda, seepärast ei plaani tööstuslikud ettevõtted seda laenatud käibevahendite liiki. Riigipank määrab krediidiplaanides kindlaks ressursside vajaduse krediteerimiseks teelolevate arveldusdokumentide tagamisel kogu maa ulatuses. Arvelduste baasiks on esiteks väljasaadetud toodangu maht, teiseks toodangu omahinna ja hindade tase. Tootmise ja veosekäibe tõus sõjajärgsel stalinlikul viisaastakul on suurendanud tunduvalt teeloleku-krediidi tarvidust. Valitsuse ja partei poolt töötava rahva elutase tõstmise ja Nõukogude rubla kindlustamise eesmärgil läbiviidavad süstemaatilised hindade alandamised, samuti ka ratsionaalne ettevõtete koopereerimine vähendavad seda tarvidust.

Peale teeloleku-krediidi kasutavad ettevõtted veel muid arvelduskrediitide liike: akreditiivide avamiseks, transpordiga arveldamise tšekiraamatute ostmiseks jm.

Osaliselt asendatakse oma-käibevahendeid tööstuses laenatudega kaubakäibe krediteerimisel; seda krediiti rakendatakse kontrolli tugevdamiseks rublaga mittehooajalistes tööstusharudes, peamiselt masinaehituses.

Laenatud vahendite tarvidus määratakse kindlaks mitmeti, olenevalt sellest, kas ettevõtte kasutab krediiti vaid kulutusteks lõpetamata ja valmistoodanguse, või võtab pank osaliselt osa krediidiga kogu vahendite ringkäigust.

Lõpetamata toodangu ja valmistoodangu krediteerimisel käibe alusel asendatakse ettevõtte oma-käibevahendite lõpetamata toodangu normatiivist 20% ja valmistoodangu normatiivist 50% pangakrediidiga. Krediidi tarviduse kindlaksmääramisel lähtutakse vastava normatiivi suuruselt. Pank kontrollib igakuuliselt plaani täitmist ja juhul, kui plaan on ettevõtte süü tõttu alatäidetud, vähendatakse vastavalt ka krediidi suurus.

Näiteks on lõpetamata toodangu normatiiv 6000 tuh. rbl., panga krediidi osaline osavõtt — 20%. Sel juhul võetakse ettevõttelt ära oma-käibevahendeid 1200 tuh. rbl. suuruses ja asendatakse need temale laenatud vahenditega. Kui kaubatoodangu väljalaske kuuplaan on täidetud 92%-liselt, siis nõuab pank ettevõttelt sisse vastava osa normatiivist, s. o. 8% 6000 tuh. rublast ehk 480 tuh. rubla.

Krediidi summa kindlaksmääramine valmistoodangu tagamisel toimub umbes järgnevalt. Oletame, et kvartaliks kinnitatud valmistoodangu väljalaske plaan on 30 000 tuh. rbl. ehk 333 tuh. rbl. päevas; varu norm päevades on 8 päeva. Valmistoodangu normatiiv — 2664 tuh. rubla kaetakse pangakrediidiga 50%, s. o. 1332 tuh. rubla suuruses. Ettevõtte esitab pangale iga 10 päeva järel õiendi tegelikult väljalastud toodangu kohta. Kui toodangu väljalaske plaan antud dekaadis täideti või ületati, jääb krediidi summa täies ulatuses krediidi plaanilise limiidi piiridesse. Kui toodangu väljalaske plaan

jäi täitmata, siis peab pank kinni krediidi vastava summa. Näiteks anti II dekaadis toodangut 3000 tuh. rbl. eest plaanis ettenähtud 3330 tuh. rubla asemel. Panga krediit moodustab sel juhul:

$$\frac{3000 \times 8}{10 \times 2} = 1200 \text{ tuh. rubla ehk } 132 \text{ tuh. rubla vähem plaanis ettenähtust.}$$

Krediit mõjutab eriti tõhusalt neid ettevõtteid, kes töötavad ebarütmiliselt: I ja II dekaadil saavad nad laenatud vahendeid vähem plaanist, III dekaadil aga vaid plaani piirides, sellest hoolimata, et tunduv osa kuuplaanis ette nähtud toodangust antakse sellel dekaadil. Kui aga toodangu väljalaske kuuplaan ületati, siis krediteerib pank üleplaani antud toodangut täies ulatuses, ilma ettevõtte oma-käibevahendite osalise osavõtuta.

Laenatud käibevahendite kaasatõmbamine lõpetamata toodangu ja valmis- toodangu jääkide finantseerimisele ei lahendanud täies ulatuses kontrolli probleemi tootmise käigu üle rublaga, sest panga vahendid ei võtnud osa mitte kogu ringkäigust, vaid ainult selle kahest staadiumist — tootmisest ja väljamisest. Sellega seoses olid ka laenude sissenõudmise tähtjaid eraldatud vahendite tegelikust ringkäigust. Nende puuduste kõrvaldamiseks hakati mõnedes rasketööstuse ettevõtteis, alates 1941. aastast rakendama krediteerimist käibe alusel, Riigipanga vahendite osalise osavõtuga kõikidest kulutustest, s. t. ka materjalide, kütte jm. soetamisest. Käibe krediteerimisel, laenatud vahendite osalise osavõtuga kõikidest materiaalistest kulutustest, lähtutakse laenatud vahendite tarviduse plaanimisel kulutuste eelarvest ja kindlaksmääratud omavahendite osa suurusest soetatavate materjalide tasumisel.

Toome säärase krediidi arvestuse, lähtudes järgnevaist andmeist: kvartali tootmiskulude eelarve on 24 000 tuh. rbl., sealhulgas tooraine ja materjalid — 11 000 tuh. rbl., küte — 1000 tuh. rbl., töötasu koos juurdearvestustega — 9000 tuh. rbl., amortisatsioon — 1000 tuh. rbl. ning muud kulutused — 2000 tuh. rbl. Riigipanga krediidi osaline osavõtt materjalide tasumisest on 50%.

Toodud käibes moodustab ettevõtte üldine kulutuste summa kaubalis- materiaalistete väärtuste soetamiseks — 12 000 tuh. rbl. See summa tasutakse Riigipanga poolt maksedokumentide saabumist mööda, erilaenukontost. Samaaegselt tehakse kindlaks ka ettevõtte kohustus tema osavõtu osa sisse- maksmiseks, mis moodustab teise 50% materjalide üldmaksumusest, s. o.

$$6000 \text{ tuh. rbl., mis teeb ühe päeva kohta } \frac{6000}{90} = 66,5 \text{ tuh. rbl.}$$

Kaks korda kuus, iga 15 päeva järel, toimub erilaenukonto reguleerimine, s. t. ettevõtte tegelike sissemaksete vastastamine selle summaga, mis ta pidi maksuma, lähtudes maksedokumentide tegelikust tasumisest panga poolt, eelnenud aja vältel. Kui ettevõtte maksis vähem kui 50% panga poolt erilaenukontost tegelikult väljaantud summast, siis kannab ta puuduva summa täiendavalt üle oma arvelduskontost erilaenukontosse. Kui aga ümberpöör- dult — ettevõtte maksis sisse rohkem kui 50% panga poolt tasutud summast, siis kantakse liigselt sissemakstud summa üle ettevõtte arvelduskontosse.

Uurime mõlemat varianti, lähtudes seejuures alltoodud andmetest.

	I variant	II variant
Tasutud panga poolt 15 päeva jooksul (tuh. rbl.)	2200	1800
Ettevõtte poolt sisse makstud (66,5 × 15)	1000	1000
Ettevõttel oli vajalik sisse maksta kulutuste 50% tagamiseks	1100	900
Tuleb täiendavalt sisse maksta	100	—
Tuleb üle kanda ettevõtte arvelduskontosse	—	100

Lõpuks antakse tööstuses ettevõttele laenatud käibevahendeid ka üle oma-käibevahendite normatiivide — kas hooajalisteks kulutusteks või ajutisteks, plaanis mitte ettenähtud vajadusteks.

Laenatud käibevahendeil on hooajaliste kulutuste finantseerimiseks kolm ülesannet:

a) Tooraine ja materjalide hooajaline kogumine, mida tingib kas nende materjalide tootmise hooajalisus või vajadus varude moodustamiseks sügis-talviseks tööperioodiks. Eriti suured on need varud toiduainete- ja kergetööstuses.

Vajalike laenatud vahendite suurus määratakse üldkujul kindlaks kui vahe materjalide varu maksumuse ja nende materjalide oma-käibevahendite normatiivi vahel. Naturaalsetest materjalide bilanssidest (küte, metall, puuvill jne.) ning tootmisplaanist on näha, kuipalju ettevõtte (peavalitsus) saab teatavat toorainet, kuipalju läheb töötlemisele ja milliseks kujunevad vastavate materjalide jäägid aasta (kvartali) lõpuks. Finantsplaanist on teada oma-käibevahendite normatiiv. Tavaliselt määratakse ettevõttele vajaliku krediidi summa kindlaks vastava kvartali lõpu kohta. Oletame, et on vaja kindlaks määrata laenu tarvidus, lähtudes järgmistest andmetest:

(tuh. rbl.)

Kuud	Puuvilla laekumine	Puuvilla tootev tarbimine	Oma-käibevahendite normatiiv puuvillavarudele
Oktoober	—	1980	2040
November	6000	2000	2040
Detsember	10000	2040	2040
Jaanuar	8000	2060	2100
Veebruar	3000	2070	2100
Märts	1600	2100	2100
Aprill	440	2150	2220
Mai	—	2180	2220
Juuni	—	2220	2220
Juuli	—	2570	2400
August	—	2620	2400
September	—	2650	2400
Oktoober	3000	2400	2500
November	7000	2450	2500
Detsember	11000	2500	2500

Koostame puuvilla laekumise dünaamika alusel järgmise tabeli:

(tuh. rbl.)

Kvartalid	Puuvilla laekumine kvartalis	Puuvilla tarvitamine kvartalis	Jääk kvartali lõpuks	Oma-käibevahendite normatiiv kvartali lõpuks	Laenatud vahendite tarvidus ¹ (lht. 4—5)
1	2	3	4	5	6
IV	16 000	6020	9980	2040	7940
I	12 600	6230	16350	2100	14250
II	440	6550	10240	2220	8020
III	—	7840	2400	2400	—
IV	21 000	7350	16050	2500	13550

Nagu näeme toodud andmeist, puudub ettevõttel võlgnevus Riigipangale III kvartali lõpul, kui toorainet on oma-käibevahendite normatiivi piires. Laenatud vahendite tarvidus tekib IV kvartalis ja tõuseb täiendavalt I kvartalis. Alates II kvartalist algab võlgnevuse kustutamine.

Säärane laenatud käibevahendite plaanimise metodoloogia ei luba ettevõtteil koguda toorainet ja materjale suuremas ulatuses, kui on ette nähtud plaanis ning virgutab neid tooraine õigeaegsele töötlemisele ja toodangu realiseerimisele, selleks et olla suuteline tagastama laenu ettenähtud tähtajal.

Plaaniga ettenähtud võlgnevuse absoluutset suurust nimetatakse krediteerimislimiidiks.

Toodud näites esineb meil väljamislimiit, s. t. laenatud käibevahendite suurus, mida ettevõtte võib kasutada kvartali lõpuni. Peale selle määratakse real juhtudel veel kvartalisisene limiit, mis võib olla suurem sisemis- ja väljamislimiidist.

Kvartalisisese limiidi vajadus võib tekkida näiteks tehasel, kes toodab puu- ja köögiviljakonserve, tooraine varude järgmise laekumise dünaamikaga:

Kvartalisisese võlgnevuse limiidi kindlaksmääramine

(tuh. rbl.)

Kuud	Puu- ja köögivilja laekumine	Puu- ja köögivilja töötlemine	Tooraine jääk kuu lõpuks	Tooraine normatiiv	Laenatud vahendite tarvidus
Juuni	100	60	40	10	30
Juuli	150	90	100	10	90
August	200	120	180	10	170
September	30	180	30	10	20
Oktoober	2	20	12	10	2

¹ Arvestuse lihtsustamiseks ei võeta arvesse krediteerimisel arvestatavaid vahendeid aktsepteeritud kuid tasumata arvete järgi.

Toodud näites on väljamislimiit 1. oktoobriks väiksem kui 1. juuliks ning krediidiplaanis nähakse ette ettevõtte võlgnevuse vähenemist Riigipangale. Kuid kui piirduda vaid väljamislimiidiga, siis tehas ei ole võimeline tasuma tooraine eest, mis laekub juulis ja augustis. Neil juhtudel rakendatakse kvar-talisest limiiti.

Limiit on ettevõttele antava laenu ülemmäär. See on panga õigus anda laenu, kui on soetatud materjale, mis on ette nähtud plaanis. Riigipanga asutistel pole õigust ületada valitsuse poolt krediidiplaanis kinnitatud limiiti.

Mõnede tooraine liikide, enamikus põllumajandussaaduste hooajaliste varude moodustamine ei ole piiratud mingisuguste raamidega, ning niisuguse tooraine varudeks saavad ettevõtted laenatud vahendeid ilma limiidita (suhkrupeet, torpuuvill, kala jm.).

Kõikidel juhtudel määratakse ära, rööbiti laenu suurusega, tema tasumise kord ja tähtjad, lähtudes seejuures tooraine töötlemise ja toodangu realiseerimise plaanist.

b) Hooajalised vahendite mahutused tulevaste perioodide kulutustesse (aasta piires) ja lõpetamata toodangusse.

Toodangu omahinna kalkuleerimine ja kulude katmine tuludega toimub metsavarumis-, turbavarumis-, suhkru- ja mõnedes teistes tööstusharudes aastakeskliste näitajate baasil. Kuid tingituna selliste ettevõtete väga ebaühtlasest tööst tekib neis harudes üksikuil perioodidel käibevahendite puudus ning laenatud vahendite vajadus. See puudus võib olla põhjustatud kas sellest, et ettevõttel tuleb teatud ajavahemikul avansseerida üldkulusid ettevõtte ülalpidamiseks, või kõrvalekaldumistest toodangu omahinnas, mis on tingitud toodangu mahu järskudest kõikumistest aasta kestel.

Näiteks peab suhkrutehas iga aasta endal 5—6 kuud, kuni septembrini administratsiooni ja töötajate üldkoosseisu, märtsist-aprillist aga toimub remont ja ettevalmistus tootmishooajaks, mis nõuab tunduvald vahendite mahutusi. Ettevõtte varustamine neiks otstarbeiks käibevahenditega täies ulatuses oleks ebaõige, kuna vajadus neis suureneb järk-järgult ning tootmishooaja alguseks see vajadus neis katkeb; peale selle nõrgeneb ka kontroll rublaga ettevõtte tootmiseks ettevalmistamise tööde käigu ja vahendite kulutamise üle. Seepärast kasutavad suhkrutehased kahe kvartali kestel laenatud vahendeid. Analoogiline olukord valitseb vahendite tarviduses ka kalatöötlemistehases kuni kalapüügihooajani, turbaetevõtteis turba ammutamise hooajani jne.

Teistes, näiteks metsavarumisharus, on laenatud vahendid vajalikud ka hooajaliste kõrvalekaldumiste korral toodangu omahinnas. Oletame, et aasta-plaani kohaselt peab metsatööstuskeskus varuma ja väljama 100 tuh. m³ metsamaterjali; puidu ühe kuupmeetri plaaniline omahind on 50 rubla, hulgi-hind 54 rubla ja aasta plaaniline kasum moodustab 400 tuh. rubla. Tootmise maht ja omahind kujunevad aasta kestel järgmiselt:

Kvartalid	Tootmis- programm (tuh. m ³)	Uhe m ³ plaaniline omahind (rbl.)	Kulutuste summa (tuh. rbl.) (lht. 2× lht. 3)	Tulem reaaliseerimisest (lht. 2× 54 rbl.)	Vahendite puudus (—) või liigsus (+) (lht. 5— lht. 4)
1	2	3	4	5	6
I	30	48	1440	1620	+180
II	10	70	700	540	—160
III	10	66	660	540	—120
IV	50	44	2200	2700	+500
Aastas	100	50	5000	5400	+400

Niisugusel tulude ja kulude jaotamisel vajab ettevõtte III kvartalis laenu 100 tuh. rbl.:

$$(1440 + 700 + 660) - (1620 + 540 + 540).$$

Laenatud käibevahendite plaanimine märgitud otstarbeiks toimub kulutuste kalendrilise plaani kindlakstegemisega, vastastades seda oma-käibevahenditega, ning krediidi summa, selle saamise ja tagastamise tähtaegade kindlaksmääramisega. Laenu tähtjaks tasumise vajadus kõvendab tunduvalt kontrolli rublaga ettevõtte töö üle.

Laenatud käibevahendite tarvidus lõpetamata toodangu ülenormatiivsete jääkide finantseerimiseks tekib vahel ka muudest ajutistest, kuigi mitte hooajalistest põhjustest: ühe tellimuse täitmise ajutine seismapanek teise kiirema tellimuse täitmiseks; erakordselt suur detailide kuhjumine seetõttu, et kooperaeriv tehas ei varusta toodangu väljalaskmiseks vajalike komplekteerivate elementidega jne. Kui need asjaolud on teada krediidiplaani koostamisel, siis need arvestatakse plaanis ning ettevõtted saavad abi Riigipangalt.

c) Valmistoodangu varude hooajaline kogunemine.

Hooajalised kõikumised tootmises põhjustavad tingimata valmistoodangu hooajaliste varude tekkimist: nii sellepärast, et valmistatud toodangut pole tehniliselt võimalik korruga väljata, ning ka sellepärast, et selle toodangu varu on vajalik tema tarbimiseks kogu aasta kestel: suhkur, mõned konserve liigid ning muud produktid, mida toodetakse mõni kuu, kuid tarbitakse aasta läbi.

Nagu teame, võimaldavad oma-käibevahendid ettevõttele vaid äärmiselt piiratud valmistoodete varusid. Seepärast tekitab valmistoodangu hooajaline kogumine laenatud käibevahendite tarvidusi. Krediidi põhiosa langeb turusorganisatsioonidele, kes säilitavad valmistoodangut.

Valmistoodangu hooajaline kuhjumine võib olla tingitud ka transpordist. Jõgede läheduses asuv metsatööstuskeskus, paberikombinaat ja muud ettevõtted, kes väljavad toodangut veeteel, on sunnitud seda koguma navigatsiooni puudumise perioodil.

Laenatud vahendite plaanimine valmistoodangule toimub samuti bilansi

alusel, mis arvestab tootmise plaani ja väljamise plaani, varude ülenormatiivset seisu ja selle likvideerimise tähtaegu. Laenatud käibevahendid antakse ettevõttele säärases suuruses ja niisuguste tähtaegadega, et mitte võimaldada valmistoodangu ebaratsionaalset peatumist ringlussfääris. Ka sel juhul soodustavad Riigipanga krediidid kontrolli tugevdamist rublaga tootmise käigu ja kaupade ringluse üle.

Lõpuks võib laenatud käibevahendite tarvidus tekkida tööstuslikes ettevõtete põhjustel, mida polnud võimalik ette näha: plaani ületamine ja materjalide täiendav kokkuostu vajadus, valmistoodangu seismajäämine transpordi süü tõttu või taara ajutisel puudumisel jne.

Niisuguse krediidi ettenägemine üksikuile ettevõtetele pole võimalik, sest on teadmata, kas laenu ajutiseks vajaduseks läheb üldse vaja, millal ja kui suures summas. Seepärast antakse vastavad limiidid Riigipanga osakondadele, kes neid jaotavad sääraselt, et oleks tagatud kõik vastavad tarvidused.

Nende ajutisteks vajadusteks antavate laenude majanduslik tähtsus on erakordselt suur. Nad võimaldavad kiirelt ja operatiivselt reageerida kõikidele kõrvalekaldumistele plaani täitmise käigus, sest kõrvalekaldumised (ühele või teisele poole) on vältimatud, kui võtta arvesse Nõukogude Liidu rahvamajanduse mastaape, funktsioneerivate ettevõtete hulka, majanduslike vahetõrgete keerulisust. Laenude laialdane ja paindlik rakendamine ajutisteks vajadusteks võimaldab vähendada tunduvalt oma-käibevahendite ulatust ning seega ka käivet teenindavate vahendite üldsummat.

Eri liiki krediidiks on Tööstuspanga krediit kohaliku tööstuse ettevõtetele, laiatarbekaupu tootvate käitiste loomiseks ja laiendamiseks. Sel juhul antakse laenatud käibevahendeid NSV Liidu Rahvakomissariide Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 7. jaanuari 1941. a. määruse alusel kuni 3 aastani. Laenude plaanimine laiatarbekaupade tootmise laiendamiseks toimub ettevõtete ja ehituse laiendamise plaani alusel nende allikate piirides, mis tagavad laenude tagastamist määratud tähtaegadel.

Laenatud käibevahendite plaanisel transpordi ettevõtetele ja -organisatsioonides ei ole tõsiseid spetsiifilisi iseärasusi. Laenatud vahendid lähevad kütte ja määrdeainete hooajaliste varude, remondimaterjalide, remonttöösse järgnevatel kvartalitel amortisatsioonist kaetavate mahutuste jne. finantseerimiseks.

Raudteetranspordis vajatakse laenatud vahendeid IV ja I kvartalis teede pealisehituse ja suurvee vastu võitlemise materjalide varude moodustamiseks, suvise erirõivastise ning jää varumiseks. II ja III kvartalis saavad transpordiorganisatsioonid laene kapitaalremondiks, talviste määrdeõlide, kütte, talvise erirõivastise hooajaliste varude moodustamiseks.

Jõelaevanduses kulutatakse laenatud vahendite põhisummasid laevade talviseks remondiks ning tuludega katmata kulude osa katmiseks IV ja I kvartalis.

Krediidi plaanimine toimub sama metodoloogia järgi kui tööstuseski, s. t. varude moodustamiseks plaanis ettenähtud vahendite tarviduse summast

lahutatakse oma-käibevahendite normatiiv. Nii näiteks saab plaanilist laenu-summat talviseks määrete varuks kindlaks määrata järgmise valemiga:

$$S = M \cdot K \cdot H - N, \text{ kus}$$

S on vajaliku krediidi summa;

M — liikuvkoosseadu töö maht järgneval talveperioodil (tuh. km.);

K — talvise määre kulunorm tuhande kilomeetri läbisõidu kohta (kg);

H — talvise määre kg hind (rublades);

N — oma-käibevahendite normatiiv talvise määrdevaru moodustamiseks (rublades).

Kapitaalehituses on laenatud vahendid vajalikud hankeorganisatsioonidele, materjalide hooajalise kohaleveo, tööde mahu aastakeskmise taseme hooajalise ületamise finantseerimiseks ja põhivahendite remondiks.

Valmistudes ehitustööde hooajaks, või olenevalt transporditingimustest, veavad ehituse hankeorganisatsioonid aasta teatavail perioodidel kohale materjale selles ulatuses, mis ületab tellija poolt antud avansi. Kui see ületamine on ette nähtud plaanis, siis annavad pangad, kes finantseerivad kapitaalehitusi (eripangad), neile organisatsioonidele laene ülenormatiivse varu suuruses.

Oletame, et hankeorganisatsiooni plaanis on ette nähtud I kvartalis kolme-kuulise ülenormatiivse metsamaterjalide varu loomine. Aastane ehitus-montaažitööde maht on 10 000 tuh. rbl., metsamaterjalide osatähtsus — 12%. Määrame kindlaks vajalike laenatud vahendite suuruse:

$$1) \text{ Metsamaterjalide üldmaksumus} = \frac{10000 \times 12}{100} = 1200 \text{ tuh. rbl.},$$

$$2) \text{ krediidi summa} = \frac{1200 \times 90}{360} = 300 \text{ tuh. rbl.}$$

Nagu märkisime III peatükis, määratakse hankeorganisatsioonidele oma-käibevahendite normatiiv, lähtudes tööde keskmisest aasta tasemest. Kuid teatavail perioodidel aastas ehitustööd eriti hoogustuvad, mis nõuab vahendite täiendavaid mahutusi materjalidesse, inventari, lõpetamata toodangusse, arveldustesse jm. Kuna see täiendav vajadus on ajutist laadi, siis seda rahuldatakse laenatud vahendite arvel aasta keskmist taset ületavas suuruses ja selle ületamise ajaks.

Määrame kindlaks laenatud vahendite tarviduse, lähtudes järgmisist andmest:

Aastane tööde maht (tuh. rbl.)	Sealhulgas III kvartali tööde maht (tuh. rbl.)	Materjalide osatähtsus (%)	Materjalide varu (päevades)
10 000	3000	50	40

1) Tellija avanss antud organisatsioonile, materjalide varu moodustamiseks oli määratud: $\frac{50 \times 40}{360} = 5,5\%$ aastasest tööde mahust, see on 550 tuh. rbl.

2) III kvartali vajadus on: $\frac{50 \times 40}{90} = 22\%$ kvartali tööde mahust, s. o. 660 tuh. rbl.

3) Laenatud vahendite tarvidus on $660 - 550 = 110$ tuh. rbl.

Laenatud vahendite tarvidust põhivahendite kapitaalremondiks ehituses, samuti ka teistes rahvamajandusharudes, põhjustab vahemik vajaliku remondi teostamise aja ja remondi finantseerimiseks suunatava amortisatsiooni laekumise aja vahel.

Oletame, et meil on järgmised andmed:

	Aasta- plaan	Sealhulgas			
		I kv.	II kv.	III kv.	IV kv.
Kapitaalremondi plaan	600	250	150	50	150
Amortisatsioon kapitaalremondi finantseerimiseks	600	100	130	200	170

Sel juhul vajab ehitusorganisatsioon remondi teostamiseks laenu I kvartalis 150 tuh. rbl. ning II kvartalis — 20 tuh. rbl., mõlemad laenud kustutatakse teisel poolaastal.

Peale ehituse hankeorganisatsioonide saavad kapitaalhituseks laene need organisatsioonid, kellele saabub importseadmeid. Laenatud käibevahendeid antakse ajavahemikuks maksedokumentide aktseptist kuni seadmete monteerimiseks üleandmiseni (plaani järgi).

Laenatud vahendite plaanimine ehituses toimub samadel põhimõtetel, mis teisteski rahvamajandusharudes. Tööde plaanist ilmneb laenatud vahendite vajadus, selle tarviduse rahuldamine aga nähakse ette vastava eripanga krediidiplaanis.

Erakordselt suure tähtsusega on laenatud käibevahendid riiklikes põllumajandusettevõtetes, sovhoosides, kus neid kasutatakse hooajaliste materjalivarude ja lõpetamata toodangusse ajutiste mahutuste finantseerimiseks.

Hooajaliste bensiini-, määrde-, remondi- ja muude materjalide varude krediteerimine sovhoosides ei erine krediteerimisest tööstuses. Mis puutub aga lõpetamata toodangusse, siis kehtib siin eriline plaanimise ja krediidi kasutamise režiim, millel tuleb peatuda lähemalt.

Kontrolli tugevdamiseks vahendite kulutamise üle toimuvad sovhooside kõik kulutused iga aasta 1. jaanuarist kuni saaduste üleandmiseni laenatud vahendite arvel. Tähtsaks vahet tehakse vahet ettevalmistusperioodi ja põllutööde vahetu teostamise perioodi kulutuste vahel. Ettevalmistusperioodil on laenatud vahendid vajalikud põllutöömashinade remondiks, samuti ka üldtootmisalasteks ja sovhoosi enda üldkuludeks (sovhoosi aparraadi ja tööliste alalise koosseisu ülalpidamine, küte, valgustus jm.). Krediit remondiks määratakse kindlaks masinate remondiplaani (nende liikide järgi) ja iga masina remondi plaanilise maksumuse alusel. Tootmise üldkulud ja sovhoosi enda üldkulud määratakse kindlaks sovhoosi koosseisude nimistu ja elarve alusel.

Tootmiskulud tulenevad vahetult sovhoosi tootmisprogrammist ja töö-

ühiku plaanilisest omahinnast. Seejuures tuleb tootmiskuludesse, s. o. lõpetamata toodangusse mahutamiseks vajalike laenatud käibevahendite kindlaksmääramisel lahutada kulutuste üldisest plaanilisest omahinnast:

a) seemne maksumus, kuna seda finantseeritakse oma-käibevahendite arvel;
 b) põllutöomasinate jooksva remondi maksumus, kuna seda krediteeriti juba ettevalmistus-perioodil;

c) tööde maksumus tulevasse aastasse üleminevas osas (näiteks metsaistu-tamisel), kuna Riigipanga krediitid kustutatakse mitte hiljem kui ühe aasta vältel, nende väljaandmisest arvates;

d) kulutused heinateole, sest siin saadakse kohe valmistoodangut, mida krediteeritakse panga poolt.

Lõpetamata toodangusse mahutatud kogu laenatud vahendite summa tuleb tagastada pärast saagi koristamist.

Loomakasvatuses läheb laenatud vahendite põhiosa hooajaliste söödavarude moodustamiseks, hooajaliste kõrvalekaldumiste finantseerimiseks söötade plaanilisest omahinnast ning karjapidamise hooajaliste kulutuste finantseerimiseks.

Esimene neist suundadest ei vaja selgitust: krediidi summa võrdub plaanilise söödavaru maksumusega, lahutades sellest söödavaru oma-käibevahendite normatiivi. Seejuures võetakse aluseks söötade aastakeskmine omahind. Tegelikult aga kõigub söötade omahind kvartalites tugevasti söötade mitmesuguse struktuuri ja omahindade ostmise erineva osatähtsuse tõttu aasta eri perioodides. Neil perioodidel, kui söötade plaaniline omahind on kõrgem aastakeskmisest, on soovhoosil oma-käibevahenditest puudus ning ta on sunnitud katma seda laenatud vahenditega, mis on tagastatavad suvel, kui söötade plaaniline omahind on madalam aastakeskmisest.

Määrame kindlaks laenatud vahendite tarviduse söötade omahinna hooajaliste kõrvalekaldumiste finantseerimiseks, lähtudes järgmistest andmetest.

Söödad	Aastaplaan				I kvartali plaan			
	hulk (t)	1 t omahind	kulutuste summa söötadele (rbl.)	1 t söötade keskmine omahind aastaplaani järgi (rbl.)	hulk (t)	ühe tonni omahind (rbl.)	kulutuste summa söötadele (rbl.)	1 t söötade keskmine plaaniline omahind I kvartalis
Eelmisest aastast ületunud	400	200	80000	—	300	200	60000	—
Ostetavad . .	700	550	385000	—	300	550	165000	—
Jooksva aasta omad söödad .	900	140	126000	—	—	—	—	—
Kokku	2000	—	591000	295,5	600	—	225000	375

Nagu toodud andmeist nähtub, osutus I kvartalis ühe tonni omahind sötöade erineva struktuuri tõttu 79,5 rubla võrra kõrgemaks aasta keskmisest, kuna üldine kallinemine on 47 700 rubla. Selle summa suuruses vajab sovhoos laenatud käibevahendeid. Need tagastab sovhoos umbes kolmandas kvartalis, kui suurema osa sötöade omahinnaks kujuneb 140 rubla tonn, aasta keskmise omahinna olles 295,5 rbl.

Lõpuks on vaja laene, nagu juba märkisime, hooajaliste lahkuminekute juhtudeks karjapidamise kulutuste ja saaduste realiseerimisest saadud laekumiste vahel. Nii näiteks, kui aastaplaanis on ette nähtud karja ülalpidamiseks 565 tuh. rbl. ning sama suur summa laekumisteks, siis võib tekkida laenatud vahendite vajadus umbes järgmisel tulude ja kulude aja jaotamisel:

(tuh. rbl.)

Kvartalid	Kulutused karja ülalpidamiseks	Toodangu väljalase	Lahkuminek tulude ja kulude summa vahel	Krediidi tarvidus	Krediidi tagastamine
I	200	80	—120	120	—
II	115	160	+45	—	45
III	90	207	+117	—	75
IV	160	118	—42	—	—
Kokku	565	565	—	120	120

Nagu nähtub tabelis toodud andmeist, võimaldavad laenatud käibevahendid tagada süstemaatilist kontrolli vahendite õige mahutamise üle. Laenude õigeaegselt, plaanis ettenähtud tähtjaks tagastamise vajadusel aga on määratu suur tähtsus isemajandamise ja plaanimise tugevdamiseks sovhoosides. Seejärel on krediidi rakendamise sfääri laiendamine sovhoosides vajalikuks abinõuks sotsialistliku põllumajanduse edasiseks tõusuks ja käibevahendite kasutamise parandamiseks selles rahvamajanduse harus.

Kõige ilmekamalt väljendub hooajaline laad, võrrelduna kõikide teiste organisatsioonide ja ettevõtete tööga, varumise organisatsioonide töös. On loomulik, et neil on laenatud vahendite osatähtsus kõige suurem. Ka krediidi plaanimise kord on siin väga erinev seoses sellega, et varumise tingimused, tooraine hankijate ring ja hindade süsteem on iga kultuuri kohta erinevad.

Me peatume laenatud vahendite põhisuunal varumisorganisatsioonides ja nende tarvidusel aasta kestel.

Ajaliselt kõige esimesena tekib varumisorganisatsioonidel vahendite tarvidus põllumajanduslike kultuuride kontraheerimiseks. Vajaliku krediidi suurus määratakse kindlaks kontraheerimisplaanide järgi. Saadud laenude tagastamise tähtjad määratakse kindlaks nende saaduste realiseerimise plaanide järgi, millede varumiseks laenud välja anti.

Enamik varumisorganisatsioonid saab esimesel poolaastal laene ka tulevaste perioodide kuludeks: ladude ja inventari remondiks ning muudeks üritusteks, mis on seotud ettevalmistusega eelolevaks varumiskampaaniaks. Vahendite suurus tuleneb remondi ja teiste kulude plaanist. Laenude kustutamine toimub saaduste hooajaliste varude krediidi arvel varutud saaduste laekumist mööda, sest pank krediteerib saadusi neid kulusid sisaldava hinnaga. Näiteks moodustab laenatud vahendite tarvidus varumiskampaania ettevalmistamiseks plaani järgi I poolaastal 180 tuh. rbl., kuna varumisplaan on 60 tuh. tonni. Järelikult langeb igale tonnile 3 rubla krediiti. Varumisplaan jaguneb kuude viisi järgmiselt: juuni — 12 tuh. t, juuli — 40 tuh. t, august — 8 tuh. t. Selle järgi määratakse järgmised krediidi kustutamise tähtjad ja summad: juunis — 36 tuh. rbl. (12 tuh. t \times 3), juulis — 120 tuh. rbl. ja augustis — 24 tuh. rbl.

Varumiskampaania algamisel saavad varumisorganisatsioonid laenatud vahendeid pidevaks maksmiseks põllumajandussaaduste müüjaile. Need krediidid on kahesugused:

a) sularahata — maksmiseks sovhoosidele ja enamikule kolhoosidest. Seda krediiti antakse varumisperioodil erikontost ilma limiidita;

b) sularahas — maksmiseks kolhoosnikutele, üksiktalunikele ja kolhoosidele, kes soovivad saada sularaha. Seda krediiti antakse (neis punktides, kus Riigipank ei ava sissetuleku kassasid) selleks, et võimaldada katkematut arveldamist müüjatega.

Vajalike vahendite summade plaanimine toimub varumisplaanide alusel.

Edaspidi läheb maksekrediit üle krediidiks saaduste hooajaliste varude tagamisel, mis on varumisorganisatsioonide krediidi põhiliigiks.

Üldreegli kohaselt krediteerib Riigipank ülenormatiivseid põllumajandussaaduste varusid. Vajaliku krediidi suurus ja selle kustutamise tähtjad määratakse kindlaks tooraine varumise ja töötlemise plaanidega. Ainult mõningate, kiirestiriknevate tooraine liikide osas (näiteks suhkrupeet), kus puuduvad alalised varud, tasutakse kogu põllumajandussaaduste varumine täies ulatuses laenatud käibevahendite arvel. Põllumajandussaaduste varumiseks antakse krediiti ilma limiidita, s.t. kui toorainet on varutud rohkem, kui oli plaanitud, siis annab pank selleks varumisorganisatsioonidele laene ilma takistusteta.

Lõpuks kasutavad varumisorganisatsioonid krediite ka üldistel alustel: teelolevate arveldusdokumentide vastu, hooajalisteks taara, kütte ja muude materjalide varudeks.

Laenatud käibevahendite plaanimine kaubandusorganisatsioonides erineb selle põhimõttelise iseärasusega, et laenatud vahenditega finantseeri-

takse mitte üksi kaubalis-materiaalseid hooajalisi varusid, vaid ka alalisi varusid normatiivi piires ja nimelt — Riigipanga osalise osavõtu piires normatiivi katmisest. Seepärast algab plaanimine kaupade normaalse varu (mitte hooajalise) üldnormatiivi kindlaksmääramisega, millest oli juttu III peatükis. Üldnormatiivist lahutatakse see oma-käibevahendite osa, mis on suunatav kaubandusorganisatsiooni osaliseks osavõtuks kaupade tasumisel¹ — see osa ei tohi riiklikes kaubandusorganisatsioonides olla vähem kui 30% normatiivist, — ning vahe kaetakse pangakrediidiga. Krediiti antakse ilma liimiidita.

Kaunis keeruliseks osutub kaubakäibekrediidi tagastamise tähtaja kindlaks määramine, sest siin puudub sesoonsus, ning kaubavarude üldine maht mitte ei vähene, vaid tõuseb koos kaubanduse mahu laienemisega. Seepärast lähtutakse krediidi tähtaegade määramisel mitte üldistest kaubavarudest, vaid üksikuile kaubarühmadele määratud diferentseeritud käibe tähtaegadest, mis võimaldab võidelda mitteminevate «külmunud» kaupade tekkimise vastu baasides ja kauplustes.

Kaupade realiseerimise plaani ületamisel võivad kaubandusorganisatsioonid saada üle plaani müüdud kaupade ulatuses laenu ilma oma-käibevahendite osalise osavõtuta, mis osutub kaubakäibe suurendamise tõhusaks virgutuseks.

Rööbiti kaubakäibe laenudega rakendavad kaubandusorganisatsioonid laenatud vahendeid kaupade hooajaliste varude moodustamiseks. Sel juhul kaetakse pangakrediidiga kogu varu maksumus. Seda liiki laenud on vajalikud sügisel, köögivilja, kartuli ja teiste põllumajandussaaduste varude kogumisel talvaks, samuti ka kaubavarude moodustamisel tulevaks hooajaks (näiteks sügisel viltide, talvpalitute jne. kohalevedu). Kaubanduse spetsiifiliseks isearasuseks on vajadus teatavil juhtudel luua varusid erakordselt pikaks ajaks. Näiteks tuleb mõnedes Kaug-Põhja rajoonides, Tadžiki NSV-s jm., kus ühenduse pidamine on võimalik aastas vaid mõned kuud, vahel ka nädalad, kohale vedada kaupu terve aasta tarviduseks.

Hooajaliste krediitide tarviduse plaanimine põhineb vastavil kaubakäibe plaanidel ja seab eesmärgiks vältida kaupade liiga pikaajalist viibimist kaubandusorganisatsioonides.

Lõpuks kasutatakse kaubanduses, samuti kui teisteski rahvamajandusharudes, laenatud vahendeid ajutisteks vajadusteks, kaubandusorganisatsioonidest mitesõltuvail ja nende halvast töötamisest mitte tingitud põhjustel.

*

Seega mängivad laenatud käibevahendid määratu suurt osa kogu maa majandusliku käibe teenindamisel, laiendatud sotsialistliku taastootmise teostamisel. Täiendades oma-käibevahendite süsteemi, nad tagavad igapäevase

¹ Kaupade tasumiseks kasutatav oma-käibevahendite summa võrdub kogu plaanilise oma-käibevahendite summaga, mahaarvatult kõikide teiste elementide normatiivid, peale kaupade oma.

kontrolli võimalust majanduslike meetoditega, kümnete tuhandete vabrikute ja tehaste, sovhooside, varumisbaaside ja kaupluste, transpordi- ja ehitusorganisatsioonide tegevuse üle.

Täiendavate krediitide võimaldamisega ergutab Riigipank plaanide ületamist, sunnib laenude tähtjaks tasumisega töötama rütmiliselt, graafiku järgi, karistab krediteerimise katkestamisega hooletuid majandusmehi ja signaaliseerib halvast olukorrast üksikuis ettevõtteis, stimuleerib protsentide nõudmisega laenude eest käibevahendite ökonoomset kasutamist. Peale selle soodustab suhtlemine pangaga ettevõtete arvestuse ja aruandluse korrastamist, kaubalis-materiaalsete väärtuste hoidmise parandamist.

Vastavalt taastootmise protsessi hooajalistele iseärasustele, lähevad laenatud vahendid aasta kestel üle ühest harust teise, mis võimaldab nende abil kontrollida ringkäigu protsessi ja hoida kokku vahendeid käibes.

Esimeses kvartalis vabanevad laenatud käibevahendid järk-järgult varumisorganisatsioonidest, toiduainete ja tekstiiliettevõttest, ning suunatakse puiduvarumistööstusse, sovhoosidesse, kes valmistuvad kevadtöödeks, turbavarumisetevõtteisse, samuti jõelaevandusse laevaremontide tasumiseks. Kaubanduses toimub vahendite järkjärguline vabanemine talvistest kõögivilja ja muude põllumajandussaaduste varudest ning nende mahutamine suvihooaja kaupadesse.

Teises kvartalis lõpeb laenatud vahendite tagastamine varumisorganisatsioonide, toiduainete- ja tunduval määral tekstiiliettevõtete poolt; osaliselt tagastavad vahendeid kaubandusorganisatsioonid ning kustutavad võlgnevuse rasketööstus- ja raudteetranspordiettevõtteid. Samal ajal antakse suuri laenatud vahendite summasid sovhoosidele, turbavarumisorganisatsioonidele, kalastusetevõttele; toiduainetetööstuse ettevõtteid saavad krediite remontitöödeks ja lisakuludeks.

Kolmandas kvartalis tagastavad Riigipangast saadud laenud metsavarumisorganisatsioonid, sovhoosid, jõelaevandus, alustavad laenude kustutamist turbatööstused. Vabanenud laenatud vahendid kasutatakse ära varumisorganisatsioonide, toiduainetetööstuse, tekstiili-, rasketööstusetevõtete, samuti ka kaubandusorganisatsioonide poolt, kes veavad kaupu kohale kaugematesse rajoonidesse ning valmistuvad talviseks hooajaks.

Neljandas kvartalis lõpeb võlgnevuse kustutamine turbavarumis- ja kalastusetevõtete poolt. Jätkavad laenude tagastamisi sovhoosid, alustavad laenude tagastamist toiduainetetööstuse ettevõtteid ja varumisorganisatsioonid. Suureneb nõudmine krediidile puidutööstuse ja jõelaevanduse poolt.

Säärane laenatud vahendite ringkäik rahvamajandusharudes seab krediidi plaanimisele vastutusrikkad nõuded. Ettevõtete juhatajad peavad igati parandama käibevahendite kasutamist, vähendama alaliselt käibes olevate vahendite summat, kasutama laene täpselt nende sihtluse kohaselt ning tagastama neid tähtaegadel.

Samuti kui liigne materjalide ja valmistoodangu kuhjumine ühtedes ettevõtteis võib pidurdada teiste ettevõtete tööd, nii ka laenude kinnipidamine

üle plaanis ette nähtud tähtaja võtab krediidi kasutamise võimaluse teistelt ettevõtelt, takistab neid täitmast tootmisprogrammi.

Laenatud vahendite tarviduse õigel plaanimisel on suur tähtsus raha ringlusele meie maal. Kuigi laene antakse tavaliselt välja sularahata, siiski võimaldab ressursside laekumine ettevõtete arvelduskontodesse teha neil kulusi sularahas (töötasu, majanduskulud). Seepärast võivad liigselt saadud krediidid põhjustada mitte üksi materjalide ja kaupade ülekujumist ning vahendite käibe aeglustumist, vaid rikkuda ka normaalset raha ringlust. Ning ümberpöörduvalt — laenude õige kasutamine kiirendab vahendite käivet, vähendab majanduslikku käivet teenindavate vahendite summat, aitab kaasa Nõukogude rubla kindlustamisele, sotsialistliku majanduse võimsuse edasisele kasvule.

See määratu suur osa, mida etendavad Nõukogude Liidus pangad, on võimalik vaid tänu meie maal valitseva sotsialistliku majandussüsteemi eelistele. Ainult sotsialistliku majandussüsteemi olemasoluga, ilma eraomanduseta tootmisvahendeile ja pankadele, kõikide rahvamajandusharude plaanimisega võimaldus luua niisugune hästikorrastatud plaanimise ja krediidi kasutamise teaduslik süsteem, nagu see on Nõukogude Liidus.

Praegu kehtiv laenatud käibevahendite organiseerimise ja plaanimise kord ei kujunenud välja mitte korruga ja mitte iseendast. Praegune krediteerimise süsteem, mis on eeskujuks kõigile maadele, kes sammuvad sotsialismi ehituse teed, loodi Lenini ja Stalini sügavteadusliku ettenägemise, partei mitmeaastase ja visa töö, kahjurluse täieliku purustamise ja likvideerimise tulemusena.

Kapitalistlikes maades, esmajärjekorras Ameerika Ühendriikides, on pangad kitsa monopolistide kliki käes, kasutatuna USA ja paljude teiste, kogu maailmas nende poolt rõhutatud maade töötava rahva orjastamise relvana. Kapitalistlikud pangad aitavad kaasa miljonite talupoegade ja teiste väike-tootjate laostumise kiirenemisele, teravdavad konkurentsi ja süvendavad kriise, põhjustavad tootmisjõudude hävimist neis maades, kes kasutavad «abi» neilt saadud krediitide näol. Kapitalistlikud pangad on fašistliku reaktsiooni ja kolmanda maailmasõja ettevalmistuse relvaks.

Vastandina sellele avaldab krediit Nõukogude Liidus määratu suurt positiivset mõju Nõukogude Liidu tootmisjõudude arenemisele. Krediidi abil toetas Nõukogude riik nõukogude talurahvast, kes korraldas põllumajanduse ümber sotsialistlikule laadile. Krediidi abil toetatakse kolhooside edasist arengut, loomakasvatuse tugevdamist, kolhoosi-elektrijaamade ehitamist, tehniliste kultuuride juurutamist. Krediit etendab ülisuurt osa laiatarbeesemete tootmise arendamisel kohalikust toorainest, mis veelgi täiendavalt soodustab elanikkonna heaolu tõusu.

Erilist osa etendab krediit Nõukogude Liidus rublaga kontrolli organiseerimisel tootmise käigu ja kaupade ringluse üle. Pankade süsteemi kaudu jälgib Nõukogude riik karmilt, et ei ületataks toodangu omahinda, et kiireneks taastootmisprotsessi käik, tugevneks isemajandamine. Laenude süste-

maatilise saamise ja tagastamisega osutub panga kontrolli mõju all olevaiks tuhandeid tööstuslikke, põllumajanduslikke, transpordi-, ehitus-, varumis- ja kaubandusettevõtteid ning majanduslikke organisatsioone, mis aitab oluliselt kaasa isemajandamise tugevdamisele, rentaabluse tõstmisele ja käibevahendite kasutamise parandamisele Nõukogude Liidu rahvamajanduse harudes.

KÄIBEVAHENDITE MOODUSTAMISE ALLIKATE PLAANIMINE

Nii oma- kui ka laenatud käibevahendite tarviduse kindlaksmääramine on vaid osa plaanimistööst. Teine osa sellest on käibevahendite moodustamise allikate plaanimine.

Nende allikate valikul ja vahendite suurusel on suur rahvamajanduslik tähtsus. Asi ei seisa kaugelki vahendite tarviduse ja suunatavate ressursside aritmeetilises bilansseerimises. Ülesanne seisab selles, et käibevahendite finantseerimise süsteem ja allikad edendaksid rahvamajanduses leiduvate reservide väljaselgitamist, aitaksid kaasa isemajandamise kindlustamisele ja kokkuhoiurežiimi tugevdamisele kõikides lülides ja kõikidel majandusliku tegevuse aladel.

Oma-käibevahendid, nende hulk ning õigeaegne olemasolu määravad ette ära võimalused ettevõtte normaalseks töötamiseks, võimalused plaani täitmiseks ja ületamiseks. Ettevõtete juhatajad ja laialdane aktivistide ring ettevõtteis jälgivad süstemaatiliselt käibevahendite seisukorda ja kasutamist. Seepärast on äärmiselt tähtis, et iga-aastase tootmismahu suurenemisega seoses oleva oma-käibevahendite vajaliku juurdekasvu finantseerimine toimuks võimalikult suuremas osas ettevõtte omade ressursside arvel ning võimalikult vähemas — riigieelarve arvel. Ettevõtte täiendavate käibevahendite tarviduse suurenemise ja rentaabluste tõusu vahelisel vahetel seosel, mis ilmneb äärmise selgusega käibevahendite moodustamisel omade ressursside arvel, on ülisuur tähtsus kokkuhoiu tugevdamises ja võitluses akumulatsiooni, isemajandamise kindlustamise eest ettevõtteis. Kui näiteks tehas plaanib 1951. aastaks oma-käibevahendite suurenemist 10 milj. rbl. võrra, millest 8 milj. rbl. tuleb moodustada ettevõtte enda kasumi arvel, siis muutub võitlus kasumi plaani täitmise eest ettevõtte võitluseks temale kinnitatud tootmisülesande täitmise vahetu võimaluse eest.

Sellele tähtsale käibevahendite finantseerimise küsimusele on osutatud valitsuse määruses: «Riiklike isemajandavate organisatsioonide ja ettevõtete oma-käibevahendite plaanitud juurdekasvu katmine assigneeringute arvel riigieelarvest võib toimuda vaid finantsplaanis ette nähtud oma-käibevahendite täiendamiseks suunatavate kasumisummade ja majandisestest ressursside mittepiisavuse juhul.»¹

¹ Vt. Töö ja Kaitse Nõukogu määrus 13. X 1931. a. (v. k.).

Stalinlike viisaastakute kestel on rahvamajandusharude mahutused käibe- vahendisse süstemaatiliselt suurenenud. Eriti tunduvalt kasvasid ettevõtete omade ressursside allikad üldrahvaliku liikumise algusega dotatsioonist loo- bumise ja rentaabluise tõstmise eest.

Majanduslike organisatsioonide ressursside mahutusi oma-käibevahen- disse iseloomustavad järgmised arvud:¹

	1940. a.	1941. a.	1945. a.	1946. a.	1947. a.	1948. a.	1949. a.	1950. a.
Miljardites rublades	5,0	6,9	3,6	6,5	4,3	6,4	13,5	9,6*
%-des üldisest oma-käibevahen- dite suurenemise summast	48,5	67,6	52,9	46,2	32,5	37,4	57,2	58,9

Toodud andmed näitavad ettevõtete omade ressursside osatähtsuse tunduvalt kasvu käibevahendite finantseerimises viimastel aastatel. Tuleb silmas pidada, et tunduvalt osa riigi eelarvelistest assigneeringuist suunatakse utesse ettevõtte- tesse, kus loomulikult ei saa olla oma ressurssi. Arvestades seda asjaolu, tuleb arvata, et omade mahutuste osatähtsus on tegutsevaid ettevõtteis tunduvalt suurem. Sotsialistlike ettevõtete edasine rentaabluise kasv tõstab seda veelgi.

Põhimiseks oma-käibevahendite moodustamise sisemiseks allikaks on ettevõtteis ja majanduslikes organisatsioonides k a s u m. Kasumi küsimuse uurimine tervikuna ei ole käesoleva töö teemaks. Meie piirdume vaid selle plaanimisega, kasumi kui oma-käibevahendite juurdekasvu allika iseloomustamisega.

Kasum on sotsialistlikes ettevõtteis loodud lisaproducti maksumuse osa. Selle määrad sõltuvad tootmise mahust ja struktuurist, toodangu omahinnast ja kehtivaist hulgihindadest. Kogu tootmisharu ulatuses sõltub kasumi summa igal antud aastal ka veel tootmise tõusu tempodest erineva rentaabluise tasemega ettevõtteis. Kasumi suurenemise tähtsamaiks tegureiks on tootmismahu suurendamine, tööviljakuse kasv ja toodangu omahinna alandamine. Suur tähtsus on ka igasuguste kadude likvideerimisel, mis vähendavad ettevõtte poolt saadavat reaalselt kasumit: madalamasordilise toodangu kaod, kõrval- ja abimajandis esinevad kaod, samuti kaod võlgnevuse mahakandmisest jne.

Kõige levinum ja õigem kasumi plaanimise meetodika rajaneb tootmis- ja realiseerimiskulude ning realiseerimisest laekumiste otsesele kokkuvõtmisele.

¹ Iga aasta plaani järgi.

* Oma-käibevahendite juurdekasvu absoluutse summa alanemine 1950. a., võrrelduna 1949. aastaga, on seletatav vahendite käibe kiirenemisega ja hindade alandamisega 1950. aastal.

Tootmiskasum plaanitakse järgmiselt:

Tooted	Tootmis- prog- ramm (tükki- des)	Ühiku tootmis- omahind (rbl.)	Ühiku ettevõtte- hulgihind (rbl.)	Tootmis- kulude- summa (tuh. rbl.) (lht. 2 x lht. 3)	Toodangu maksumuse hulgihinda- des (tuh. rbl.) (lht. 2 x lht. 4)
1	2	3	4	5	6
A	1000	4900	4950	4900	4950
B	300	2300	2340	690	702
C	6000	400	450	2400	2700
Kokku	—	—	—	7990	8352
Kaubanduskulud	—	—	—	110	—
Kokku	—	—	—	8100	8352

Kasum = 8352 — 8100 = 252 tuh. rbl.

Kuid tavaliselt ei ole toodangu realiseerimise kasum ja tootmise kasum võrdsed, sest antud aastal realiseeritakse ka toodangut, mis jäi eelmisest aastast, ning realiseerimata jääb osa toodangust, mis toodeti antud aasta viimastel päevadel. Seepärast plaanitakse realiseerimiskasumit järgmiselt:

	(tuh. rbl.)	
	Tootmis- oma- hinnas	Ettevõtte- hulgi- hinnas
I. Eelmisest aastast ületunud toodang	300	312
Sealhulgas: a) laos	100	104
b) teel tarbijani	200	208
II. Kaupade toodang plaanitaval aastal	7990	8352
III. Realiseerimata toodangu jääk plaanitava aasta lõpuks	330	350
Sealhulgas: a) laos	110	115
b) teel tarbijani	220	235
Kokku realiseerimine (I+II—III)	7960	8314
Kaubanduskulud	110	—
Kokku	8070	8314

Realiseerimiskasum: 8314 — 8070 = 244 tuh. rbl.

Toodud näites on realiseerimiskasum väiksem tootmiskasumist, sest esiteks on jääkide omahind aasta algul kõrgem kui jääkide omahind aasta lõpul ning teiseks on seoses tootmismahu suurenemisega valmistoodangu jäägid aasta lõpuks suuremad kui aasta algul. Seoses valmistoodangusse mahutatud vahendite käibe kiirendamisega on paljudes ettevõtteis realiseerimiskasum suurem tootmiskasumist.

Kasum jaotatakse ettevõtete finantsplaanis (tulude-kulude bilanss)¹ mitmes suunas: mitte vähem kui 10% eraldatakse riigieelarve tuludesse, osa suunatakse direktorifondi, osa — kapitaalvahetuste finantseerimiseks ja muuks otstarbeks. Kasumi põhisuunaks on oma-käibevahendite juurdekasvu finantseerimine. Seejuures võib ühe ettevõtte kasum olla peavalitsuse poolt ära kasutatav teiste ettevõtete käibevahendite finantseerimiseks.

Kasumi jaotamise plaani vorm võib olla näitena järgmine:

(tuh. rbl.)

	Summa	Sealhulgas			
		oma-käibevahendite juurdekasvuks	kapitaalvahetusteks	direktorifondi	eraldamised riigieelarvesse
Kasum	244	64,7	150,0	4,9	24,4

Nagu märkisime II peatükis, on käibevahendite finantseerimise allikaiks ka niinimetatud püsivad passivad, millede plaanimine toimub järgnevalt.

Üleminev töötasu võlgnevus määratakse kindlaks järgmise valemi järgi:

$$V = \frac{F \cdot P}{90}, \text{ kus}$$

V on alaline töötasu võlgnevus, mida tingib ajavahemik töötasu arvestamise ja selle väljamaksmise vahel;

F — kvartali töötasufond;

90 — päevade arv kvartalis;

P — ajavahemik (päevades) töötasu arvestamise ja väljamaksmise vahel (tavaliselt 7—9 päeva).

Tuleb silmas pidada, et igal aastal võib käibevahendite juurdekasvu finantseerimise allikana kasutada mitte kogu võlgnevuse summat, vaid ainult selle summa suurenemist võrrelduna eelmise aastaga, sest ülejäänud summat arvestati juba eelmiste aastate plaanides. Võlgnevuse juurdekasvu plaanimine toimub kinnitatud töötasufondi baasil.

Näiteks oli töötasufond 1949. a. IV kvartalis 8000 tuh. rbl. ning kinnitati 1950. a. IV kvartaliks 9000 tuh. rbl. suuruses summas. Töötasu väljamaksmine toimub 7. ja 22. kuupäeval.

Käibevahendite juurdekasvu finantseerimiseks saab kasutada 1950. a. plaanis:

$$\frac{9000 \times 7}{90} - \frac{8000 \times 7}{90} = 78 \text{ tuh. rbl.}$$

Analoogiliselt plaanitakse ka võlgnevus sotsiaalkindlustuse organeile juurdearvestustes töötasule ning eelseisvate maksete reserv.

¹ Peale rajoonitööstuse, kus kasumi suunamise kord on mõnevõrra teistsugune.

Mõningais tööstusharudes plaanitakse püsivate passivatena ka normaalne võlgnevus elektrienergia eest (see võlgnevuse summa määratakse kindlaks samuti kui töötasude osaksi) ning mõned muud allikad.

Kõrvuti finantsplaanides arvestatavate ressursidega kasutavad ettevõtted veel allikaid, mis üldse või osaliselt ei ole plaanitavad. Neist tuleb tõsta esikohale alalist võlgnevust aktseptitud arvete järgi, millede tasumise tähtaeg ei ole veel saabunud. Argumendid nende ressurside plaanimise kasuks ning vastuväited neile ettepanekuile on toodud II peatükis (vt. lk. 36). Piirdume siin vaid nende plaanimise meetodikaga.

Võlgnevuse suurus määratakse kindlaks materjalide hangete plaaniga. Hangete summa arvutatakse välja, lähtudes varustusplaanist või materjalide osatähtsusest tootmiskulude eelarves. Intervall arve aktseptimise ja tasumise vahel on 7 päeva teiselinnaliste ja 2 päeva kohalike hangete järgi. Järelikult jäävad tasumata käesoleval aastal kohalikud arved, mis aktseptitakse pärast 27. detsembrit, ja teiselinnalised — pärast 22. detsembrit. Selle ressursi finantsplaanis sissevõtmise esimesel aastal tuleb arvestada kogu summat, järgnevail aastail aga vaid selle juurdekasvu. Kui puuduvad kvartali andmed, siis tuleb võtta aasta keskmised, ehkki on täpsem arvestada, lähtudes iga aasta IV kvartali hangete plaanist. Seejuures, selleks et vältida selle allika tähtsuse ülehindamist, arvestatakse, et hanked teostuvad aasta läbi ühtlaselt päevast päeva, kuigi aasta lõpul kirjutatakse tavaliselt arved välja suuremas ulatuses.

Määrame kindlaks käibevahendite juurdekasvu finantseerimise võimaluse võlgnevuse arvel aktseptitud arvete järgi, millede tasumise tähtaeg ei ole saabunud, lähtudes seejuures järgmistest andmetest:

Kulutuste eelarve (tuh. rbl.)		Sealhulgas materjali kulu (tuh. rbl.)		Hangete osatähtsus (%-des)			
1950. a.	1951. a.	1950. a.	1951. a.	Kohalikud hankijad		Teiselinnalised hankijad	
				1950. a.	1951. a.	1950. a.	1951. a.
120000	130000	48000	58000	50	52	50	48

1. Teiselinnaliste hankijate hanked moodustavad:

1950. aastal — 24000 tuh. rbl.

1951. aastal — 27800 tuh. rbl.

Kohalike hankijate hanked moodustavad:

1950. aastal — 24000 tuh. rbl.

1951. aastal — 30200 tuh. rbl.

2. Kasutatav summa 1950. a.¹ finantsplaanis moodustab:

$$\frac{24000 \times 7}{360} + \frac{24000 \times 2}{360} = 599 \text{ tuh. rbl.}$$

¹ Oletame, et 1950. aasta on selle ressursi arvestamise esimeseks aastaks.

3. 1951. a. finantsplaanis saab täiendavalt arvestada vaid vahet tekkiva võlgnevuse ja 1950. a. arvesse võetud summa vahel järgmiselt:

$$\left(\frac{27800 \times 7}{360} + \frac{30200 \times 2}{360} \right) - 599 = 84 \text{ tuh. rbl.}$$

Need arvestused põhinevad plaanilise ringluse baasil. Parandades vahendite kasutamist üle plaaniülesande, on tarbijad suutelised tasuma hankijate arved ennetähtaegselt. Krediteerimisel võtavad Riigipanga asutised arvesse mitte kogu aktseptitud arvete summat, millede tasumise tähtaeg pole veel saabunud, vaid ainult püsivaid passivaid ületava osa.

Ülaltooduga ei ole veel tühjaks ammutatud kõik ettevõtete ressursside allikad. Aruannete uurimine näitab, et ettevõtete käibes esineb tunduvald summasid, mis moodustuvad järgmiste allikate arvel:

- a) sissemaksmata eraldamised kasumist riigieelarvesse, samuti ka tasumata sissemaksed eripankadesse;
- b) fondide (direktori — jt.) ja muude sihtvahendite kasutamata jäägid;
- c) deponendid töötasu alal;
- d) kreditorid avanssidega, samuti ka toodangu valmidusastme järgi (seal, kus neid arvestatakse püsivates passivates);
- e) võlgnevus vastastikuste arvelduste büroole (VAB) saldode tasaarvestuse alusel.

Arvestades sellega, et neil vahendite allikail puudub püsiv iseloom, neid ei normita, kuigi nad mõjutavad käibevahendite seisu.

Nimetatud oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite kujundamise allikad esinevad üldistena kõikides rahvamajandusharudes. Teatavaid erinevusi esineb vaid ehituse hankeorganisatsioonide käibevahendite kujundamises. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrusega 11. veebruarist 1936. a. kehtestati ehituse hankeorganisatsioonidele oma-käibevahendite ülemmäär protsentides aastasest ehitusmontaažtööde programmist:

	(%-des)
a) tööstuslikele ehitusorganisatsioonidele, kes töötavad mitmel ehitusplatsil	11,7
b) tööstuslikele ehitusorganisatsioonidele, kes töötavad ühel ehitusplatsil	10,3
c) elamuehitus-trustidele	11,3
d) spetsialiseeritud ja montaaž-trustidele	14,0
e) Toiduainetetööstuse Rahvakomissariaadi süsteemi ehitus-montaaž-trustidele	11,6
f) Teede Rahvakomissariaadi ehitustrustidele	12,5
g) Teede Rahvakomissariaadi Sildade Trustile	14,0

Peale selle saavad hankeorganisatsioonid vahendeid tellijailt avansi näol.

Avansi suuruse kindlaksmääramisel lähtutakse sellest, et avansi arvel tuleb moodustada põhimaterjalide ja lõpetamata toodangu minimaalsed jäägid. Järelikult sõltub avansi summa nende jääkide suurus, mis määratakse kindlaks III peatükis toodud meetodil. Tavaliselt moodustab tellija poolt antav

avans umbes 12% hankeorganisatsiooni poolt teostatavate ehitus-montaaž-tööde maksumusest. Peale selle tasuvad tellijad ehitusplatsile veetud konstruksioonide ja detailide eest.

Kui ei jätku kasumist ja püsivaist passivaist, siis kasutatakse assigneerin-guid riigieelarvest. Reegli kohaselt kujutavad riigieelarve vahendid endast vahet tööstusharu käibevahendite suurenemise ja omaressursside juurdekasvu vahel. Näiteks kui 1951. a. plaaniga kinnitati oma-käibevahendite juurdekasv antud tööstusharus 450 milj. rbl., millest omaressurssidega on kaetav 380 milj. rbl., siis nähakse ette assigneeringuid riigieelarvest 70 milj. rbl. Kuid üksikuil juhtudel lahutamisel saadav summa nähakse ette riigieelarvest suu-remana, koos vastava eraldamiste suurendamisega riigieelarve tuludesse ette-võtete kasumist. Näiteks:

(milj. rbl.)

I variant			II variant			
Oma-käibevahendite juurdekasv plaani järgi	Ressursside omaallikad	Käibevahendite finantseerimine riigieelarvest	Oma-käibevahendite juurdekasv plaani järgi	Ressursside omaallikad	Käibevahendite finantseerimine riigieelarvest	Täiendav eralda-mine kasumist riigieelarvesse
450	380	70	450	380	100	30

Teist varianti kasutatakse neil juhtudel, kui esineb ilmne vahe omaressursside moodustamise ja käibevahendite juurdekasvu tarviduse aja vahel. Näi-teks tuleb anda käibevahendeid täies ulatuses I kvartalis, kasumit aga saab põhimiselt teises.

Riigieelarvest finantseerimise konkreetsete summade kindlakstegemine toi-mub finantsplaani ühisel läbivaatamisel ministeriumide ja Rahandusminis-teriumi poolt.

Ressursside plaanimisega laenatud käibevahendite andmiseks tegele-vad Riigipank ja eripangad, sest Nõukogude Liidus on keelatud majandus-organisatsioonide üksteise vastastikune krediteerimine. Kreditide andmiseks on ressursside põhiallikaiks: vahendid ettevõtete ja majandusorganisatsioo-nide arvelduskontodes Riigipangas, riigieelarve vahendid, Riigipangas arvel-dus- ja jooksvais kontodes hoitavad kooperatiivsete ja teiste ühiskondlike organisatsioonide vahendid.

Majandusorganisatsioonide arvelduskontodes seisvate vahendite funktsioon on väga omapärane. Tekkides vahendite käibe protsessis laiendatud sotsia-listlikul taastootmisel, moodustavad nad kogu rahvamajanduses tervikuna tõi-husa ja stabiilse suuruse. Kas ei tähenda vahendite suurte summade alaline

olemasolu majandusorganisatsioonide arvelduskontodes Riigipangas seda, et rahvamajandusharudes esineb käibevahendite liigsust? Kas ei saaks seda liigsust käibest kõrvaldada?

Vastuse sellele küsimusele saame vahendite ringkäigust taastootmise protsessis. Käibevahendid seisavad arvelduskontodes mitte sellepärast, et nad on liigsed, vaid selle tõttu, et nende rahaline vorm on üleminekul ühest ringkäigu staadiumist teise paratamatu. Üks osa käibevahendeist võtab endale rahalise kuju, selleks et samas see endast heita ning muutuda tooraineks või materjaliks.

Arvelduskontodes olevate vahendite jäägi liikumise analüüs näitab, et kuigi selle jäägi suurus on kogu rahvamajanduse kohta tervikuna võrdlemisi stabiilne, toimub üksikute konkreetsete ettevõtete kontodes lakkamatu liikumine. Masinaehitustehase kontost mahakantud summa läks üle metallurgia-kombinaadi kontosse, sealt raudtee kontosse, edasi kivisöökaevanduse kontosse, sellest metsatööstuskeskuse kontosse, kust ta võis olla välja antud töötasu näol, sattuda kaubandusorganisatsiooni arvelduskontosse, sealt tekstiilivabriku, siis uuesti masinaehitustehase kontosse jne.

Kuna kõikide vahendite üldsumma arvelduskontodes koosneb paljudest lakkamatult liikuvatest üksikuist osakestest, siis ei saa ta olla kõrvaldatav käibest, sest neid vahendeid ei tohi võtta üldiselt, vaid konkreetseilt ettevõtelt, kus juba järgmisel päeval võib arvelduskontol vahendeid mitte olla. Kuna aga Riigipanga käsutuses olev majandusorganisatsioonide vahendite summa tervikuna on alaline ja võrdlemisi stabiilne, siis võib seda kasutada laenude andmiseks, sest krediteerimisprotsessis muutuvad vahendid isikupäratuks, krediidi ja rahakäibe plaanimine aga garanteerib ettevõttele kui vahendite omanikule nende kasutamise võimaluse esimesel vajadusel.

Järelikult samuti kui omade käibevahendite finantseerimise põhiallikaks on kasum ja muud rahvamajandusharude omad ressursid, on ka laenatud vahendite väljaandmisel ressursside põhiallikaks ettevõtete ja organisatsioonide ressursid, mis asuvad kontodes Riigipangas. See on ka loomulik: nõukogude rahanduse ja krediidi süsteemi üks põhimõttelisi erinevusi kapitalistlikust ning eelseid selle ees on see, et nõukogude rahanduse ja krediidi alus põhineb vahetult rahvamajandusel, ühiskondliku produkti ja rahvatulu tootmisel.

Arvelduskontodes võimalike vahendite jääkide plaanimisel eelseisvaks plaaniperioodiks võetakse neid vahendeid kahes osas: a) vahendid, mis on tõeliselt arvelduskontodes ja b) vahendid, mis on Riigipanga osakondade vahelises käibes, teel ühest arvelduskontost teise. Otsesest näitajat selle pangarvetel olevate vahendite suuruse väljaarvutamiseks, arvesse võttes tema mitmekesisust, ei ole. Arvelduskontodes tõeliselt olevate vahendite dünaamikat plaanitakse plaanis ettenähtud tootmise mahu kasvu, rentaabluse tõusu ja vahendite käibe kiirendamise arvestusega. Nende näitajate vaheline sõltuvus on otsene: mida suurem on tootmise maht, seda suurem on käibe maht; mida kõrgem on rentaabluse tase, seda suurem osa käibest koguneb

arvelduskontodesse jaotamisele kuuluva kasumi näol; mida kiirem on vahendite käive, seda suurem suhteline osa neist viibib alaliselt arvelduskontodes.

Riigipanga osakondade vahelises käibes asuvate vahendite plaanimisel lähtutakse veosekäibe tõusust, kuna veoste liikumisega kaasneb vahendite liikumine kontost kontosse.

Teist krediteerimise ressurside allikat — riigieelarvet — plaanitakse vahetult. Riigieelarve seadus tehakse kindlaks rahvamajanduse krediteerimiseks suunatav tulude ületamine kuludest.

«Kulude ületamine tulude poolt ulatus 1948. aastal 39,6 mlrd. rubla. Need vahendid suunati krediidimahutuste suurendamiseks rahvamajandusse, mis aitas kaasa Nõukogude rubla edasisele kindlustamisele.»¹

Mitmeaastaste kogemuste ja andmete varal tulude laekumise tähtaegade kohta on võimalik kaunis täpselt ära määrata vahendite seisuriigieelarve kontodes ükskõik milliseks kuupäevaks.

Osa riigieelarve jooksvaist tuludest kasutab pank samuti krediteerimiseks, mida tingib ajavahe üksikute tulude laekumise ja kulude tekkimise aegade vahel: vahendid riigilaenu tellimisest laekuvad suuremate summadena mais ja juunis, kulutatakse neid aga kogu aasta kestel jne.

Suurimaks ressurside allikaks on lõpuks pangas hoitavad kolhooside ja teiste kooperatiivsete organisatsioonide vahendid, ametiühinguliste organisatsioonide, hoiukassade, Riikliku kindlustuse, majavalitsuste jne. vahendid. Nende vahendite plaanimine põhineb samuti vastavate organisatsioonide finantsplaanidel ja mitmeaastastel aruandelistel näitajatel vahendite dünaamika kohta nendel kontodel.

Nagu märkisime eespool, ei sisalda käibevahendite plaanimine endas üksikute vahendite tarviduse ja selle rahuldamiseks allikate kindlaksmääramist, vaid ka käibevahendite konkreetsete muutumiste kindlakstegemist eesoleval plaaniperioodil igas ettevõttes. Siin on võimalikud kolm juhtu:

1. Vahendite tarvidus ületab ettevõtte sisemisi võimalusi ning tuleb finantsvõi krediidiplaanis ette näha ettevõtte käibes olevate vahendite summa suurendamist.

2. Tootmise mahu suurenemisest tingitud vahendite täiendav tarvidus rahuldatakse kas ettevõttel plaaniperioodi alguseks olevate liigsete käibevahendite või vahendite parema ärakasutamise arvel.

3. Vahendite olemasolu plaaniperioodi alguseks ületab tarviduse, ning finants- (krediidi-) plaanis nähakse ette nende vahendite äravõtmine käibest.

Tootmistegevuse laienemisega (või mõnel üksikul juhul vahendite käibe aeglustumisega) seoses olevat oma-käibevahendite täiendavat tarvidust nimetatakse käibevahendite normatiivi juurdekasvuks, mis määratakse kindlaks kui plaaniperioodi lõpu ja plaaniperioodi alguse normatiivi vahe. Näiteks kui ettevõttele kinnitati plaaniga 1951. aastaks oma-käibevahendite

¹ A. G. Zverev, NSV Liidu riigieelarvest 1949. a. ja NSV Liidu riigieelarve täitmisest 1947. a., Gospolitizdat, 1948, lk. 8—9 (v. k.).

normatiiv 58 500 tuh. rbl., siis tähendab see seda, et see summa peab olema ettevõtte käsituses 31. detsembril 1951. a. Kui aasta algnormatiiv (seisuga 1. jaanuar 1951. a.) oli 52 000 tuh. rbl., siis oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite juurdekasv, mis tuleb ette näha ettevõtte 1951. a. finantsplaanis, moodustab 6500 tuh. rbl. Üheaegselt plaanitakse ka selle juurdekasvu moodustamise allikad. Tervikuna oleks see plaan järgmine:

Käibevahendite elemendid (normitavad aktivad)	1. I 1951. a.		1. I 1952. a.		Muutused	
	Varu norm (päe- vades)	Norma- tiiv (tuh. rbl.)	Varu norm (päe- vades)	Norma- tiiv (tuh. rbl.)	Varu norm (päe- vades)	Norma- tiiv (tuh. rbl.)
Tooraine ja põhi- materjalid	35	16000	30	22000	-5	+6000
Abimaterjalid	60	3000	55	3200	-5	+ 200
Küte	20	2000	17	1900	-3	- 100
Väheväärtuslik in- ventar ja tööriistad	45	9000	40	9000	-5	—
Lõpetamata toodang	22	16000	20	15900	-2	- 100
Valmistoodang	5	5000	4	4500	-1	- 500
Tulevase perioodi kulud	—	1000	—	2000	—	+1000
Kokku	—	52000	—	58500	—	+6500

Oletame, et selle juurdekasvu katteks saab suunata:

ettevõtte kasum 1951. a. plaani järgi
(eraldamised mahaarvatult) 3000 tuh. rbl.
muud omad ja nendega võrdsustatud
ressursid 800 „ „

Seega tuleb finantsplaanis ette näha assigneeringud riigieelarvest puuduva osa katmiseks, s. o. 2700 tuh. rbl. Sissekanne tulude-kulude bilansile lisata-vas (nn. «ristmelises») tabelis, milles on toodud kõik tulude ja kulude artiklid, osutub järgmiseks:

(tuh. rbl.)

Tulude artiklid	Summa	Kasum	Püsivate passivate juurdekasv	Muud res- sursid	Assignee- ringud riigi- eelarvest
Kulude artiklid					
Oma-käibevahendite juurdekasv	6500	3000	650	150	2700

Oma-käibevahendite normatiivi juurdekasvu plaanimise niisugune metodoloogia lähtub eeldusest, et tegelik vahendite seis ettevõtte käibes võrdub normatiiviga aasta algul. Tegelikkuses aga esineb sageli sellest kõrvalekaldumisi; olies ületanud kasumite plaani, on ettevõttel käibes vahendeid üle normatiivi. Sel juhul kaetakse tulude-kulude bilansis osa juurdekasvust (või kogu juurdekasv) selle liigsuse arvel, vähendades vastavalt finantseerimist muude allikate arvel. On võimalikud ka juhud, kus ettevõttel, kes on jätnud täitmata kasumiplaani või kes paigutas (immobiliseeris) osa käibevahendeid kapitaal- või muudesse plaanis mitte ette nähtud mahutustesse, on plaani-perioodi alguseks tegelikult vähem vahendeid, kui oli talle kinnitatud normatiiv. Nii võis ülaltoodud näites ettevõttel olla 1. I 1951. a. tegelikult vahendeid mitte 52 000 tuh. rbl., vaid kõigest 50 000 tuh. rbl. Arvestades plaanis ette nähtud käibevahendite normatiivi juurdekasvuga, on ettevõttel 1951. aastal kasutada 56 500 tuh. rbl. Kuid vajalik normatiiv, nagu näeme arvestusest, moodustab 58 500 tuh. rbl. Vahendite puudujääk 2 000 tuh. rbl. on tingitud sellest, et ettevõttel ei olnud aasta alguseks talle ette nähtud käibevahendeid täiel määral. Selleks et ettevõtte saaks töötada häireteta, tuleb talle anda täiendavalt 2 000 tuh. rbl. Assigneerimisi käibevahendeiks nende tõstmiseks aasta alguse normatiivini nimetatakse käibevahendite puuduse t a a s t ä i e n d a m i s e k s. Järelikult suurenevad antud juhul käibevahendid: juurdekasvust 6 500 tuh. rbl. ja taastäiendamisest 2 000 tuh. rbl. suuruses summas.

Kuna käibevahendite juurdekasvu ja puuduse taastäiendamise majanduslik loomus on erinev, siis on erinev ka nende finantseerimise kord.

Käibevahendite juurdekasvu nähakse ette plaanis, kuid käibevahendite puuduse taastäiendamise plaanimine tähendaks ettevõtte halva töö sanktsioneerimist. Seepärast toimub käibevahendite taastäiendamine ettevõtteile vaid pärast käibevahendite puuduse tekkimise põhjuste üksikasjalist selgitamist ja kõrvaldamist.

Järelikult selleks, et kindlaks määrata käibevahendite finantseerimise määra ja kord, tuleb esialgu selgitada oma-käibevahendite tegelik seis plaanitava perioodi alguseks. Oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite summalise seisu kindlaksmääramine on käibevahendite plaanimise möödapääsematuks etapiks.

Nagu märkisime II peatükis, peavad ettevõttele antud ressursid olema kas põhi- või käibevahendeis. Peale selle on osa ettevõtte vahendeist eraldatud käibest rahandussüsteemi maksetesse, mõnikord kahjumeisse jm. Oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite tegeliku seisu kindlaksmääramisel talitatakse järgmiselt:

a) lähte aluseks loetakse bilansi passiva osa «A», kus peegelduvad: ettevõttele eraldatud põhikirjafond, tema poolt jooksva aastal saadud kasum, riigieelarvest saadud vahendid, samuti ka püsivad passivad neis elementides ja summades, mis on o m a - k ä i b e v a h e n d e i l e v ö r d s u s t a t u i n a võetud

finantsplaani. Osa «A» kokkuvõte näitab ettevõtte käsutuses olevate oma- ja nendega võrdsustatud vahendite summat.¹

b) Sellest bilansi passiva osa «A» kokkuvõttest lahutatakse bilansi aktiva osas «A» peegelduv põhi- ja käibest eraldatud vahendite summa. Vahe ongi ettevõtte käibes olevate oma- ja nendega võrdsustatud vahendite summa. Saadud summa ja kinnitatud normatiivi vastastamine näitab, kas on tegu käibevahendite liigsuse või puudusega.

Käibes olevate oma- ja nendega võrdsustatud vahendite kindlaksmääramine tööstuses ja teistes harudes (peale transpordi ja majanduslikul teel teostatava kapitaalehituse) oleks järgmine:

Tehase bilanss seisuga 1. jaanuar 1951. a.

(tuh. rbl.)

Aktiva	Summa	Passiva	Summa
„A“		„A“	
I. Põhivahendid	102000	I. Põhikirjafond	145720
II. Käibest eraldatud vahendid	16000	II. Finantseerimine riigieelarvest käibevahendideks	—
III. Jooksva aasta kahjumid	—	III. Jooksva aasta kasum	20000
Kokku osa „A“	118000	Kokku kirjed I—III	165720
Oma- ja nendega võrdsustatud vahendite seis	53400*	plaa ni jä rgi	
		IV. Püsivad passivad	6100
		Sealhulgas:	
		1. Töölised ja teenistujad	2000
		2. Sotsiaalkindlustuse organid	100
		3. Muud	4000
		Kokku osa „A“	174400

Osutatud oma- ja nendega võrdsustatud käibevahendite summa 53 400 tuh. rbl. on tuletatud järgmiselt: põhikirjafondiga 145 720 tuh. rbl. liideti jooksva

¹ On õigem võtta püsivaid passivaid tegeliku summa järgi neil juhtudel, kui nad on vähemad finantsplaani võetud summast. Võlgnevust aktseptitud arvete järgi, millede tasumise tähtaeg pole saabunud, tuleb meie arvates lisada juurde püsivatele passivatele (kui seda pole krediteerimisel arvestatud Riigipanga poolt), olenemata sellest, kas see on või ei ole arvestatud finantsplaanis.

* Neil juhtudel, kui ettevõtte kasutab kaubakäibekrediiti, tuleb lisada märgitud summale tegelik võlgnevus kaubakäibelt.

aasta kasum 20 000 tuh. rbl. ja püsivad passivad 5 680 tuh. rbl.,¹ ning lahutatakse põhi- ja käibest eraldatud vahendid 118 000 tuh. rbl.

Transportiorganisatsioonide bilansis esineb mõningaid mitteolulisi erinevusi, mis seisavad selles, et passiva osas «A» näidatakse põhikirjafond (eraldi põhi- ja käibe-) ning püsivad passivad, kuna kasum on viidud ossa «B»; aktiva osas «A» on põhi- ja käibest eraldatud vahendid, kahjumid aga näidatakse osas «B». Seepärast määratakse kindlaks oma- ja võrdsustatud vahendite seis järgmiselt: (põhikirja käibefond ja püsivad passivad passiva osast «A» + passiva osa «B») — (käibest eraldatud vahendid ja sisemised arveldused aktiva osast «A» + aktiva osa «B»).

Tunduvalt erinev on käibevahendite seisu kindlaksmääramise metodoloogia majanduslikul teel teostatavas ehituses. Majanduslikul teel teostatavale ehitusele, nagu märkisime II peatükis (lk. 41), ei eraldata spetsiaalselt vahendeid, vaid need nähakse ette ehituse finantseerimise plaanis. Seepärast kujuneb vahendite seisu ja plaanitavas aastas vajalike muudatuste selgitamine kapitaalehituses võimaliku vahendite mobiliseerimise (kui neid on rohkem kui on nõutav kinnitatud tööde mahu täitmiseks) ja vastava finantseerimise vähendamise või immobiliseerimise kindlaksmääramiseks plaanitaval aastal.

Võimaliku vahendite mobiliseerimise arvestust tehakse järgmises vormis:

I. Käibevahendite tarvidus 1950. aastal

Kapitaaltööde struktuur	Tööde maht (milj. rbl.)	Normatiiv (%-des tööde mahust)	Tarvidus (milj. rbl.)
1. Monteerimist nõudvad kodumaised seadmed	5,5	18	1,0
2. Majanduslikul teel tehtavad ehitusmontaažtööd	20,5	16	3,3
3. Hankekorras tehtavad tööd	10,0	12	1,2
Kokku	36,0	—	5,5

¹ Võlgnevus töölistele ja teenistujatele on võetud tegelik ja mitte plaaniline, sest teisiti oleks näidatud ressursse rohkem, kui ettevõttel on tegelikult kasutada. Muud passivad on võetud plaanisummas, sest tegelik ületamine võib olla juhuslikku laadi.

II. Käibevahendite seis bilansi aktiva järgi

(milj. rbl.)

Kirjete nimetus	Viimasel aruandekuu päeval	Loodetav seis 1. I 1950. a.
1. Kodumaised seadmed	2,5	2,0
2. Põhimaterjalid	2,1	1,6
3. Muud materjalid	0,6	0,4
4. Tulevaste aastate kulud	0,5	0,3
5. Lõpetamata toodang	0,2	0,1
6. Rahalised vahendid	0,8	0,6
7. Hankeorganisatsioonid avansside järgi	3,0	2,5
Kokku normitavad aktivad	9,7	7,5
8. Muud deebitorid	2,0	1,4
9. Tagastamisele kuuluvad bilanssidevahelised arvel- dused ¹	1,0	0,8
Kokku aktivas	12,7	9,7

Kuna plaan koostatakse tavaliselt jooksva aasta IV kvartalis, siis pole võimalik täpselt kindlaks määrata vahendite seisu plaanitava aasta 1. jaanuariks. Seepärast on tabelis kaks lahtrit: tegelik seis viimasel aruandekuu päeval (1. septembriks või 1. oktoobriks) ja loodetav seis plaanitava aasta alguseks, mis põhineb vahendite liikumisel aasta lõpuni jääval ajavahemikul, lähtudes eelolevast finantseerimisest, seadmete ja materjalide juurdetulekust ja ehitus-montaažtööde mahust.

Käibevahendite seisu (9,7) vastastamine tarvidusega (5,5) näitab tunduvat ressursside mobiliseerimise võimalust ehituses. Kuid selle küsimuse otsustamiseks tuleb analüüsida kreditoride koostist: võib osutada, et tunduv osa bilansi aktivas näidatud väärtustest on moodustatud hankijate juurde-
saadud vahendite arvel. Sel puhul lähevad mobiliseeritud ressursid võlgnevuse kustutuseks, kuid see ei vähenda finantseerimise mahtu.

Kreditoorse võlgnevuse seisu näeme järgmisest tabelist:

¹ S. t. ettevõtte (põhitegevuse) võlgnevus ehitusele, mis peab tasutama ettevõtte poolt.

III. Kreditorid ja juurdesaadud vahendid

(milj. rbl.)

Jrk. nr.	Kirjete nimetus	Viimasel aruandekuu päeval	Loodetav seis 1. I 1950. a.	Sealhulgas kuulub tasumisele 1950. a.
1	Hankijad tasumata ja faktuurimata hankete järgi	1,5	1,1	1,1 *
2	Hankijad aktseptitud arvete järgi	0,2	0,3	—
3	Ehitusorganisatsioonid tehtud tööde järgi	0,1	0,1	—
4	Töölised ja teenistujad	0,6	0,6	—
5	Kreditorid muude arveldustega	1,0	1,0	0,6
6	Tagastamisele kuuluvad bilanssidevahelised arveldused ¹	2,0	1,5	0,7
Kokku		5,4	4,6	2,4

Kreditoorse võlgnevuse analüüs näitas, et selle koostises kuuluvad tagastamisele 2,4 milj. rbl. Arvestades seda asjaolu, kujuneb ressursside mobiliseerimise võimalus eeloleval plaaniperioodil järgmiseks:

IV. Muutused käibevahendeis 1950. aastal

(milj. rbl.)

Jrk. nr.	Kirjete nimetus	Summa
1	Käibevahendite seis 1. I 1950. a.	9,7
2	Käibevahendite tarvidus 1950. aastal	5,5
3	Ressursside vähenemine: 9,7—5,5	4,2
4	Kustutusele kuuluv kreditoorne võlgnevus	2,4
5	Omavahendite mobiliseerimine ja finantseerimise võimalik vähenemine plaanitaval aastal:	
	4,2—2,4	1,8
	Sealhulgas ülesanne normitavate aktivite osas: 7,5—5,5	2,0

Järelikult moodustab kinnitatud kapitaaltööde mahu 36 milj. rbl. korral vajalik finantseerimine (36,0—1,8) 34,2 milj. rbl.

Käibevahendite tarviduse ja nende moodustamise allikate plaanimine toi-

¹ S. t. ehituse võlgnevus ettevõttele (põhitegevusele), mis tuleb tasuda ehitusel.

mub tsentraliseeritult: ministeeriumist ettevõtteni. Ministeeriumide tuludekulude bilanssides ja krediidiplaanides on märgitud oma-käibevahendite juurdekasvu summad ja krediitide limiidid. Ministeeriumide finantsosakonnad jaotavad need summad peavalitsuste ning need — ettevõtete vahel. Väike osa assigneeringuist jääb peavalitsuste käsutusse manööverdamiseks aasta kestel.

Põhimõtteliseks metodoloogiliseks eeltingimuseks on plaanimise sellel kui ka teistel etappidel ettevõtete sisemiste ressursside maksimaalne kaasatõmbamine, riigieelarve assigneeringute vähendamine, käibevahendite kasutamise parandamine rahvamajandusharudes.

KÄIBEVAHENDITE KASUTAMISE PLAANIMINE

Käibevahendite plaanimine ei piirdu nende tarviduse, allikate ja nendega varustamise korra kindlaksmääramisega. Plaanimine sisaldab endas tingimata ka ülesande määramist ettevõttele (harule) talle antud vahendite tõhusaks kasutamiseks. Käibevahendite kasutamise tõhusus avaldub, nagu selgus I peatükist, vahendite käibe koefitsiendis või vahendite käibesse mahutamise koefitsiendis, sest käibevahendite alal on põhiülesandeks nende käibe kiirendamine. Seltsimees Stalin oma ettekandes ÜK(b)P XIV kongressil, kõneldes partei ülesandest tööstuse ja põllumajanduse alal, osutas vajadusele juhtida tööd, rööbiti muude ülesannetega, kapitali käibe kiiruse suurendamise liinil.

Võiks öelda, et käibevahendite kasutamise ülesanne on antud juba nende normimise teel. Tõepoolest, määrates kindlaks normatiivid käibevahendite üksikute elementide järgi, ja seejärel nende üldise normatiivi, ning lähtudes seejuures tootmiskulude eelarvest, me määrame sellega ära ka plaanilise vahendite käibe kiiruse. Kuid see ei ole päriselt nii. Plaani täitmise protsessis paigutavad ettevõtted vahendeid mitte üksnes normitavaisse, vaid ka mittenormitavasse objektidesse, haaravad oma käibesse teiste ettevõtete vahendeid, ületavad või alatäidavad plaani, muudavad kulutuste struktuuri jne. Sääraste ja paljude teiste muutuste tulemusena võib ilmneda, et ettevõtte varud ei ületanud lubatud piire, kuid tegelik vahendite käibe koefitsient osutus siiski plaanitust madalamaks, või ümberpöörduvalt — vahendeid kasutati tõhusamalt kui oli ette nähtud plaanis, kuigi materjale ja lõpetamata toodangut oli ettevõttel normatiive ületavas suuruses.

Selleks et tunduvalt parandada käibevahendite organiseerimist rahvamajandusharudes, tuleb täiendada olemasolevaid plaanilisi ja aruandelisi näitajaid ülesandega käibevahendite kasutamise ja käibevahendite käibe koefitsiendi kohta. Tegeliku koefitsiendi vastastamine plaanilisega näitab, kuivõrd täitis ettevõtte (haru) temale antud plaanilise ülesande. Edasise analüüsi ülesandeks on selgitada plaani täitmist soodustavaid või takistavaid põhjuseid.

Käibevahendite kasutamise plaanilise koondülesande puudumine on tõsi- seks puuduseks rahvamajandusharude rahanduse organiseerimises. Nähta- vasti on see seletatav sellega, et käibevahendite kasutamine üldse hakkas olema alles võrdlemisi hilja laiade töötajatehulkade sotsialistliku võistluse objektis. Selle järgi, kuidas omandatakse kogemusi, ilmneb üha selgemini säärase plaanilise ülesande määramise vajadus, tuleb arvata, et juba lähemal ajal seisab käibevahendite käibe koefitsient oma tähtsuselt võrdsena kõrvuti omahinna alandamise ja kasumi ülesannetega. Seoses sellega tuleb jõuda selgusele, mida kujutab endast käibevahendite käive ja kuidas tuleb seda kõige õigemini kindlaks määrata.

Mõnedes kirjutustes ja ka rea praktikute seas valitseb arvamine, et käive — see on mingisugune tinglik suhteline näitaja,¹ mille sisu saab formuleerida olenevalt ühest või teisest ülesandest: võitluse stimuleerimist rentaabluse eest, käibevahendite immobiliseerimise mittevõimaldamist jm. Meie vaatekohalt ei ole niisugune arvamus õige.

Käibevahendite käive on nende reaalne liikumine laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessis, vormide vahetus, mis peegeldab väärtuste tegelikku ümberpaigutamist nende muutumiskäigus ühest tarbimisväärtusest teise, ühise ühiskondliku produkti ja rahva tulu loomise protsessis. Seepärast peab vahendite käibe näitaja peegeldama seda vahendite liikumise protsessi — ja ainult seda. On arusaadav, et vahendite käibe ülesande määramine soodustab nende õiget kasutamist, takistab nende immobiliseerimist, aitab kaasa rentaabluuse tõusule. See on nii ega saagi teisiti olla, sest kõik majandusliku tegevuse harud on omavahel tihedalt seoses ja mõjutavad üksteist. Kuid see ei põhjusta ettevõtte tegevuse mitmesuguste näitajate ja harude äravahetamist. Täpsel vahendite käibe ja käibe näitajate olemuse kindlaksmääramisel ei ole üksi teoreetiline, vaid ka praktiline tähtsus. Allpool on näidatud, kuid võivad ebatäpsused selles moonutada nende ettevõtete töö tulemusi, kes võitlevad käibevahendite parema ärakasutamise eest.

Vahendite käibe arvutamise metodoloogia põhidokumendiks on NSV Liidu Rahandusministeeriumi ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse kiri 14. aprillist 1949. a. «Tööstuslike ettevõtete vahendite käibe arvutamise korrast». Selle kirja avaldamine tõi suurt kasu liikumises käibevahendite parema kasutamise eest, kuna sellega likvideeriti käibe näitaja erisugused mõistmised. Edasi näitavad aprillist 1949. a.

¹ Vt. näiteks Z. S. Katzenelenbaumi tsiteeritud tööd, lk. 14: „Käibevahendite käibe all tuleb mõista teatud perioodil kehtivais ettevõtte-hulgihindades realiseeritud toodangu maksumuse suhet käibevahendite summaga, mis ettevõttel oli selle perioodi kestel.“

Pole raske märgata, et siin on käibevahendite käive ära vahetatud käibe koefitsiendiga.

möödunud ajavahemikul kogutud kogemused, et rida NSV Liidu Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskvalitsuse kirjas toodud seisukohti tuleb meie arvates muuta. Vaatleme lähemalt selle kirja sisu ja kriitikat mõningate selles esinevate väidete kohta.

Selles kirjas soovitatakse «järgmist tööstusettevõtete vahendite käibe näitajate arvutamise korda.

1. Tööstusettevõtete vahendite käibe näitajad arvutatakse:

a) lähtudes realiseeritud kaubatoodangu maksumusest, kaasa arvates jäämeist valmistatud laiatarbetoodete maksumus kehtivais ettevõtte-hulgihindades käibemaksuta (ettevõtte aasta- ja kvartaliaruande vorm nr. 2 õsa «A» ja kuuaruandevorm nr. 5);

b) lähtudes aruande bilansside andmeist ettevõtte käibevahendite (aktivate) tegeliku seisu kohta.

2. Vahendite käive määratakse kindlaks ettevõtte kõigi käibevahendite ja eraldi normitavate käibevahendite kohta.

3. Normitavate käibevahendite hulka kuuluvad kõik tootmisvarude, lõpetamata toodangu ja omavalmistatud pooltoodete, tulevaste aruandeperioodi kulude, valmistoodangu ja ladudes olevate kaupade bilansilised jäägid (bilansi aktiva rühma «B» kokkuvõte).

4. Mittenormitavate käibevahendite hulka kuuluvad: rahalised vahendid (välja arvatud jäägid arvelduskontol Riigipangas), lähetatud kaubad ja üleantud tööd, ostjate poolt tähtjaks tasumata kaubad, kaubad ostjate vastutaval hoiul ja kõik debitoorse võlgnevuse liigid.

Tuleb välja selgitada ja samuti lisada mittenormitavaile käibevahendeile:

a) amortisatsioonieraldiste ülemaksed tööstuspanka või peavalitsustele;

b) käibevahendite kulutused kapitaalremondiks või kapitaal mahutusteks üle olemasolevate seaduslike kateallikate;

c) summad, mille võrra kapitaalehituse osakonna arveldused müügiks määratud individuaalelamute ehitamise alal ületavad Kommunaalpangast seks otstarbeks saadud laene;

d) summad, mille võrra tööliste ja teenistujate võlgnevus laenude alal individuaalelamuehituseks ja muudeks vajadusteks ületab eripankade poolt selleks otstarbeks antud laene;

e) ülekulud erifondide ja muude erisihitusega allikate arvel finantseeritavates kulutustes;

f) plaanivälised kahjumid (realiseeritud toodangu omahinna ülekulu, võrreldes plaaniga, ning kasumite ja kahjumite kontos arvestatud plaanivälised kaod, mis ei kuulu omahinda).

5. Käive määratakse päevades kindlaks käibevahendite (aktivate) keskmise jäägi ja ühepäevase realiseerimiskäibe suhtega järgmise valemi kohaselt: käibe arvutamisel kvartali kohta:

$$KJ : \frac{R}{90} \text{ ehk } \frac{KJ \times 90}{R};$$

käibe arvutamisel aasta kohta:

$KJ : \frac{R}{360}$ ehk $\frac{KJ \times 360}{R}$, kus KJ on keskmine jääk, 90 või 360 — kvartali või aasta päevade arv, R — realiseerimiskäive kvartalis või aastas.

6. Käibevahendite tegelikud kuukeskmised jäägid arvutatakse kuu alguse ja lõpu jääkide summa jagamisega kahele; kvartalikeskmised jäägid arvutatakse kolme kuu keskmiste jääkide kogusumma jagamisega kolmele; aasta keskmine jääk määratakse kindlaks nelja kvartali eespooltoodud meetodil arvutatud keskmiste jääkide summa jagamisega neljale.

Näide:

Käibevahendite jäägid on:

1. I 1948. a. — 100 tuh. rbl.

1. II 1948. a. — 120 tuh. rbl.

1. III 1948. a. — 140 tuh. rbl.

1. IV 1948. a. — 130 tuh. rbl.

Kuukeskmised käibevahendite jäägid on:

Jaauar — $\frac{100 \text{ tuh. rbl.} + 120 \text{ tuh. rbl.}}{2} = 110 \text{ tuh. rbl.}$

Veebruar — $\frac{120 \text{ tuh. rbl.} + 140 \text{ tuh. rbl.}}{2} = 130 \text{ tuh. rbl.}$

Märts — $\frac{140 \text{ tuh. rbl.} + 130 \text{ tuh. rbl.}}{2} = 135 \text{ tuh. rbl.}$

Käibevahendite keskmine I kvartali jääk on:

$\frac{110 \text{ tuh. rbl.} + 130 \text{ tuh. rbl.} + 135 \text{ tuh. rbl.}}{3} = 125 \text{ tuh. rbl.}$

Käibevahendite keskmised kvartalijäägid 1948. aastal on:

I kvartalis — 125 tuh. rbl.

II kvartalis — 130 tuh. rbl.

III kvartalis — 145 tuh. rbl.

IV kvartalis — 140 tuh. rbl.

Käibevahendite keskmine aasta jääk 1948. aastal on:

$\frac{125 \text{ tuh. rbl.} + 130 \text{ tuh. rbl.} + 145 \text{ tuh. rbl.} + 140 \text{ tuh. rbl.}}{4} = 135 \text{ tuh. rbl.}$

4

7. Ettevõtte vahendite käibe plaanilised näitajad määratakse kindlaks vaid normitavate käibevahendite (aktivate) kohta.

Ettevõttes, kus esineb kaubalis-materiaalsete väärtuste hooajalist kogumist, lisatakse normitavate vahendite keskmiste plaaniliste jääkide kindlaksmääramiseks normatiivide summale kaubalis-materiaalsete väärtuste hooajalised varud selleks otstarbeks antud tegeliku krediidi ja Riigipanga poolt krediteerimisel arvesse võetud kogu hankijatele võlgnevuse ulatuses.

Kaubalis-materiaalsete väärtuste mittehooajalisi ülenormatiivseid jääke ei lisata normatiividele, kuigi nad võivad olla krediteeritud.

Normitavate käibevahendite kvartalikeskmised plaanilised jäägid arvuta-

takse normatiivide ning kaubalis-materiaalsete hooajaliste varude kvartali alg- ja lõpusumma jagamisega kahele; aastakeskmised plaanilised jäägid määratakse kindlaks ülaltoodud meetodil arvutatud kvartalikeskmiste normatiivide ja kaubalis-materiaalsete hooajaliste varude summa jagamisega neljale.

8. Tervikuna kõigi käibevahendite ja eraldi normitavate käibevahendite käibe näitajaid võrreldakse tegeliku käibega eelneval aruandeperioodil või vastaval eelneva aasta perioodil.

Normitavate käibevahendite käivet võrreldakse ka plaaniliste käibe näitajatega.»

Meile näivad NSV Liidu Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskvallitsuse kirjas toodud lähtepositsioonid täiesti õigetena. vahendite käive määratakse kindlaks, lähtudes realiseeritud, mitte aga toodetud või lähetatud toodangu maksumusest, kuigi enne kirja avaldamist oli levinenud kaunis laialdaselt arvamus, et käive tuleb määrata kindlaks, lähtudes väljalastud toodangust. Kuid Marxil on selle kohta toodud põhjalikud näpunäited: «antud kapitali kogu ringluse aeg võrdub selle kapitali ringluses ja tootmises viibimise aegade summaga. See on ajavahemik kapitali väärtuse teatud kujul avansseerimise momendist kuni liikuva kapitali väärtuse samal kujul tagasituleku momendini.»¹ Kuna vahendite avansseerimine algas nende ülekandmisega arvelduskontolt, siis lõpeb ringlus vahendite laekumise momendiga arvelduskontosse pärast toodangu realiseerimist.²

Samuti on õige ka kirjas soovitatud vahendite käibe kindlaksmääramine käibevahendite suhtes bilansi aktiiva järgi, s. t. vahendite suhtes, mis tegelikult asuvad käibes, vaatamata sellele, kas nad on oma-, laenatud või juurdesaadud vahendid. Muidugi ei anna bilansi andmed vahendite jääkide kohta absoluutselt täpset ülevaadet jääkide liikumise kohta aasta kestel, kuid siiski võimaldab kirjas soovitatud meetod tegelikult kindlaks määrata need jäägid küllaldase täpsusega.

Samuti on otstarbekohane arvelduskontos olevate vahendite jääkide väljajätmine. Vahendite arvelduskontos viibimise ajavahemik kuulub samuti käibe välte sisse ja seda tuleb arvesse võtta ühe vahendite ringkäigu absoluutse kestuse kindlaksmääramiseks. Kuid liikumise eesmärgiks käibevahendite parema kasutamise eest on osa vahendite vabastamine antud ettevõtte käibest, selleks et suurendada teiste ettevõtete käivet. Vahendite vabastamine võtab aasta kestel vahendite jäägi suurenemise kuju arvelduskontodes. Pank kasutab neid vahendeid krediteerimiseks. Seepärast ei võimaldaks arvelduskontol olevate vahendite sissevõtmine välja selgitada just seda, mida on vaja selgitada: kuipalju vabastati vahendeid käibest. Kuigi arvelduskontol olevad vahendid võtavad samuti osa käibest, on siiski nende

¹ K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 149 (Meie sõrendus — A. B.)

² Avansikorras maksmisel, näiteks tasumisel transpordivahendite kasutamise eest, lõpeb vahendite käive enne realiseerimist.

eraldamine vajalik küsimuse säärasel lahendamisel, mida taotletakse sotsialistliku võistluse organiseerimisel käibevahendite ratsionaalsema ärakasutamise eest.

Nagu juba märkisime, mängis Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskkvalitsuse kiri kahtlemata positiivset osa liikumise organiseerimisel käibevahendite parema ärakasutamise eest ja aitas likvideerida 1949. a. algul esinenud ebaühtluse sotsialistlike kohustuste kindlaksmääramisel ja nende täitmise hindamisel. Kuid saadud kogemuste najal tulid ilmsiks ka puudused kirjas toodud soovitustes. Tõsist kriitikat põhjustab esiteks see asjaolu, et kirjas on juttu vaid tööstusest. Kuid teistes rahvamajandusharudes, nagu näeme allpool, eriti ehituses, esineb spetsiifilisi iseärasusi, mille tõttu seal on võimatu kasutada tööstusele soovitatud metodoloogiat. Järelikult puudub teistes harudes peale tööstuse ühtne metodoloogia käibevahendite kasutamise tõhususe hindamiseks.

Soovitatava metodoloogia puuduseks on kõikide käibevahendite arvesse võtmine tervikuna, — vaid normitavate aktive eraldamisega, analüüsimate üksikutesse kaubalis-materiaalsete väärtuste liikidesse mahutatud vahendite tõhusust. Ometi aga on suurema tähtsusega just need üksikud materjalide, kütte, lõpetamata toodangu, valmistoodangu jm. näitajad, mille taga seisavad konkreetsed inimesed, tsehhid. Tervikuna kuuluvad käibevahendid kogu ettevõttele. Sotsialistliku võistluse tõhususeks, miljonite inimeste aktiivseks osavõtuks võitlusest vahendite käibe kiirendamise eest — see aga otsustab just kogu ürituse edukuse — on vaja konkreetseid näitajaid, mis on rakendatavad ettevõtte igas tsehhis, laos, osakonnas, ja iga töötaja suhtes.

Analüüsitava kirja tõsiseks puuduseks on selle aruandev iseloom. Selles osutatakse, kuidas tuleb hinnata tegelikku vahendite käivet, kuid pole öeldud, kuidas seda plaanida. Kogu dokumendis viidatakse raamatupidamise aruandluse vormidele, mis loomulikult käivad mineviku, mitte aga eeloleva perioodi kohta. Soovitatakse juurde lisada eemaldatud vahendid, mida samuti ei saa ette näha plaanis. Kirja punktis 7, kus eriti on juttu plaanimisest, isegi soovitatakse lisada normatiividele hooajalised kaubavarud «selleks otstarbeks antud tegeliku krediidi ja Riigipanga poolt krediteerimisel arvesse võetud kogu hankijatele võlgnevuse» ulatuses. Kuid on ilmne, et plaani koostamisel on võimatu teada nii tegelikult antud krediite kui ka Riigipanga poolt arvesse võetud summat.

Kehtiva metodoloogia puuduste hulka kuulub kahtlemata ka vahendite käibe ühtse näitaja puudumine. Kirjas soovitatakse kaht näitajat: 1) kõikide vahendite käive, 2) normeeritavate vahendite käive.

Seejuures soovitab Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskkvalitsuse kiri vastastada kõikide vahendite käivet eelneva aruandeperioodi või eelmise aasta vastava perioodi käibega, normitavate vahendite osas aga peale selle veel plaaniülesannetega.

Ei ole midagi kahe näitaja olemasolu vastu. Ümberpöörduvalt, nagu ülal

märkisime, on käibevahendite üksikute elementide käibe näitajad äärmiselt vajalikud. Kuid seejuures peab olema üks põhinäitaja, mille järgi hinnatakse käibe plaani täitmist ettevõtte poolt, peale selle aga võib olla veel üks kōik mitu näitajat detailseks analüüsimiseks.

Kõige rohkem põhjustab vastuväiteid ettevõttele soovitatud realiseeritava toodangu hindamise meetod hulgihinnas ilma käibemaksuta, s. t. koos kasu- miga. Vastuväidete tuum seisab kahes punktis: a) võrreldavad näitajad ei ole vastastatavad; b) erisugune rentaablu- se tase moonutab vahendite kasuta- mise näitajaid erisugustes ettevõtetes, või ühes ettevõttes erisuguse rentaab- lusega toodangu väljalaskmisel.

Peatume argumentidel kirjas soovitatud meetodi poolt ja selle vastu.

Realiseeritud toodangu hindamisel hulgihindades ilma käibemaksuta on aluseks see, et ta peegeldab vahendite sissetulekut nii, nagu see toimub tegelikult. Ettevõtte saab hulgihinna, see kajastubki kirjas. Seisukohal on ka oma tegelikud hüved. Hulgihind on kindel suurus, mis on märgitud hinnakirjas ja mis ei sõltu ettevõtte töö kvaliteedist. Seda saab kergesti kontrollida, eriti kui ei kõnelda ühest ettevõtte- st, vaid terve- st tööstusharust. Selle meetodi poolt kõneleb ka see argument, et kuna kõrgema rentaablu- sega ettevõtte- d osutuvad privilegeeritud seisukorras olevaiks, siis hakkab see stimuleerima rentaablu- se tõusu.

Kõigile tegelikele hüvedele vaatamata on realiseeritud toodangu hinda- mine hulgihindades ebaõige ja ebaotstarbekohane. Põhimine viga seisab meie arvates selles, et realiseerimisele vaadatakse mitte kui reaalsele nähtu- sele, millest oli juttu ülalpool. Mida väljendab käive? Tootmisse mahuta- tud vahendite ringkäiku. Kuid see osa hulgihinnast, milles väljendub kasum, ei olnud avansseeritud, see loodi tööliste tööga tootmisprotsessis ning seepärast ei kuulu arvestamisele käibevahendite käibe analüüsimisel. Mitte juhuslikult ei toonita Marx alati, urides kapitali ringkäiku ja käi- vet, et ta analüüsib vaid avansseeritud kapitali liikumist. Engels kri- tiseeris ettevõtjate poolt kasutatud kapitali käibe arvutamise meetodit just selle eest, et nad arvestasid seejuures kogu kapitali, mitte aga ainult avansseeritud kapitali. Ta kirjutas: «Kaubanduse praktikas arvutatakse käi- vet tavaliselt ebaõigesti. Oletatakse, et kapital ringis ühe korra, kui reali- seeritud kauba hinna summa saavutas kogu rakendatud kapitali summa. Kuid kapital saab alles siis lõpetada täisringi, kui realiseeritud kau- pade tootmis- kulude summa võrdub kogu kapitali summaga.»¹

Toodangu hindamine hulgihindades on ka metodoloogiliselt ebaõige, sest murru lugejas (käibe valemis) on materiaalsed väärtused hinnatud toot- mis-omahinnas, nimetajas aga on laekumine hulgihinnas. On arusaadav, et näitajat, mis saadakse mitte vastastatavate suuruste suhtena, ei saa lugeda näitajaks, mis objektiivselt peegeldaks käibevahendite tegelikku kasu- tamist.

¹ K. Marx, Kapital, III köide, 1949, lk. 237 (v. k.).

Käibevahendite tegeliku kasutamise moonutamine kujuneb veelgi suuremaks, kui võtta arvesse tunduvaid kõikumisi rentaabluuse tasemes ühe ettevõtte poolt väljalastava toodangu eri liikides, või ühe tööstusharu piires mitmes üksikus ettevõttes. Seda saab näitlikult tõestada järgmises tabelis:

(tuh. rbl.)

Ettevõtted	Aastakeskmised käibevahendite jäägid (aktiivajärgi)	Toodangu tootmisomahind	Plaaniline rentaabluuse protsent ¹	Laekumine toodangu realiseerimisest (ettevõtte hulgihindades)	Käibe koefitsient (lht 5 : lht. 2)	Käibe koefitsient (lht. 3 : lht. 2)
1	2	3	4	5	6	7
Nr. 1	6 000	20 000	6	21 200	3,54	3,34
„ 2	6 000	20 000	3	20 600	3,44	3,34
„ 3	6 000	20 000	0	20 000	3,34	3,34
„ 4	6 000	21 000	6	19 740	3,29	3,50

Vastastades käibevahendite kasutamist ühe ja sama tööstusharu 4-jas ettevõttes ja toetudes soovitatud metodoloogiale, me ütleme, et kõige parem vahendite kasutamine on tehases nr. 1 ja kõige halvem tehases nr. 4, kus käibe koefitsient on 7% madalam kui tehases nr. 1. Tegelikult aga tootis ja realiseeris tehase nr. 4 kollektiiv toodangut 1 milj. rubla võrra rohkem, omades seejuures käibevahendeid võrdses summas teiste ettevõtetega. Tegelikult tootmise mahutatud vahendite käive oli kõige kiirem tehases nr. 4 (mida näeme tabeli lahtrist 7, kus käibe koefitsient on kindlaks määratud kui realiseeritud toodangu tootmisomahinna suhe aastakeskmise käibevahendite jäägiga). Erisuguste ettevõtete kollektiivide töö ebaõiget hindamist põhjustas erisugune plaanilise rentaabluuse tase, mis mingil määral ei iseloomusta vahendite käibe kiirust ega ettevõtte töö kvaliteeti. Viimane asjaolu ilmneb juba sellestki, et eraldamised direktorifondi toimuvad ühtlase protsendiga nii kasumist kui säästusummast, mis saavutati toodangu omahinna alandamise tulemusena neis ettevõtteis, kus plaanilist kasumit pole ette nähtud.

Nagu teada, ei ole plaaniline kahjumiga töötamine meie ettevõtteile iseloomustavaks jooneks. Kuid tegeliku käibe moonutamist esineb ka tulukate ettevõtete suhtes. Nii on hulgihindade alusel arvutatud käibe koefit-

¹ Arvutuse lihtsustamiseks võtame tegeliku rentaabluuse protsendi, mis on võrdne plaanilise, ja realiseeritud toodangu, mis on võrdne valmistatud toodanguga.

sient tehases nr. 1 3% võrra kõrgem kui tehases nr. 2, ja 6% võrra kõrgem kui tehases nr. 3. Tegelikult aga toimus avansseeritud vahendite käibe kõigis märgitud kolmes ettevõttes ühtlase kiirusega, nagu kajastub lahtris nr. 7.

See tähendab, et vahendite kasutamise koefitsient, mis saadi realiseerimise arvestamisel hulgihindades, kaunistab, tõstab kunstlikult käibe näitajaid. Toodangu säärase hindamise puudus avaldub tugevasti ka sel juhul, kui ettevõtte, alandades omahinda, ei vähenda vastavalt varusid. Soovitava metodoloogia rakendamisel olemasolevad reservid jäävad varjatuiks. Illustreerime öeldut näitega, võttes suuremaks näitlikkuseks stabiilsed realiseerimise ja vahendite jääkide suurused.

(milj. rbl.)

Kvar- talid	Kesk- mine käibe- vahen- dite jääk (aktiva järgi)	Toodangu tootmis- omahind	Laekumine toodangu realiseerimise- st hulgihin- dades	Käibe koefit- sient (lht. 4 : lht. 2)	Käibe koefit- sient (lht. 3 : lht. 2)
1	2	3	4	5	6
I	19	19	20	1,05	1,0
II	19	18	20	1,05	0,95
III	19	17	20	1,05	0,89
IV	19	16	20	1,05	0,84

Antud juhul on meil tegemist ettevõttega, kes edukalt alandab omahinda. Kuid võitlusega rentaabluse tõstmise eest ei kaasne vahendite käibe kiirenemist: kulutused vähenevad, kuid jääkide suurus jääb stabiilseks. Järelikult esineb vahendite käibe aeglustumine (mida näemegi lahtris 6), kuid käibe kehtiva metodoloogia kasutamisel on see aeglustumine varjatud (vt. lahter 5), sest laekumise summa realiseerimisest hulgihindades jääb kvartalist kvartalisse muutmatus.

Meie arvates tuleb toodangu realiseerimist hinnata tootmisomahinnas¹, sest just selles peegeldub tegelik vahendite kulutus realiseeritud toodangu valmistamiseks. Selle ettepaneku vastu tuuakse kolm vastuväidet:

1. Arvutamine omahinnas on tehniliselt äärmiselt keeruline, eriti kogu tööstusharu kohta tervikuna; peale selle muutub aasta-aastalt omahinna tase;

¹ Öieti öelda tuleks toodangu realiseerimist hinnata kaubandusomahinnas, s. t. toodangu realiseerimisega kaasnevate kulutuste arvestusega. Kuid kaubanduskulude arvestust peetakse kalendriliste kuude, kvartalite, aasta piires. See tähendab, et 1950. aastal tehtud kaubanduskulud kantakse täies ulatuses 1950. aastasse, kuigi osa neist kuulub sellesse toodangusse, mille eest laekuvad summad 1951. aastal ega avaldu vahendite käibe koefitsiendis 1950. aastal. Seetõttu tuleb toodangu realiseerimist määrata tootmisomahinnas.

2. Tegelikult omahinna poolt plaanilise ületamisel saadakse parem käibe koefitsient;

3. Omahinna alandamisel töötotlikkuse kasvu arvel, ilma materjalide kulu norme vähendamata, halveneb käibe koefitsient, ning ettevõtte osutub halvemas seisukorras olevaks, kui teine, kes ei alandanud omahinda töötasu suhtelise säästu arvel.

Peatume kõigil neil vastuväitel.

Toodangu realiseerimise arvutamine omahinnas on tõesti mõningal määral keerulisem kui hulgihinnas, eriti tööstusharu kohta tervikuna. Kuid tehnilised raskused ei tohi olla õigesti plaanimise metodoloogiast keeldumise aluseks. Tuleb välja töötada tehnilisest raskusest ülesaamise viis. Mis puutub iga-aastasse omahinna taseme muutumisse, siis esiteks ei ole sellel tähtsust tegelikult käibe vastastamise plaanilisega, ning teiseks muutub mitte ükski omahind, vaid ka hulgihind.

Toodangu realiseerimise arvutamisel omahinnas annab omahinna alandamise ülesande mittetäitmine formaalselt tõesti parema vahendite käibe näitaja. Näiteks kui toodangu plaaniline omahind on 20 000 tuh. rbl., tegelik aga 22 000 tuh. rbl., siis saadakse käibe koefitsient 10% võrra kõrgem. Kas see asjaolu saab olla argumendiks omahinnas hindamise vastu? Meie arvates sugugi mitte. Täpselt samuti kui direktorifondi arvutamisel jäetakse välja kasum, mis saadi tooraine hindade alandamisest või muudest, ettevõttest mitteolenevaist põhjustest, — jäetakse välja ka «käibe kiirenemine», mis on tegelikult omahinna poolt plaanilise ületamise tulemuseks. Takistust, mis on kõrvaldatav kolmerealise juhendiga, ei saa lugeda takistuseks.

Lõpuks peatume kolmandal vastuväitel, kohaldades seda kolmele tööstusharude rühmale: 1) kus töötasu osatähtsus tootmiskulude eelarves on tähtsusetu (näiteks kergetööstus), 2) kus töötasu osatähtsus on tunduvalt vähenenud (masinaehitus), 3) kus töötasu osatähtsus on domineeriv (ammutav tööstus). Kas saab käibe koefitsient olla ebaõige sel juhul, kui toodangu omahinda alandati mitte säästu arvel materjalides, vaid töötotlikkuse kasvu, töötasu suhtelise säästu arvel? Meie arvates ei saa.

Esimeses tööstusharude rühmas, kus töötasu osatähtsus on mitte üle 5—8%, materjalide osatähtsus aga — 80—85%, võib käibe tähenduslik näitaja — omahinna alandamine — tekkida tegelikult vaid materjalide säästu ja parema kasutamise arvel: suhteline töötasu sääst, isegi 20% võrra, alandab omahinda tervikuna vaid umbes 1% võrra ja avaldub käibe koefitsiendis kõigest 0,1 punktiga.¹ See käibe koefitsiendi moonutamine on igal juhul väiksem sellest, mis saame toodangu hindamisel hulgihindades. Me ei räägi enam sellest, et töötotlikkuse kasv, mille tulemusena saadigi sääst töötasus, suurendab realiseeritud toodangu mahtu ning kompenseerib heldekäeliselt käibe koefitsiendi tähtsusetut langust.

¹ Käibe koefitsiendiks kergetööstuses võtame tinglikult 10.

Tööstusharude teises rühmas (näiteks masinaehituses) on suhteline töötasu sääst paratamatu seoses tootmisperioodi kestuse lühendamisega ja järelikult ka lõpetamata toodangu jääkide vähendamisega. Omahinna alandamisega kaasneb seepärast tavaliselt veelgi rohkem käibel olevate vahendite (aktivas) keskmise summa vähenemine.

Lõpuks, kolmandas tööstusharude rühmas, kus materjalide osatähtsus on väike (põhimaterjalid puuduvad üldse), viib töötootlikkuse kasv tootmismahu säärase suurenemiseni, mis katab ära võimalikud tähtsusetud ebaõnnesused käibe koefitsiendis.

Seega on meie arvates olemas kõik alused selleks, et arvutada vahendite käivet, lähtudes realiseeritud toodangu hindamisest tootmisomahinnas. Säärane hindamine võimaldab peale selle vastastada käibevahendite kasutamise tõhusust erisuguseis rahvamajandusharudes ja selgitada käibe koefitsiendi erinevuse põhjuseid. Toodangu hindamisel hulgihindades on säärane vastastamine mõtetu erinevuste tõttu rentaabluuse tasemes.

Kaunis kaheldav on kirjas soovitatud ettepaneku otstarbekus mittenormitavaile vahendeile eraldatud vahendite lisandamise kohta (mitteplaaniatud kahjumid, liigsed vahendite sissemaksud peavalitsusele või Tööstuspanka jm.). Selle ettepaneku siht — karistada osa vahendeid immobiliseerinud ettevõtteid — saavutatakse ebaõigel teel: käibe näitaja moonutamisega. Siin esineb jällegi ettekujutus käibest, kui millestki tinglikust, millestki suvalisest, mida võib tõlgendada nii või teisiti. Meie arvates ei saa nimetatud vahendeil olla tegemist käibe kindlaksmääramisel juba sel lihtsal põhjusel, et nad ei võtnud osa käibest. Sest kui nuhelda ettevõtete juhatajaid, arvestamata asjade tõelist olukorda, siis tuleks ka kasumeist eraldamisi ja amortisatsioonimakseid võtta plaanilisest, mitte aga tegelikust kasumist või amortisatsioonist. Kuid nii ei toimita. Eraldamised laekuvad tegelikult saadud kasumilt, ettevõtete juhatajad aga, kes ei täitnud kasumiplaani, vastutavad kehtestatud korras.

Ettepaneku argumentatsioon eraldatud vahendite juurdelisamise kohta käibe arvutamisel seisab selles, et ettevõtted, kes võimaldasid vahendite immobiliseerimist, osutuvad paremas seisukorras olevaiks, sest ühesuuruse realiseerimise mahu korral kujuneb käibe koefitsient kõrgemaks selles ettevõttes, kus käibel olevate vahendite jäägid on väiksemad. Oletame, et tehastel nr. 1 ja nr. 2 olid plaani järgi võrdsed summad käibevahendeid — 5 milj. rbl. ja kumbki realiseeris toodangut võrdseis summades — 20 milj. rbl. aastas. Kuid seejuures tehas nr. 2 lubas endale ebaseaduslikke mahutusi (immobiliseeris) 1 milj. rbl. suuruses.

Tegelikult kujunevad käibe koefitsiendid siis järgmisteks:

$$\text{tehas nr. 1} \quad \frac{20}{5} = 4$$

$$\text{tehas nr. 2} \quad \frac{20}{4} = 5$$

Järelikult kujuneb käibe koefitsient paremaks tehases, kes käibevahendeid kasutas ebaõigelt ja see just nagu võiks anda tõuke vahendite ettekavatsetud immobiliseerimisele. Meie arvates ei ole niisugune argumentatsioon õige.

Esiteks on ebareaalne eeldada, et ettevõtted hakkavad ettekavatsetult saama üleplaanalisi kahjumeid või maksma liigseid vahendeid eripanka selleks, et aga parandada vahendite käibe näitajat. Teiseks, eraldanud käibest osa vahendeid — meie näites 1 milj. rbl. —, ei täida ettevõtte, muudel võrdsetel tingimustel, tootmis- ja toodangu realiseerimise plaani tunduvalt suuremas summas, sest need vahendid oleksid teinud aasta kestel mitu käivet. Oletades, et tehas nr. 2 immobiliseeris vahendeid aasta algul, siis saame (nelja käibe korral) aastaseks toodanguks 16 milj. rubla, mitte aga 20 milj. rubla, s. o. tootmisplaani alataitmise 25% võrra; käibe koefitsient aga ei ole kõrgem kui tehasel nr. 1. Järelikult puudub igasugune käibevahendite immobiliseerimise stiimul.

Ettekujutus sellest, et ettevõtte, kes immobiliseeris vahendeid, osutub paremas seisukorras olevaks, on ekslik, sest eeldatakse, et vahendite immobiliseerimine ei avaldu tootmise mahus, et jäävad muutumata kõik «muud võrdsed tingimused». Kuid selles seisabki asi, et neid muid võrdseid tingimusi pole olemas, ning immobiliseerimine peab avalduma tootmise mahus.

Summeerides kõike ülaltoodut käibevahendite kasutamise plaanimise kohta, jõuame järgmiste järeldusteni:

1. Käibevahendite plaanimise parandamiseks ja nende kasutamise tõhususe tõstmiseks tuleb ära määrata ühtne näitaja — käibevahendite käibe koefitsient.

Niisuguseks näitajaks peab olema kõikide, nii omade ja nendega võrdsustatud allikate¹ arvel, kui ka hooajaliste varude kogumiseks plaanitavate laenatud vahendite arvel moodustatavate käibevahendite käive.

Kõikide käibevahendite käibe koefitsiendi määramine ei tekita erilisi raskusi:

a) oma-käibevahendite normatiiv aasta ja iga kvartali lõpuks on teada finantsplaanist;

b) laenatud vahendite summa, teelolevate maksedokumentide tagamisel, saab ära määrata eriliste raskusteta toodangu realiseerimise plaani alusel;

c) mõningal määral keerulisem on laenatud vahendite tarviduse kindlaksmääramine hooajaliste ülenormatiivsete varude moodustamiseks plaanitava aasta lõpuks. Nagu teada, ei koostata praegu ministriumides ja ettevõtteis aasta krediidiplaan. Kuid nende koostamine ei tekita erilisi raskusi. Tähtsamate kaubalis-materiaalsete väärtuste liikidele koostatakse aastased kasutamise bilansid, mille alusel saab kindlaks määrata krediidi ulatuse aasta lõpuks ja kvartalite kaupa. Peale selle tuleb võtta arvesse, et hooajaliste

¹ Kaasa arvates need, III peatükis märgitud kirjed, mis tuleb meie arvates normida.

krediitide osatähtsus enamiku tööstusharude käibevahendite koosseisus on väike ja võimalikud ebatäpsused krediidi plaanimisel avalduvad esialgu tähtsusetul määral.

Millisel määral on nimetatud kõikide käibevahendite käibe plaaniline näitaja vastastatav aruandeline näitajaga? See on täiesti vastastatav, sest plaaniline näitaja sisaldab kõiki neid elemente, mis aruandelinegi, välja arvatud vaid ostjate viitvõlgnevus. Kuid ostjate ebaseaduslikku võlgnevust ei peagi olema plaanis, nii nagu ei ole kasumiplaanis ettevõtte poolt maksta tulevaid trahvide ja viiviste summasid, kuigi need summad aruandes esinevad. Säärase võlgnevuse olemasolu plaanimine tähendaks võitluse lõpetamist maksedistsipliini tugevdamise eest majanduses. Niisuguste summade esinemine aruandes ei tähenda selle mittevastastatavust plaaniga, nii nagu kadude olemasolu materjalide rikkumisest, vargustest, seisakutest jne. omahinna aruandes ei muuda seda aruannet mittevastastatavaks omahinna plaaniga, kus neid kadusid sees ei ole.

Tegeliku koefitsiendi vastastamine plaanilisega peab iseloomustama käibe ülesande täitmist; kõrvuti selle põhinäitajaga on analüüsimeks ja eriti ettevõtete üksikute tsehhide ja osakondade töö hindamiseks vaja käibevahendite üksikute elementide käibe näitajaid, samuti ka vahendite käibe näitajaid (tervikuna ja elementide kaupa) võrdluseks eelmise perioodiga.

2. Käibe kindlaksmääramine peab toimuma tootmisomahinnas hinnatud realiseeritud toodangu suhte määramise teel käibevahendite keskmise jääga (aktivas), mis võttis käibest osa reaalselt.

Kõrvuti nende üldiste põhimõtetega on vajalik välja töötada käibe plaanimise meetodid üksikute rahvamajandusharude järgi ja vahendite üksikute elementide järgi iga haru ulatuses. Siirdume nende küsimuste käsitlemisele.

Iga üksiku käibevahendi normitava elemendi (materjalid, küte jne.) käibe kiirus on tähtis kahel põhjusel. Esiteks võimaldab säärane detailne analüüs hinnata ettevõtte üksikute tsehhide, ladude, osakondade tööd käibevahendite parema ärakasutamise seisukohast. Samuti saab käibe näitajaid lülitada tehasesisese isemajandamise süsteemi ning ettevõtte tsehhide ja osakondade vahelisse sotsialistlikku võistlusse. Teiseks võimaldab üksikute elementide käibe näitajate uurimine abinõude väljatöötamist põhi-, abimaterjalide, lõpetamata toodangu jne. kohta, võimaldab kontsentreerida kõik jõupingutused raskematele aladele. Plaani ja aruannet üksikute elementide kaupa detailiseerimata pole võimalik liikumist vahendite käibe kiirendamiseks viia väljapoole ettevõtete raamatupidamist ja finantsosakonda, pole võimalik kaasa tõmmata sellesse liikumisse laialdasi töötajate hulki ja järelikult pole võimalik saavutada olulisi ja kestvaid edusamme.

Kõikide ja normitavate vahendite käibe arvutamisest tööstuses oli juttu juba eespool. Tuleb määrata kindlaks, kuidas plaanida ja hinnata üksikutesse käibevahendite elementidesse mahutatud vahendite käibe plaani täitmist. Metodoloogiliseks algnõudeks peab meie arvates olema nõue arves-

tada iga elemendi käivet, selle ülemineku järgi vahendite ringkäigu järgmisse staadiumi. See tähendab: vahendite jääke materjalides ei tule suhendada mitte soetatud materjalide maksumusega, vaid tootmises äratarbitud materjalide maksumusega; vahendite jääke lõpetamata toodangus tuleb suhendada mitte kulude eelarvega, vaid väljalastud kaubatoodanguga; vahendite jääke valmistoodangus mitte väljalastud, vaid väljasaadetud valmistoodanguga. Ja lõpuks, nagu juba rääkisime, kõikide vahendite käivet tuleb suhendada mitte väljasaadetud toodanguga, vaid selle realiseerimisega. Nagu meile näib, peegeldab niisugune asjale lähenemine vahendite käivet, mitte aga avansseerimist, nagu see oleks olnud mõnedes kirjutustes soovitatud meetodika rakendamisel.¹ Lõpuks tuleb lahendada, kuidas siirduda üksikutesse elementidesse mahutatud vahendite käibe ülesandelt kõikide vahendite üldkäibe. Niisugust üleminekut ei saa teostada üksikute elementide käibe perioodide summeerimise teel, sest need toimuvad üheaegselt: detailide üleminek tsehhist tsehhi toimub üheaegselt laadungi teelolekuga hankijalt tarbijani ja valmistoodete väljasaatmisega. Seepärast saadakse üldine käive kui üksikute käibevahendite elementide kaalutud käivete summa.

Määrame kindlaks vahendite kasutamise plaanilise ülesande ja selle ülesande täitmise, lähtudes järgmistest andmetest:²

	Plaanilise järgi	Tegelikult
		(tuh. rbl.)
1. Tootmiskulude eelarve	100 000	115 000
Sealhulgas:		
Põhimaterjalid	36 000	41 000
Abimaterjalid	6 000	7 000
Küte	3 000	3 000
Tööriistade ja inventari kulumine ³	18 000	21 000
2. Kaubatoodang	90 000	108 000
3. Toodangu realiseerimine ettevõttelehulgi- hindades	100 000	120 000
4. Oma-käibevahendite normatiiv (aasta- keskmine)	28 250	30 900

¹ Vt. näiteks V. Gotlober, Rubla käibe kiirendamise abinõud, Sverdlgiz, 1949, lk. 64 (v. k.).

² Lähtudes Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskvalitsuse soovitatud meetodikast kirjas puudutatud küsimustes.

³ Tavaliselt võetakse tööriistade kulumine, kuid väärrib tähelepanu järgmine arutus: „Tööriistade kuluks tootmises on sisuliselt selle rivist väljalangemine, murdumine või täielikult kõlbmatuks muutumine. Seepärast ei tohi lugeda säärase mittetootlikku kulu tsehhi ladudes asuvate tööriistade käibeks, sest see tähendaks tööriistade kiirema amortiseerimise, nende kiirema purustamise stimuleerimist. Kuid on veel võimalus teisiti kindlaks määrata tööriistade käivet tsehhi ladudes ja nimelt, jäägi ja iga päev töökohale väljaantavate tööriistade hulga ja maksumuse suhtega.“ (Vt. G. A. Etšin, Võitluses vahendite käibe kiirendamise eest, Gosfinizdat, 1949, lk. 22, v. k.)

	Plaani järgi	(tuh. rbl.) Tegelikult
Sealhulgas:		
Põhimaterjalid	4 000	4 400
Abimaterjalid	1 000	1 200
Küte	250	300
Tööriistad ja inventar	5 000	6 000
Lõpetamata toodang	15 000	16 000
Valmistoodang	3 000	3 000
5. Võlgnevus Riigipangale hooajaliste va- rude tagamisel (aastakeskmise)	1 000	1 000
6. Riigipanga poolt arvesse võetud võlg- nevus hankijatele (aastakeskmise)	—	1 000 *

Lähtudes ülaltoodud meetodilistest juhendeist, saame järgmised näitajad:

	Plaani järgi	Tegelikult
1. Kõikide normitavate vahendite käibe koefitsient:	$\frac{100\,000}{29\,250} = 3,4;$	$\frac{120\,000}{32\,900} = 3,6$
või ühe käibe kestus päevades:	$\frac{29\,250 \times 360}{100\,000} = 105,3;$	$\frac{32\,900 \times 360}{120\,000} = 98,7$
2. Põhimaterjalidesse mahutatud vahendite käive: ¹	$\frac{36\,000}{5\,000} = 7,2$ ehk 50 pv.	$\frac{41\,000}{6\,400} = 6,4$ ehk 56 pv.
3. Abimaterjalidesse mahutatud vahendite käive:	$\frac{6\,000}{1\,000} = 6$ ehk 60 pv.	$\frac{7\,000}{1\,200} = 5,9$ ehk 61 pv.
4. Küttesse mahutatud vahendite käive:	$\frac{3\,000}{250} = 12$ ehk 30 pv.	$\frac{3\,000}{300} = 10$ ehk 36 pv.
5. Tööriistadesse ja inventari mahutatud vahendite käive:	$\frac{18\,000}{5\,000} = 3,6$ ehk 100 pv.	$\frac{21\,000}{6\,000} = 3,5$ ehk 103 pv.
6. Lõpetamata toodangusse mahutatud vahendite käive:	$\frac{90\,000}{15\,000} = 6$ ehk 60 pv.	$\frac{108\,000}{16\,000} = 6,7$ ehk 54 pv.
7. Valmistoodangusse mahutatud vahendite käive: ²	$\frac{90\,000}{3\,000} = 30$ ehk 12 pv.	$\frac{108\,000}{3\,000} = 36$ ehk 10 pv.

¹ Mõnedes kirjutustes soovitatakse arvestada mitte üksi materjalide tarbimist tootmises, vaid ka nende realiseerimist mujale, ressursside mobiliseerimise korras või muudel põhjustel. Meie peame niisugust soovitust teoreetiliselt ebaõigeks ja tegelikult tarbetuks: teoreetiliselt seetõttu, et antud juhul need materjalid ei tee ringkäiku; tegelikult seetõttu, et mittelikviidide või ülenormatiivsete jääkide realiseerimine niikuini kajastub käibe koefitsiendi paranemises, sest materjalide jäägid (aktiva järgi) vähenevad, vahendeid arvelduskontos aga ei võeta arvesse.

² Oletame, et saadetakse välja kogu kaubatoodang.

Selleks et kindlaks määrata kõikide (mitte ainult praegusel ajal normitavate) käibevahendite käibe plaaniline ülesanne — see nimelt peabki meie arvates olema plaaniliseks ja aruandeliseks põhinäitajaks —, tuleb ülalloetletud elementidele lisada aruandmisele alluvate summade normatiiv, võlgnevus elamu-kommunaalmajanduse alal ja muud normimisele kuuluvad debitoorse võlgnevuse elemendid ning plaaniline võlgnevus Riigipangale teelolevate maksedokumentide tagamisel. Nende elementide igäihe käibe määratakse kindlaks tavalises korras, s. o. vahendite summa ja normatiivi (plaanis) või tegeliku keskmise jäägi suhtega (plaanis täitmise hindamisel).

Ülaltoodud arvestuse järgi osutus, et kõikide normitud vahendite ühe käibe tegelik kestus on 98,7 päeva, kõikide elementide käibe aja summa aga 320 päeva (56+61+36+103+54+10). Niisugune lahku minek on seletatav, nagu juba märkisime, üksikute elementide käibe aja ühtelangemisega, mistõttu tuleb üldise käibe saamiseks üksikute elementide käibest viimaseid realiseeritud toodangu suhtes kaaluda.

Saame järgmised andmed:

põhimaterjalidesse mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{41\ 000}{120\ 000} \times 56 = 19,1 \text{ päeva;}$$

abimaterjalidesse mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{7\ 000}{120\ 000} \times 61 = 3,5 \text{ päeva;}$$

küttesse mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{3\ 000}{120\ 000} \times 36 = 0,9 \text{ päeva;}$$

tööriistadesse ja inventari mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{21\ 000}{120\ 000} \times 103 = 18 \text{ päeva;}$$

lõpetamata toodangusse mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{108\ 000}{120\ 000} \times 54 = 48,3 \text{ päeva;}$$

valmistoodangusse mahutatud vahendite kaalutud käive:

$$\frac{108\ 000}{120\ 000} \times 10 = 8,9 \text{ päeva}$$

Kokku 98,7 päeva

Transpordis tuleb plaanida käibevahendite kasutamist niisamuti kui tööstuseski. Mõnesid spetsiifilisi iseärasusi esineb näiteks selles, et realiseeritud toodangu eest laekumise asemel esinevad siin tulud vedudelt, ning teiseks selles, et raudteetranspordis veotasu eelneb vedudele; viimasel asjaolul ei ole igale üksikule raudteele tähtsust, sest rõhuva enamuse tuludest ta saab 43 päeva möödumisel.

Käibevahendite kasutamise tõhususe plaanimine ehituses erineb tunduvalt teistest rahvamajandusharudest.

M a j a n d u s l i k u l t võrdub ehituse vahendite käibe periood ehituse perioodiga: alates ettevalmistustöödest kuni ettevõtte eksploatatsiooni rakendamiseni. Seejuures ei haara vahendite käive hankeorganisatsioonides kogu tööde maksumust (puudub seadmete, projekt-dokumentatsiooni jt. maksumus), kuna vahendite kulutamine tellija poolt ei kanna vahendite käibe laadi, sest tema funktsiooniks on peamiselt vaid tööde vastuvõtmine ja nende eest tasumine. Kogu rahvamajanduse seisukohalt tuleb vahendite käibe koefitsient kapitaalehituses kindlaks määrata meie arvates järgmise valemi järgi:

$$K = \frac{T}{V} \quad \text{kus}$$

T on antud aastal tegevusse rakendatud objektide maksumus;

V — aasta keskmine vahendite summa, mis antud aastal on kapitaalehituses.

Seega, kui kogu lõpetamata ehituse maksumus ja ehituse käibevahendid on aasta alguseks 150 miljardit rubla¹, aasta lõpuks — 130 miljardit rubla, tegevusse rakendamine antud aasta jooksul — 120 miljardit, siis on käibe koefitsient $\frac{120}{(150+130):2} = 0,86$ ehk 420 päeva.²

Praktikas pole võimalik piirduda üldise vahendite käibe koefitsiendiga kogu kapitaalehituses. Tuleb anda igale ehitusorganisatsioonile plaaniline ülesanne, lugedes käibe lõpetamiseks raha saamise tema poolt tehtud ja üleantud tööde eest, kuigi raha tagasilakumise ehitusorganisatsiooni arvelduskontosse ei kaasne tarbimiseks valmisoleva toodangu väljalaskmine.

Ehituse hankeorganisatsioonidele antakse käibevahendite kasutamise plaani-ülesanne normatiivi endaga, sest esiteks sisaldab see vahendite jääke arvelduskontol ja teiseks on see määratud protsendilises vahekorras aasta töömahuga. Tõepoolest, määranud antud hankeorganisatsioonile kindlaks oma-käibevahendid, näiteks 10,3% ja avansi 12% aasta töömahust, me määrasime sellega kindlaks ka vahendite käibe plaanilise koefitsiendi, mis on $\frac{100}{10,3 + 12} = 4,5$, või ühe käibe kestuse, mis on 80 päeva. Käibeplani täitmise hindamisel tuleb ehituse hankeorganisatsiooni poolt saadud vahendite summa jagada, samuti kui tööstuseski, käibevahendite aastakeskmise jäägiga (aktivas).³ Analoogiliselt tööstusega, määratakse kindlaks ka käibe-

¹ Kõik näitajad on tinglikud.

² Koefitsiendi suurust mõjutab lõpetamata ehituse valmiduse aste aasta alguseks: kui ehitus on peaaegu valmis, siis, mahutades antud aastal näiteks 1 milj. rubl., on võimalik fonde tegevusse rakendada 15—20 ja rohkem miljoni rubla eest. Seoses ehituse mahu suurenemisega tekib antud koefitsiendi alanemise tendents. Selle tendentsiga seatakse vastamisi ehituse kiirendamine ja odavamine aasta-aastalt.

³ Tarvilikel juhtudel tuleb, nagu tööstuseski, lisada hooajaliste materjalide varude moodustamiseks saadud laenuid.

vahendite üksikutesse elementidesse (materjalid, konstruktsioonid jne.) mahutatud vahendite käibe ülesanne. Vahendite käibe hindamisel mitte kogu aasta (kvartal, poolaasta) eest, seoses suurte kõikumistega ehitustööde hargnemisel läbi aasta, taandatakse aasta analüüsitavas osas tehtud tööde maht aasta mahule. Näiteks tehti 6 kuuga ehitus-montaažitöid 3 000 tuh. rbl. eest, keskmine käibevahendite jääk on 1 500 tuh. rbl. Vahendite käibe koefitsient on:

$$\frac{3\,000 \times 12}{6 \times 1500} = 4.$$

Vahendite käibe kindlaksmääramisel ehituses, mida teostatakse majanduslikul teel, on murru lugejas mitte vastuvõetud ehitus-montaažitööde maksumus, vaid kapitaal mahutuste maht, s. t. koos ülesmonteeritud seadmete maksumusega, kuna käibevahendite koosseisus (murru nimetaja) täiendavalt on ülesseadmata seadmete jäägid.

Tuleb märkida, et kehtiv arvelduste kord tellija ja hankija vahel ei stimuleeri real juhtudel ehituse käigu ja ehitusse mahutatud vahendite käibe kiirendamist. Konstruktiivsed elemendid on kaunis killustatud ning arveldused toimuvad igakuuliselt. Niisugused tingimused ei virguta hankijaid vahendite kontsentreerimisele ja ehituse kiiremale edasiviimisele. Valitsuse poolt seatud ülesannete — lühendada objektide ehitamise tähtaegu, vähendada lõpetamata toodangu (ehituse) mahtu ja tunduvalt alandada tööde omahinda — edukaks lahendamiseks osutub otstarbekaks koondada suuremaks tööde üleandmisaktidesse võetavad konstruktiivsed elemendid.

Vahendite käibe plaanimine riiklikes põllumajanduslikes ettevõtteis toimub samuti kui tööstuseski. Käibe kestus päevades võrdub tootmisprotsessi teenindavate käibevahendite (oma- ja laenatud) keskmisele jäägile, korrutatuna aasta päevade arvuga ja jagatuna realiseeritud toodangu maksumusele. Käibe koefitsient määratakse kindlaks realiseeritud toodangu eest laekuva summa ja tootmisprotsessi teenindavate käibevahendite keskmise summa suhtega. Käibevahendite üksikute elementide kasutamise tõhusust plaanitakse ja arvestatakse nagu tavaliselt.

Praktilisel alal töötajate poolt esitatakse vastuväiteid käibevahendite plaanimise vastu põllumajanduses. Neid vastuväiteid motiveeritakse kahe asjaoluga:

1. Vahendite käive põllumajanduses (nii taime- kui ka loomakasvatuses) määratakse kindlaks looduslike teguritega, seepärast nagu poleks mõtet neid plaanida.

2. Põllumajanduse omapäraks on asjaolu, et rida iga antud aasta töid teostatakse järgnevas aastaks, järgneva aasta saagile. Osa käibevahendite kulutamisega antud kalendriaastal ei kaasne toodangu väljalase samal aastal. Sügiskünni plaani mittetäitnud sovhoos «sästab» käibevahendeid ja talle jääb parem käibe koefitsient, kui sellel sovhoosil, kes ületas sügiskünni põllutööde plaani. Seepärast nagu poleks mõtet plaanida ja arvestada vahendite käivet.

Peatume neil vastuväitel.

Et vahendite käibe kestus põllumajanduses sõltub looduslikest teguritest, on muidugi õige. Kuid sellega ei kõrvaldu võimalus vahendite käibe plaanimiseks. Esitaks puutuvad looduslikud tegurid vaid lõpetamata toodangusse, mis võtab endale mitte rohkem kui 60% kõigist oma-käibevahendist. Ülejäänud 40% on mahutatud varuosadesse, kütusesse, tööriistadesse ja inventari, taarasse, arveldustesse ja muudesse elementidesse, mida saab sovhoosis samuti normida kui autotehaseski. Seejuures põllumajanduse mehhaniseerimise ja kemiseerimise kasvuga suureneb tööstuslike käibevahendite elementide osatähtsus. Teiseks võimaldub sovhoosidel liiga kitsa spetsialiseerumise likvideerimisega vähendada looduslike tegurite mõju. Eriti suurt osa selles suhtes etendavad majandamise abiharud (köögivilid, kodulinnud, mesilased jm.). Lõpuks, ja mis on kõige olulisem — tõstes viljakust, piimaandi jm., kiirendab sovhoos vahendite käivet, looduslikele tegureile vaatamata. Näiteks käibevahendite seisu 500 tuh. rbl. korral, kui aastane toodangu realiseerimise maht on 400 tuh. rbl., on sovhoosi käibe koefitsient 0,8; toodangu realiseerimisel 500 tuh. rbl. väärtuses võrdub koefitsient 1-ga, toodangu realiseerimisel 700 tuh. rbl. väärtuses on koefitsient 1,4.

Teise vastuväite olemus seisab järgnevas. Oletame, et 1950. aastaks määrati sovhoosile saaduste realiseerimise plaan 3 milj. rbl. ning käibevahendite normatiiv 2,6 milj. rbl., s. t. et plaaniline käibe koefitsient on 1,15. Seejuures peab sovhoos mahutama sügiskünni ja muudesse lõpetamata toodangu kirjeisse 0,9 milj. rbl., mis aitavad saada 1951. aastal hea saagi, kuid 1950. aastal vahetult ei avaldu. Oletame edasi, et sovhoos täitis saaduste realiseerimise plaani, kuid jättis teostamata sügiskünni, mahutades lõpetamata toodangusse mitte 0,9, vaid 0,4 milj. rubla. Tegelik käibe koefitsient on siin $\frac{30}{2} = 1,43$, s. t. 25% võrra parem kui plaaniline, ehkki tähtsamad põllumajanduslikud tööd jäid tegemata. Kas saab seoses sellega lugeda põhjendatuks vastuväite käibe kindlaksmääramise vastu? Meie arvates sugugi mitte.

Majanduslikud näitajad, sealhulgas ka käibe koefitsient, pole mitte liiklussignaali laternad, milledele vaatamisest piisab, et teada, kas võib või mitte ületada tänavat. Majanduslikud näitajad nõuavad analüüsimist, mille tulemusena mõnikord ilmneb, et kõik pole kuld, mis hiilgab. Antud juhul pole raske kindlaks teha, et «käibe kiirenemine» on tööde tegematajätmise tulemus, millele peab järgnema vastav hinnang. Analoogiline on olukord kasumiplaani «ületamisega» plaanilise sortimendi rikkumise arvel (plaani alatäitmine vähemtasuva toodangu ja ületamine enamtasuva osas), kapitaal-ehituseks assigneeritud vahendite «ärakasutamisega», eelarveist kõrvalekalandumise teel jm., kuigi see ei muuda ei rentaabluuse ega vahendite kasutamise näitajat. Seega pole olemas aluseid mitteplaanida käibevahendite kasu-

tamise ülesandeid sovhoosides, nii tervikuna kui ka käibevahendite üksikute elementide järgi.

Varumis- ja kaubandusorganisatsioonides plaanitakse käivet tavalises korras. Seejuures on varumisorganisatsioonide vahendite käibel omapära, mis seisab selles, et reas kaubalis-materiaalsetes väärtustes, museas varutavate saaduste osas, ei saa varumispunktid mõjutada jääkide vähenemist, sest realiseerimine toimub keskuste käsundite järgi, vastavalt antud saaduse liigi kulutamise üldisele plaanile. Siiski tuleb ka varumisorganisatsioonides plaanida ja analüüsida käibevahendite kasutamist: esiteks, kaubalis-materiaalsete väärtuste järgi, peale varumissaaduste; teiseks, kõikide, kaasa arvatud varumissaaduste järgi, selleks et selgitada plaanist kõrvalekaldumiste põhjused ja mõju.

Nagu märkisime esimeses peatükis, vabaneb käibe kiirendamise tulemusena osa vahendeid käibest; ettevõtteil on võimalik täita plaani väiksema käibevahendite summaga. Käibest vabanenud vahendite summa kindlakstegemiseks soovib Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskvalitsuse kiri arvutada käibevahendite tarvidus aruandeperioodil, lähtudes tegelikust käibest sellel perioodil ja käibest päevades eelneval perioodil.

Vahe sel viisil arvatatud käibevahendite suuruse ja aruandeperioodil käibest tegelikult osavõtnud vahendite summa vahel ongi käibe kiirendamisel vabanenud vahendite summa.

Näide:

	I kv.	II kv.
1. Realiseerimiskäive	600 tuh. rbl.	900 tuh. rbl.
2. Keskmine käibevahendite summa	100 tuh. rbl.	120 tuh. rbl.
3. Käive päevades	15 päeva	12 päeva
4. Käibevahendite tarvidus II kvartalis, lähtudes kvartali käibest		$\frac{900 \text{ tuh. rbl} \times 15}{90} =$ $= 150 \text{ tuh. rbl.}$
5. Vabanenud vahendite summa, mis vastab käibe kiirenemisele 3 päeva võrra (15 päeva — 12 päeva).		150 tuh. rbl. — — 120 tuh. rbl. = = 30 tuh. rbl.

Analoogiliselt arvutatakse käibe kiirenemisega vabanenud käibevahendite summa, võrreldes plaaniga.

Rahandusministeeriumi ja Statistika Keskvalitsuse soovitus puudutab kõiki ettevõtte vahendeid. Suur tähtsus on ka üksikutesse elementidesse (küte, materjalid, tööriistad jt.) mahutatud vahendite vabastamise kindlaksmääramisel. See on väga tähtis sotsialistliku võistluse tulemuste kokkuvõtete tegemisel ja üksikute tsehhide ja osakondade töö hindamisel. Metodoloogia on seesama, mis kõikide käibevahendite korralgi. Näiteks olid ettevõttel II kvartalis laos kaheksapäevased valmistoodangu jäägid, kuid III

kvartalis — turustusosakonna töötajate sotsialistliku võistluse tulemusena — vaid kuuepäevased jäägid. Kui palju vabanes käibevahendeid käibest, tänu turustusosakonna töö paranemisele? Kui oletame, et III kvartalis lasti välja toodangut 18 000 tuh. rbl. eest, siis moodustavad vabanenud vahendid:

$$\frac{18\,000 \times 8}{90} - \frac{18\,000 \times 6}{90} = 400 \text{ tuh. rbl.}$$

See tähendab, et kui toodangu

turustamine oleks olnud organiseeritud III kvartalis niisamuti kui teises, siis oleks ettevõtte sunnitud olnud mahutama valmistoodangu jääkidesse käibevahendeid 1 600 tuh. rbl. Tegelikult oli mahutatud vaid 1 200 tuh. rbl. Nelisada tuhat rubla vabastati valmistoodangu jääkidest, mis võimaldab ettevõttele suurendada tootmise mahtu, suurendamata oma käibevahendite üldsummat.

Tehakse vahet vahendite käibest vabastamise kahe vormi vahel:

1) absoluutne, kui käibe kiirendamise tulemusena ettevõttel tekib käibevahendite liigsus, mis kantakse riigieelarvesse;

2) suhteline, kui käibevahendite liigsus, mis tekkis käibe kiirenemise tulemusena, võimaldab ettevõttele tulla toime väiksema, riigieelarvest (peavalitsuse poolt) käibevahendeiks finantseeritava summaga.

Tuleb ära märkida, et erinevus absoluutse ja suhtelise vahendite vabastamise vahel on reas kirjutustes, ja mõningail juhtudel ka praktikas, liigselt üles puhutud. On avaldatud arvamust, et vaid vahendite sissemaksud riigieelarvesse ongi tõeline vahendite vabastamine, et suhtelisel vabastamisel polevat mingisugust reaalselt tähtsust jne. Meie arvates ei ole absoluutse ja suhtelise vahendite käibest vabastamisel mingisugust majanduslikku vahet. Tähtsus on vaid vahendite käibe kiirenemise ulatusel. Kas aga ettevõtte on suuteline maksma või mitte riigieelarvesse käibest vabanenud vahendeid, sõltub vahekorra tootmismahu kasvu tempo ja vahendite käibe kiirenemise tempo vahel, mis mingil viisil ei iseloomusta ettevõtte töö taset. Illustreerime öeldut näitega.

Ettevõtted	Realiseeritud toodangut (tuh. rbl.)		Käibevahendite aastakeskmise jääk (tuh. rbl.)		Käibe koefitsient		Vahendite vabastamine (tuh. rbl.)	
	plaan	täitmine	plaan	täitmine	plaan	tegelik	absol.	suhtel.
Tehas nr. 1	2000	3000	400	400	5	7,5	—	200
„ nr. 2	2000	2000	400	360	5	5,5	40	...

Toodud näites on meie ees kaks ettevõtet, kes täitsid tootmisplaanid ja vahendite käibe ülesande. Seejuures maksis tehas nr. 2 riigieelarvesse 40 tuh. rbl., kuna tehas nr. 1 vahendeid sisse ei maksnud. Seejuures, nagu näeme toodud andmeist, on tegelik käibe koefitsient tehasel nr. 1 36% võrra kõrgem kui tehasel nr. 2. Kuid tehas nr. 1 ei suutnud vabastada

vahendeid käibest absoluutselt, sest ta täitis tootmisprogrammi 150%-liselt, mis nõudis täiendavaid käibevahendeid. Kas on mingisugust majanduslikku tähtsust selles faktis, et tehas nr. 1 vahendeid riigieelarvesse ei maksnud? Ei mingisugust. Need vahendid aitasid kaasa täiendava toodangu väljalaskmisele tehases nr. 1, mitte aga teises tehases, kuhu nad oleksid olnud suunatud sissemaksimisel riigieelarvesse.¹

Seega pole meie arvates absoluutse ja suhtelise vahendite käibest vabanemise vahel mingisugust majanduslikku tähtsust. Veelgi enam — käibevahendite plaanimise parandamist mööda muutub suhteline vahendite vabastamine domineerivaks vormiks, mis on kõige kohasem laiendatud sotsialistliku taastootmise kõrgetele tempodele.

Vahendite käibest absoluutse vabanemise vormile omistatud liialdatud tähtsus on andnud mõnel pool negatiivseid tagajärgi. Üksikud ettevõtted maksid riigieelarvesse vahendeid, mis tegelikult polnud käibest vabanenud, mis aga põhjustas nende poolt maksediscipliini rikkumist. Need moonutused likvideeriti NSV Liidu Rahandusministeeriumi juhendiga 28. detsembrist 1949. a. selle kohta, et saavutatud vahendite vabastamine peab kindlaks tehtama vaid aastaaruande põhjal, et riigieelarvesse ülekandmisele kuuluvad vaid omavahendid, mis realselt vabanesisid käibest käibe kiirenemisega ja normitavate aktivite jääkide vähenemisega, võrreldes normaativiga.

Selleks et täita vahendite käibe ülesannet bolševistlikult, tuleb sellesse üritusse kaasa tõmmata eranditult kõik ettevõtete töötajad. Parteiorganisatsioonid seavad igale töötajale konkreetseid ülesanded võitluseks vahendite parema ärakasutamise eest, lähtudes nende poolt tehtavast tööst. Tootmistöölised võtavad sellest liikumisest osa materjalide ja tööriistade säästmisega, tootmisprotsessi kiirendamisega, praagi likvideerimisega ja toodangu kvaliteedi tõstmisega; varustus- ja turustusala töötajad — laovarude vähendamise, rütmilise materjalide kohaleveo ja toodangu väljaveoga; tehnoloogid ja konstruktorid — toodangu konstruktsioonide lihtsustamise ja kergendamise, aseainete rakendamise, eesrindlike tootmismeetodite juurutamisega; plaani-, arvustus- ja finantsala töötajad — käibevahendite õige plaanimisega, süstemaatilise kontrolli organiseerimisega plaani täitmise üle, arvete õigeaegse ja täpse väljakirjutamisega, debitoorse võlgnevuse ja vahendite immobiliseerimise mittevõimaldamisega.²

¹ Kuna ressurssidetarvidus, mis tuleneb plaanist, on aasta algusel ette nähtud täies ulatuses, siis võivad vabanenud ja riigieelarvesse sissemaksstud vahendid olla suunatud üleplaani toodangu väljalaskmise tagamiseks. Kuid pole põhjust arvata, et vahendid peavad vabanema vähem tähtsamais harudes. Umberpöörduvalt — esikohal sammuvad masinaehitus-, metallurgia- ja muud rasketööstusharude ettevõtted.

² Mõnedes kirjutistes on tõstetud küsimus eriliste materiaalsete ergutuste vajaduse kohta vahendite käibest vabastamise eest. Diskussioonil NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majandusinstituudis tehti ettepanek, et 2—4% absoluutselt käibest vabastatud vahendite summast kantakse üle direktorifondi. Meile

Määratu suure, tõeliselt riikliku tähtsusega on eesrindlike kogemuste vahetuse organiseerimine käibevahendite kasutamise alal, kõikjal eesrindlike ettevõtete saavutuste juurutamine, süstemaatiline kontroll vastuvõetud kohustuste täitmise üle. Need sotsialistliku võistluse vormid tagavad käibevahendite kasutamise plaani paremat täitmist.

näib õigena ergutuse vajadus käibevahendite kasutamise plaani täitmise eest. Kuid seda näitajat peab meie arvates lülitama näitajate üldisse loetellu, mille järgi premeeritakse ettevõtteid, tšehhe ja nende juhatajaid. Preemiade rahaliseks allikaks võivad olla mitte eraldamised riigieelarvesse sissemakstud käibevahendite summast (need puuduvad suhtelisel vabastamisel), vaid täiendavad eraldamised direktorifondi kasumist. Näiteks eraldab ettevõtte, kes täitis vahendite käibe plaani (muudel võrdseil tingimustel) direktorifondi mõne protsendi võrra kasumit rohkem, kui see ettevõtte, kes käibe plaani ei täitnud.

PLAANI TÄITMISE KONTROLL

Käibevahendite plaanimine ei ole matemaatiline arvestus, vaid ühiskonna-
 produkti tähtsaima osa ärakasutamise ülesande läbitöötamine laiendatud
 sotsialistliku taastootmise protsessis. Nagu iga plaaniülesannegi, peavad
 käibevahendite normatiivid ja käibekoefitsiendid olema pingsaiks bolše-
 vistlikeks ülesandeiks, mis toetuvad eesrindlike, progressiivsete ettevõtete saa-
 vutustele ja mille täitmiseks on vaja visa ja hästiorganiseeritud tööd.
 Seega kuuluvad võitlus plaani täitmise eest ja kontroll selle täitmise käigu
 üle orgaaniliselt plaanimisse selle koosteosana. «Pärast seda, kui on antud
 õige joon, pärast seda, kui küsimusele on antud õige lahendus, oleneb
 ettevõtte edu organisatsioonilisest tööst, võitluse organiseerimisest partei-
 joone elluviimise eest, inimeste õigest valikust ja juhtivate organite otsuste
 täitmise kontrollist.»¹

Kontroll käibevahendite plaani täitmise üle peab toimuma iga päev ja olema
 igakülgne. See peab kaasa aitama riikliku distsipliini tugevdamisele, plaani
 täitmist ja ületamist tagavate täiendavate reservide avastamisele ja mobili-
 seerimisele. Nende ülesannete täitmiseks peab kontroll olema massi-
 line. Ilma ettevõtete töötajate laiu hulki haaramata võitluse käibevahen-
 dite kasutamise parandamise eest, pole võimalik saavutada suuri ja püsi-
 vaid edusamme. Selleks et kaasa tõmmata kõiki ettevõtte töötajaid, peab
 plaan olema näitlik, konkreetne, kohaldatud igale tsehile, jaoskonnale,
 laole, igale töölisele.

Nagu märkisime III peatükis, algab plaani konkretiseerimine oma-käibe-
 vahendite normatiivide läbitöötamisest, millel on vaid siis tähtsust, kui
 nad on viidud konkreetsete täitjateni.

Normatiivide jaotamise näitlik vorm on järgmine:

¹ J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1945, lk. 422.

Oma-käibevahendite elemendid	Kokku	Sealhulgas						Tööriis- tade kesk- ladu
		Tsehh nr. 1	Tsehh nr. 2	Tsehh nr. 3	Ladu nr. 1	Ladu nr. 2	Ladu nr. 3 jne.	
1. Põhimaterjalid . . .	15 000	—	—	—	6000	9000	—	—
Sealhulgas malm . . .	2000	—	—	—	2000	—	—	—
teras nr. 1 . . .	4000	—	—	—	1000	3000	—	—
jne.								
2. Abimaterjalid . . .	2000	—	—	—	—	2000	—	—
Sealhulgas:								
3. Lõpetamata toodang . . .	14 000	5000	3000	6000	—	—	—	—
4. Tööriistad	9000	1000	1000	2000	—	—	—	5000
Sealhulgas:								
5. Valmistooted	4000	—	—	—	—	—	4000	—

Normatiivide jaotamisega tsehhide ja ladude järgi kaasneb paljudel juhtudel normatiivide piirmäärade kehtestamine igale tähtsama materjali varule või tööriistade liigile natuuras. Neil juhtudel märgitakse laokaartidele, kuhu kantakse materjali sissetulek ja väljaminek, ka selle varu suurus. Laohoidja või laovalitseja teatab eri värvi dokumentidega (näiteks punane või sinine) normatiivi täitumisest või ümberpöörduvalt sellest, et on vajalik täiendada varu. Säärane, Moskva tööriistade tehase «Kalibr» eeskujul paljudes ettevõtetes levinud plaanimise meetod on end täielikult õigustanud.

Kõrvuti tabeliga, mis näitab käibevahendite jaotumise ettevõtte tsehhide ja ladude vahel, vormistatakse igale tsehhile (laole) eri tabel kõikide temale eraldatud käibevahendite kohta.

Selle tabeli vorm on järgmine:

Tsehh nr. 1

Käibevahendite elemendid	Mõõt- ühik	I kvartali normatiiv	Tegelik seis				II kvartali normatiiv	Tegelik seis		
			1. I	1. II	1. III	1. IV		1. V	1. VI	jne.
Tööriistad	tuh.rbl.	1000	1200	1150	1100	1050	jne.			
Sealhulgas lõiketere- rad	„	200	100	200	185	200				
puurid jne.	„	300	480	400	385	340				
Inventar	„	15	18	17	17,8	17				
Lõpetamata too- dang	„	5000	4800	4850	4900	4982				

Need tabelid koostab ja täidab ettevõtte finantsosakond või raamatupidamine (neis ettevõtteis, kus finantsosakonnad seni puuduvad). Kontroll toimub administratsiooni või ühiskondlike organisatsioonide poolt.

Määratu suure tähtsusega on normatiivide sissevõtmine tsehhi isemajandamise näitajate loetelusse. Molotovi- ja Kuibõševi-nimelistes Leningradi tehastes, Verhne-Issetski metallurgiatehases ja mujal toimub isemajandavate tsehhide töö hindamine, lähtudes mitte üksnes tootmisprogrammi ja omahinna ülesande täitmisest, vaid ka käbevahendite normatiivide järgimisest.

Plaani täitmise kontrollimisel ja võitluse organiseerimisel plaani täitmise eest on oma spetsiifilised iseärasused, olenevalt sellest, millistest käbevahendite elementidest on juttu. Vaatleme neid omadusi järjestikku, s.t. algame materjalidest ja lõpetame arveldustega.

Põhi- ja abimaterjalidesse mahutatud vahendite käibe kiirendamiseks on peale III peatükis loetletud abinõude väga oluline likvideerida reas ettevõtteis esinevad ülenormatiivsed materjalide varud. Suureulatuslikumalt toimusid need tööd 1949. ja 1950. aastal, olles üheks käbevahendite vabastamise põhiteguriks paljudes ettevõtteis. Kuid seda tööd ei tohi mingil juhul lugeda lõpetatuks. Veelgi enam — reas ettevõtteis tehti selles töös tõsiseid vigu, mis vähendas võimalusi ülenormatiivsete jääkide selgitamiseks ja ressursside mobiliseerimiseks. Nii loeti mõnedes ettevõtteis ülenormatiivseiks neid varusid, mis ületavad antud materjali kolme-kuulise tarviduse, kuigi nende varu oli määratud, näiteks, 30 päevale. Teistes ettevõtetes loeti ülenormatiivseiks vaid need materjalid, mida kolme kuu jooksul kordagi ei vajatud: komisjonid niinimetatud «mittelikviidsete», s.t. ettevõttele mittevajalike ja realiseerimisele kuuluvate väärtuste selgitamiseks kannavad oma nimekirjadesse vaid need materjalide nimetused, mida lao arvestuse andmeil kolme kuu kestel tootmises üldse ei tarvitatud. Säärase «metodoloogia» rakendamisel ei satu ülenormatiivsete hulka näiteks 1000 kg soodat, kui antud kvartalis seda kulutati 18 kg.

Nagu juba nimetusest selgub, on ülenormatiivsed kõik materjalid selles hulgas, mis ületab normatiivi. Neid materjale tuleb realiseerida seadusega ettenähtud korras, neisse mahutatud vahendid aga tuleb ära kasutada nende otse sihtuse kohaselt — teenindada laiendatud sotsialistlikku taastootmisprotsessi.

Tuleb märkida, et ülenormatiivsete materjalide realiseerimine on ettevõtteis tihti seotud suurte raskustega, sest paljud peavalitsused vaatavad äärmiselt aeglaselt läbi neile esitatud mittelikviidsete väärtuste nimekirju ja veel aeglasemalt astuvad samme nende materjalide realiseerimiseks. Veel enam — paljude peavalitsuste ja ministeeriumide varustusosakonnad saavad antud tehasele mittevajalikke materjale ja alles siis hakkavad jaotama neid teistele tehastele. Sääraseid fakte võis tähele panna Moskva Kirovi-nimelises «Dünamo» tehases ja Vladimir Iljitši-nimelises tehases, kombinaadi «Vorõšilovgradugol» kaevanduses ja muudes ettevõtteis. Seejuures aeglustub antud ettevõtete vahendite käive, koormatakse üleliia nende ladusid, transporti jne.

Kuid pole küllalt mittevajalike ja liigsete materjalide väljaselgitamisest ja realiseerimisest. Veelgi tähtsam on vältida niisuguste varude tekkimist ettevõtteis. See saavutatakse materjalide kohaleveo plaanimisega. Lähtudes tootmisprogrammist, jooksva remondi plaanist ja muudest plaanis ette nähtud tarvidustest, samuti ka käibevahendite normimisel ette nähtud lao jooksvast varust, koostatakse kohaleveo plaan, millel on tehases «Kalibr» järgmine vorm:

Materjalide kohaleveo plaan

Toodete nimetus	Materjalide nimetus (profiil)	Toodete hulka plaani kohaselt (tk.)	Materjali kulu norm tooteüksusele (kg)	Materjalide tarvidus 195...a. (kg)				
				plaani täitmiseks	jooksevremondiks	muudeks vajadusteks nõudmistest järgi	varude moodustamiseks	
							jooksev-varu	kindlustus-varu
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Järg

Kokku			Loodetav jääk aasta alguseks		Liigsus tarvidusest, realiseerimiseks		Kohaleveo plaan	
kg	materjali plaanihind	summa	kg	summa	kg	summa	kg	summa
			13	14	15	16	17	18
10	11	12	13	14	15	16	17	18

Analoogiliselt koostatakse plaanid igaks kvartaliks. Üldplaanid dešifreeritakse kohaldatult igale varustusosakonna töötajale, kellele tööd kontrollitakse vormi järgi «Kohaleveo plaani täitmise arvestus» (vt. lk. 148).

Kohaleveo plaani täitmise arvestus (tuh. rbl.)

Kuupäev	Rühmade juhatajate perekonnanimed				
	Rogožin, metallirühm	Gordienko, elektrimaterjali ja -seadmete rühm	Tolkatšev, kemikaalide rühm	Volodarski, abimaterjalide rühm	Vössotski, metsa- ja ehitusmaterjalide rühm
Limiid tuh. rbl. . . .	400	65	73	64	95
1	24	—	5	3	33
2	43	8	9	—	—
3	51	12	16	7	46

Tabel täidetakse kasvavas kokkuvõttes ja võimaldab jälgida, kas ettevõtet ei ähvarda materjalide puudus ja et ei oleks liigset kohalevedu. Kuna limiteerimine toimub mitte üksikute materjalide liikide järgi natuuras, vaid rahalises väljendis, siis on meil antud juhul *varumisfinantsplaan*, mille täitmist kontrollib ettevõtte finantsosakond.

On arusaadav, et varumisplaanide tõhusust ei tagata mitte lahtrite arvuga neis, vaid varustus- ja ladude töötajate ulatusliku sotsialistliku võitlusega, võitluste operatiivse ja avaliku kokkuvõtete tegemisega, paremate töötajate materiaalse ergutamisega.

Materjalidesse, tööriistadesse ja inventari mahutatud vahendite käibe kiirendamine saavutatakse samuti nende säästliku kulutamisega, jäätmete ärakasutamisega, abimaterjalide korduva kasutamisega, tööriistade taastamisega, toodete konstruktsioonide lihtsustamise ja kergendamisega ning muude abinõudega, mis üheaegselt aitavad kaasa omahinna alandamisele ja käibevahendite paremale ärakasutamisele. Materjalide vähema kulutamisega väheneb nende varude suurus, suureneb toodangu väljalase ja realiseerimine ettevõtte ühe käibevahendi rubla kohta. Kontroll käibevahendite kasutamise plaani üle peabki kaasa aitama materjalide üldist kulutamist vähendavate abinõude juurutamisele.

Eesrindlikud ettevõtted on saavutanud suuri edusamme võitluses materjalide kokkuhoiu eest. Kogu maa tunneb Lidia Korabelnikova nime, kelle brigaad ühe päeva jooksul kuus annab toodangut säästetud materjalide arvel. Kolomenski veduritehase ja Sormovo tehase kollektiivid valmistasid mootorlaevu ja magistraalvedureid materjalide kompleksse säästu arvel. Ettevõtete parteiorganisatsioonid kasvatavad töötajais kommunistlikku suhtumist üldrahvaliku omandi kokkuhoiuks. Koltšuginski tehase valmistatud separaatori, mis sorteerib prügi ja šlakki, kusjuures üle 50% jäätmeist kasutatakse ära teistkordselt. Metallurgiaettevõtted arendavad võitlust toodangu valmistamise eest miinus-tolerantsidega, mis võimaldab rahvamajandusele säästa sajad

tuhanded tonnid metalli. Raudteetranspordis areneb laialdane liikumine materjalide taastamiseks ja teistkordseks kasutamiseks. Uus vedru maksab 200 rubla, vana remont — 30 rbl. Vedrude komplektilt säästab depoo keskmiselt 1700 rbl. Pukside täidisele, määretele, babiidile ja muudele materjalidele kulutab vagunijaoskond aastas kuni 200 tuh. rbl. Pukside täitematerjali kogumine ja regenereerimine võimaldab nende kulude vähendamist kolmandiku võrra. Analoogilisi fakte kummi remontimises, määrde- ja muude materjalide taastamises esineb ka autotranspordis.

Käibevahendite kasutamise plaani täitmise kontrollimisega selguvad juhud, kus tootmisprogrammi vähenemisel normatiive vastavalt ei vähendatud. Näiteks Moskva—Rjasani raudtee Perovo depoo vabastati vagunite kapitaal- ja keskmisest remondist, kuid normatiivid metsamaterjalile ja katuseplekile jäid muutmata.

Suure tähtsusega materjalidesse mahutatud vahendite summa vähendamisel on transpordi töö — vedude mahu suurendamine, nii transpordivahendite käibe kiirendamise kui ka transpordivahendite tööperioodi suurendamise arvel remondi kestuse lühendamise ja remontide-vahelise sõiduaja suurendamise teel. «Ühendusepidamise abinõude ja transpordi parandamine lühendab absoluutselt kaupade rännaku perioodi.»¹

Trükis avaldatud arvestuste kohaselt vabastab vaguni ringeperioodi lühendamine ühe ööpäeva võrra rahvamajandusele 3—4 miljardi rubla võrra teelolevaid materiaalseid väärtusi.² Kuid real raudteedel moodustab vaguni vahetu liikumise aeg vähem kui 20% kogu kalendriajast. Remonti antud vagunite seisuaaja analüüs näitab, et 1949. aastal moodustasid 87% ajast seisakud teedel remondi ootel ja vaid 13% kulus remondile endale. Toodud arvud kõnelevad olemasolevaist reservidest. Nende ärakasutamine sõltub mitte ükski raudteelaste, vaid ka ettevõtete töötajate töö kvaliteedist, sest üle kahe kolmandiku peale- ja mahalaadimistöödest toimub klientuuri teedel.

Sõjajärgse stalinliku viisaastaku aastail on nõukogude transporditöötajad parandanud tunduvalt oma töö kvaliteeti. Suurenes kiirliiklejate arv, järsult suurenesid remondivahelised sõiduajad, tõusis vagunite, praamide, autode koormuse koefitsient.

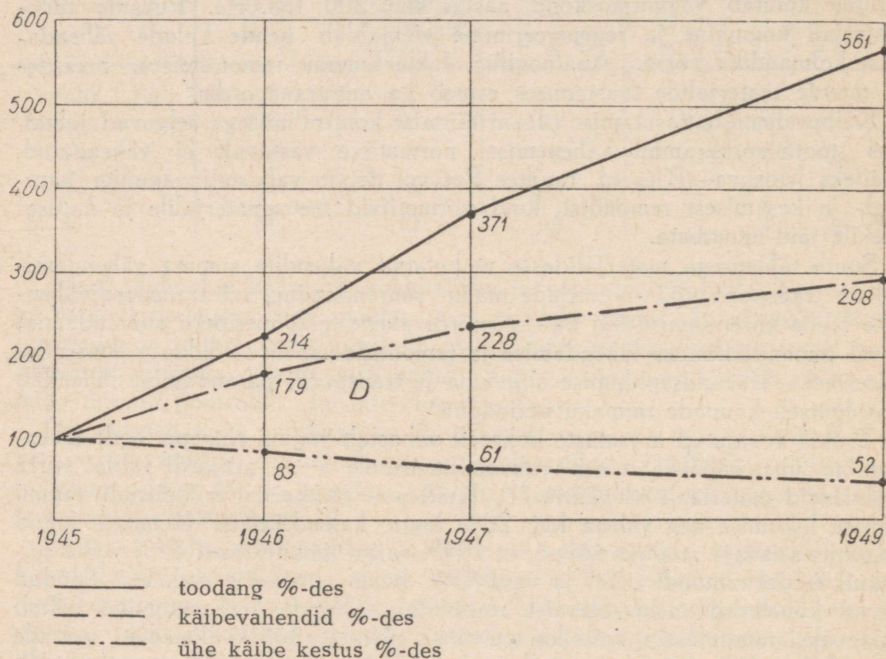
Suuri saavutusi oli 1949.—1950. aastal ka lõpetamata toodangu suure mahutatud vahendite vabastamisel. Tootmisprotsessi intensiivistamine, voolmeetodi juurutamine, töötootlikkuse tõus võimaldasid paljudes ettevõtteis järsult lühendada tootmisperioodi kestust. Pervouralski tehas vabastas 1949. aastal käibest ligi 64 milj. rbl. peamiselt tootmisprotsessi kiirendamisega. Sõtševi-süsteemi trummel-konteinerite rakendamine nahatööstuses lühendab leotusoperatsiooni 40 tunni, happe äramist — 70 tunni, parkimist — 20 tunni võrra. Keemiline klaastoodete poleerimine kiirendab

¹ K. Marx, Kapital, II köide, 1949, lk. 246 (v. k.).

² M. G. Trubihhin, Raudteede käibevahendid ja nende käibe kiirendamise abinõud, Transzeldorizdat, 1949, lk. 24 (v. k.).

seada protsessi 8-kordselt. Alljärgnev diagramm iseloomustab toodangu väljalaske suurendamise tulemusena käibevahendite kasutamise parandamist Kirovi-nimelises Borissovski vineeri- ja tikuvabrikus.

Toodangu väljalaskmise ja vahendite käibe kestuse dünaamika

Suure tähtsusega lõpetamata toodangusse mahutatud vahendite vabastamisel on tööde mehhaniseerimine. Tööde kompleksse mehhaniseerimisega parandasid ehitusorganisatsioonid järsult käibevahendite kasutamist, mis nähtub järgmistest andmetest:

	Vahendite käibe kestus päevades		Vahendite käibe kiirenemine	
	1948. a.	1949. a.	päevades	%-des
Trust „Lengazsetstroi“	135,8	77,6	58,2	43
Trust „Voronežstroi“ ¹	139,0	73,0	66,0	48

Niisuguse vahendite käibe kiirendamise saavutas «Lengazsetstroi» mehhaniseerimisega vertikaal-transpordis 94% võrra, betooni valmistamisel

¹ Iga aasta 9 kuuga.

92% võrra, gaasitorustiku kohalepanemisel 100% võrra, gaasitorustiku kokkupandud elementidest monteerimise praktika tunduva laiendamisega ja kiirmeetodi rakendamisega ehitusel, mille tõttu objektide üleandmine suurenes 30% võrra.

Võib tuua veel palju tootmisprotsessi kiirendamise fakte tööstusettevõtteis, ehitustel, transpordis ja muudes rahvamajandusharudes. Kontrolli üheks ülesandeks plaani täitmise üle on säärase positiivsete faktide ja progressiivsete meetodite esiletoomine nende populariseerimiseks ja laialdaseks juurutamiseks, kasutades neid plaanide koostamisel.

Kontrollimisega üheaegselt tuleb avastada ja mobiliseerida tootmisprotsessi lühendamiseks veel ärakasutamata reservid. Need reservid aga on veel määratu suured! Põhireserv on — tootmise üldtaseme tõstmine eesrindlike ettevõtete näitajateni. Aruandeliste andmete analüüs näitab, et erinevus tootmisprotsessi kestuses keskmiste ja eesrindlike ettevõtete vahel ulatub 30 ja rohkem protsendini. Selle löhe likvideerimine võimaldab käibest vabastada paljusid miljardeid rublasid. Kõrvuti tootmisprotsessi intensiivistamisega on suuri reserve varjul ka tööprotsesside vaheaegades, detailide «lebamajäämises» kahe üksteisele järgneva operatsiooni vahel. 1948. aastal võrdus tuletikkude tootmise perioodi kestus 96 tunnile, millest tehnoloogiline aeg oli kõigest vaid 14 tundi. Mõnedes masinaehitustehastes «leavad» detailid pool ja rohkem tootmisperiodist. Liiga suur detailide kuhjumine tekib mõnikord ettevalmistustsehhide ebaõigest tegevusest, kes püüavad täita plaani ükskõik millise hinnaga. Tehases «Elektrosila» oli 1949. aastal tihti juhtumeid, kus ettevalmistustsehhid, plaani täitmist taga ajades, valmistasid ühe kvartaliga detaile 12—14 kuuks. Sääraseid fakte esines ka K. Marxi nimelises tehases. Kauba kuhjumise vastu võitlemise eesmärgil keelati Leningradi Stalini-nimelises tehases valmistada tellimustega tagamata tooteid.

Suuri võimalusi töö kulgemise kiirendamiseks on ka remondi- ja ehitusettevõtteil. Inimeste, seadmete ja ehitusmaterjalide kontsentreerimine tööde kitsale ringile võimaldab neid lõpetada lühema ajaga ja samas alustada uute objektidega; see aga suurendab toodangu väljalaset iga käibevahendite rubla kohta, tõstab kapitaal mahutuste tõhusust.

Kontroll käibevahendite kasutamise plaani üle peab kaasa aitama lõpetamata toodangu puhastamisele igasugustest, sellesse mitte puutuvaist vahendite mahutustest: katkestatud tellimustesse jne. Bilansi ummistumine säärase kirjetega raskendab aruandluse kasutamist võitluses vahendite käibe kiirendamise eest vahetult tootmisprotsessis endas.

Väga tähtis on õigeaegselt katkestada säärase toodete partii alustamist, mida ei hakata tootma järgnevas kvartalis. Reas ettevõtteis, eriti neil juhtudel, kus tootmisprogrammi saadakse hilinemisega, kuhjub kvartali või aasta lõpuks detaile mida, seoses tootmisprogrammi muutumisega, pole uuel plaaniperioodil vaja, mis koormab ebaproduktiivselt vahendite käivet.

Valmistoodangusse mahutatud vahendite käibe kiirendamiseks tuleb saa-

lutada ettevõtte töös rütmilisus ning tagada toodang õigeaegselt turustus-
lepingutega. Nende reeglite rikkumine põhjustab toodangu kestvat seisma-
jäämist ettevõtete ladudes. Nii oli ühe Moskva masinaehitustehase valmis-
toodangu struktuur laos, seisuga 1. märts 1950. a. järgmine (%-des):

Toodetud 1949. aastal	— 14,6
„ jaanuaris 1950. a.	— 17,3
„ veebruaris „	— 68,1

Valmistoodangu normatiiv oli selles ettevõttes 23 päeva. Järelikult oli
ligi pool kogu valmistoodangu jäägist ülenormatiivne.

Valmistootesse mahutatud vahendite kasutamise kontrollimine peab avas-
tama ja likvideerima kõigepealt ebaõigete mahutuste juhud sellesse käibe-
vahendite artiklisse. Üksikuis ettevõttes esineb juhtumeid, eriti plaani ala-
täitmisel, kus valmistoodangusse kantakse tooteid, mis on veel lõplikult
töötlemata või vastu võtmata tehnilise kontrolli osakonna poolt. On arusaad-
dav, et niisugust «valmis»-toodangut pole võimalik lähetada. Niisugu-
seid ebaseaduslikke talitusviise on võimalik likvideerida vaid ettevõtete kõi-
kide töötajate massilise võistluse organiseerimisel käibevahendite parema
ärakasutamise eest. Valmistoodete lao töötaja, kes on võtnud endale
konkreetsed kohustused, ei võta vastu lõpetamata toodangut ja paljastab
neid, kes püüavad riiki petta.

Kauba ärasaatmise kiirendamist saavutatakse maršruudikohaste saade-
tistega. Ljuberetski põllutöömasinate tehas saatis 1948. aastal maršruudi kor-
ras välja 80% toodangut. Kauba maršruudi korras ärasaatmine lühendab
pealelaadimise ja teeloleku aega, vähendab ringlussfääri suunatud vahendite
üldsummat. Kahjuks ei ole maršruudi korras saatmine veel küllaldaselt arene-
nud. Moskva tehas «Dünamo» saatis 1949. aastal oma toodangu tarbijaile
järgmiselt:

- 35 % ostjate autotranspordiga,
- 30 % täisvagunitega ühele ostjale,
- 20 % üldiste vagunitega mitmele, ühes suunas asuvaile ostjaile,
- 15 % väikeste partiidenä.

Sovhoosides saavutatakse valmistoodangusse mahutatud vahendite käibe
kiirus toodangu ennetähtaegse üleandmisega riigile, lepingute tagamisega abi-
majandi toodangule; kaubanduslikes ettevõttes — kaupade sortimendi õige
valikuga, ostjate kultuurse teenindamisega.

Selleks et võitlus valmistoodangu ülenormatiivsete jääkide likvideerimise
eest oleks konkreetsem, rakendatakse eesrindlikes ettevõttes turustamises
samasugust plaanimise vormi kui varustamiseski: igale turustusosakonna
töötajale määratakse valmistoodangu lao jäägi limiit. Limiidist kinnipidamise
või selle vähendamise eest premeeritakse turustuse töötajaid. Reas ette-
võttes on sisse viidud valmistoodangu ärasaatmise graafik. Mõnedes ette-
võttes kogutakse valmistoodang ladudesse selles komplektis, mis on nõutav
antud tellimuse järgi, mis kergendab selle ärasaatmist.

Suured võimalused tegutsemiseks avanevad arvelduste alal.

Nagu märkisime eelmistes peatükkides, lõpeb vahendite käive mitte toodangu ärasaatmisega, vaid tasu laekumisega kauba eest hankija arvelduskontosse. Seepärast on maksedokumentide õigeaegsel ja õigel väljakirjutamisel, nende kiirel esitamisel pangale, pangaasutuste operatiivsel töötamisel suur tähtsus käibevahendite kasutamise parandamiseks rahvamajanduses. Kahe-ko-me arveala töötaja halb töö võib viia nullini kogu ettevõtte kollektiivi võitluse tagajärjed vahendite käibe kiirendamise eest. Leningradis tasuti 1949. aastal arveid mitmekümne miljoni rubla suuruses hilinemisega 1—1,5 kuuni dokumentide halva vormistamise pärast.

1949. aastal laienenud üldrahvalik liikumine tõi suuri edusamme ka selles majandusliku töö alal: Riigipanga Odessa kontori andmeil esitati dokumente pangale järgmiste tähtaegadega: toodangu väljasaatmise päeval — 1,1 %, järgmisel päeval — 23,9%, üle päeva — 39,2%, pärast 2 päeva — 26,4% ja pärast 3 päeva peale toodangu ärasaatmist — teelolevate dokumentide krediteerimiseks kehtestatud piirtähtaega — kõigest 9,4%.¹ Tööstuspanga Kiievi kontori töö ratsionaliseerimise tulemusena lühenes dokumentide läbikäigu kestus 3—4 päevalt ühe päevani. Varemalt kanti vahendid kliendi kontosse tööpäeva lõpul, kontost maksmine aga teostus järgmisel päeval; dokumentide vormistamine pangas võttis veel ühe päeva ning dokumendid saadeti välja veel päev hiljem. Nüüd on kontoris sisse viidud dokumentide viimistlemise tunnigraafik, ning kõik operatsioonid toimuvad ühe päeva jooksul.²

Arvelduste kiirenemist soodustas vastastikuste arvelduste büroo (VAB) tegevus, kus kohtuvad paljude organisatsioonide maksedokumendid. Oletame, et metallurgiatehasel on maksta masinaehitustehasele 18 tuh. rbl. ja masinaehitustehasel metallurgiatehasele 25 tuh. rbl. Sel juhul toimub vastastikuste maksete tasaarvlemine. Metallurgiatehas ei maksa midagi, vaid saab masinaehitustehaselt 7 tuh. rbl. Vastastikuste arvelduste bürood vähendavad dokumendikäivet, mis on väga tähtis, kui võtta arvesse, et iga aasta läbivad panku miljardid maksedokumendid; nad kiirendavad rahvamajanduses vahendite käivet ja tugevdavad maksedistsipliini. Viimaseil aastail suurenes vastastikuste arvelduste büroode arv, tõusis nende maksete käive — 1948. aastal läbis arveldusi Moskva linna vastastikuste arvelduste büroo kaudu 1300 ettevõtte ja organisatsiooni vahel üle 43 mlrd. rbl. suurune summa. Sverdlovski oblastis funktsioneeris 1949. aastal 17 vastastikuste arvelduste bürood; neid läbis 23% kõikidest kaupade ringlusega seoses olevaist dokumentidest; samas töötavad ka oblastivahelised vastastikuste arvelduste bürood. Vastastikuste arvelduste vorm hakkab sisse tungima ka ehitusettevõtteisse. Nii loodi trustis «Tagilstroi» vastastikuste arvelduste büroo, mis tõi suurt kasu.

Viimasel ajal areneb laialdaselt maksedokumentide ennetähtaegne tasu-

¹ „Dengi i kredit“ nr. 5, 1950, lk. 31 (v. k.).

² „Sovetskie finansõ“ nr. 2, 1950, lk. 31 (v. k.).

mine ostjate poolt. Üksi Sverdlovski oblastis tasuti 1949. aastal maksenõudeid ennetähtaegselt üle 2 mlrd. rubla suuruse summa. Kuigi ostja ei kiirenda seejuures end a käibevahendite käivet, aitab ta kaasa käibevahendite kasutamise parandamisele kogu rahvamajanduses. Arvete ennetähtaegses tasumises väljendub riiklik lähenemisviis rahandusele ettevõtete juhatajate poolt. Niisuguse tasumisviisi laiendamiseks on kasulik järgida ajakirjanduses esitatud ettepanekut sellest, et ennetähtaegsel tasumisel saaks ostja hankijalt nende päevade eest kuuluvad protsendid, sest hankija saab need Riigipangalt endale.

Hoolimata arvelduste teatavast kiirendamisest, on sel alal veel palju lahendamata küsimusi. Ettevõtete finantsosakonnad ei jälgi veel küllalt operatiivselt makseid, ei tee takistusi toodangu väljamisel mittemaksjaile. Seejuures on eesrindlikes ettevõtteis kogutud küllaldaselt kogemusi võitluseks arvelduste kiirendamise eest. Pervouralski tehase esitab maksedokumentid pangale hiljemalt 48 tundi pärast toodangu väljasaatmist, s. o. ööpäeva võrra varem piir-tähtjast. Iga alalise ostja kohta peetakse kaarti, mis võimaldab operatiivselt jälgida hangete tasumist.

Käibevahendite plaanimise ja plaani täitmise üle kontrolli organiseerimisel on suur osa etendada ettevõtete plaani-, finants- ja arveala töötajail. Nad peavad olema ettevõtete juhtkonna ja parteiorganisatsioonide esimes-tekts abilisteks. Normatiivide väljatöötamine ja nende viimine tsehhide ja osakondadeni, kontroll nendest kinnipidamise üle, reservide hankimine plaani ületamiseks, teiste ettevõtete kogemuste uurimine käibevahendite kasutamises, ettevõtete töötajate majanduslike teadmiste taseme tõstmine — niisugused on plaani-, finants- ja arveala töötajate kohused.

Käibevahendite parema kasutamise eest võitluse, nagu kõikide muudegi sotsialistliku võitluse vormide organiseerijaks on parteiorganisatsioonid. Uraali masinaehitustehase ei täitnud 1949. a. esimesel poolaastal käibevahendite käibe ülesannet. ÜK(b)P Sverdlovski oblastikomitee uuris seisukorda tehases, määrates ära vajalikud abinõud. Tehase kommunistid organiseerisid kogu kollektiivi nende abinõude elluviimiseks. Selle tulemusena täitis tehase endale võetud kohustused ning vabastas käibest ligi 34 milj. rbl. Niisuguseid fakte on tuhandeid.

Käibevahendite kasutamise parandamine on kümnete miljonite töötajate üheks osavõtu vormiks kommunismi ehitamisest meie maal. Säärast liikumist on võimatu endale isegi ette kujutada kapitalistlikes maades, kus töötajad on eraldatud tootmisvahendeist ja töötavad vaid kapitalistide rikastamiseks. Ainult sotsialistlikus riigis on olemas laiade töötajate hulkade kogemuste ja initsiatiivi ärakasutamise võimalused sääraсте keeruliste ja üldmajanduslike ülesannete lahendamisel, nagu seda on vahendite käibe kiirendamine. Töötajate hulkade üksmeeles ja nende aktiivses võitluses kommunismi ülesehitamise eest Lenini-Stalini partei juhtimisel peitub meie suure Kodumaa murdumatu võimsuse allikas.

SISUKORD

	Lk.
Sissejuhatus	3
I peatükk — Käibevahendid	10
II peatükk — Käibevahendite organiseerimine	33
III peatükk — Oma-käibevahendite tarviduse plaanimine	46
IV peatükk — Laenatud käibevahendite tarviduse plaanimine	88
V peatükk — Käibevahendite moodustamise allikate plaanimine	105
VI peatükk — Käibevahendite kasutamise plaanimine	121
VII peatükk — Plaani täitmise kontroll	144

Toimetaja K. Tamjärv.

Tehniline toimetaja E. Plaks.

Korrektorid A. Kalberg ja
E. Toots.

Ladumisele antud 29. XII 1951.
Trükkimisele antud 6. III 1952.
Paber 61×86 sm, 1/16. Trükiarv
3000. Trükipoognaid 9,75. Formaa-
dile 60×92 kohaldatud trükipoog-
naid 9,26. Arvutuspoognaid 11,03.
Tellimise nr. 65. MB-00871.
Trükikoda „Kommunist“, Tallinn,
Pikk tn. 2.

На эстонском языке.

А. М. Бирман,

Планирование оборотных средств

Hind rbl. 3.90.

TRÜKIVIGU

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
10	1. alt	¹ K. Marx, Kapital, II köide,	² K. Marx, Kapital, II köide,
69	3. alt	$\frac{(10 \times 3,5) + (20 \times 2,5) + (30 \times 1,5) + (40 \times 0,5)}{4 \times 100} = 37,5\%$	$\frac{[(10 \times 3,5) + (20 \times 2,5) + (30 \times 1,5) + (40 \times 0,5)] 100}{4 \times 100} = 37,5\%$
73	4. ülalt	$N = \frac{K (A + A_1)}{P}, \text{ kus}$	$N = \frac{K (A + A_1)}{P}, \text{ kus}$
77	4. alt	$N = \frac{E \cdot P}{360}, \text{ kus}$	$N = \frac{E \cdot P}{360}, \text{ kus}$
107	tabeli lahtri nr. 6 pealkiri	Toodangu maksumuse hulgihindades (tuh. rbl.) (lht. 2 × lht. 4)	Toodangu maksumus hulgihindades (tuh. rbl.) (lht. 2 × lht. 4)
137	10. ülalt	$K = \frac{T}{V}, \text{ kus}$	$K = \frac{T}{V}, \text{ kus}$
139	15. alt	koefitsient on siin $\frac{30}{2} = 1,43,$	koefitsient on siin $\frac{30}{21} = 1,43,$
Sisukord	4. alt	V peatükk	IV peatükk

Rbl. 3.90

